

BACHELORPROEF

LGBT+ IN HET ONDERWIJS

WETENSCHAPPELIJK PROJECT

PROMOTOR: Nathalie Roels

STUDENT: Amber Moerman

STAGESCHOOL OF ORGANISATIE

Lagere school Hollebeekscholen Temse

ACADEMIEJAAR: 2019 – 2020

“No one is born hating another person because of the color of his skin, or his background, or his religion. People must learn to hate, and if they can learn to hate, they can be taught to love, for love comes more naturally to the human heart than it’s opposite.”

- Nelson Mandela -

1 Woord vooraf

Onze maatschappij is sterk gericht op seksualiteit. Meer bepaald het stereotype beeld van de relatie tussen man en vrouw. Liefst van al nog een blanke man en vrouw met daarbij 2 kinderen. En zoals men heel trots zegt: “Ik heb een zoon en een dochter, een koningswens”.

Maar wat met alle andere gezinnen? Mensen die net als alle anderen gelukkig zijn maar dan met een partner van hetzelfde geslacht? In 2015 kwam er uit de survey sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen dat maar 56,1 % van de bevolking vindt dat kinderen zouden moeten leren dat holebi zijn heel normaal is. Tellen alle gezinnen die niet volgens het klassieke plaatje zijn, dan gewoon niet mee?

Persoonlijk vind ik dit heel beklemmend. Dit resultaat zal mogelijks mede de oorzaak zijn waarom dit onderwerp maar weinig in scholen besproken wordt. Het bemoeilijkt enkel mensen die niet in dat ene hokje thuishoren. Ze moeten leven met een algemene visie die ervoor zorgt dat ze niet zichzelf mogen zijn.

Vorig jaar kwam Mevrouw Joke Weckesser langs als gastspreker tijdens de module Psychopedagogiek 2. Bij dit vak van het tweede jaar Educatieve Bachelor Secundair Onderwijs kwam zij spreken over LGBT+ leerlingen. Mevrouw Weckesser werkt bij Çavaria te Gent als beleidsmedewerker in het onderwijs. Ze gaf ons een stevige theoretische basis om verder te kunnen in de praktijk. Na de sessie wist ik al snel dat ik hierover mijn bachelorproef wou maken. Het feit dat er tegenstand kwam van medestudenten moedigde me alleen nog meer aan.

Enkele weken geleden schrok ik van nieuws van één van mijn vrienden. Op zijn 21 -jarige leeftijd vertelde hij met een klein hartje dat hij op jongens verliefd wordt. Het feit dat hij dit zegt vind ik heel normaal. Maar dat hij dit uit schrik maar tegen 1 iemand had gezegd overviel me. Hoe kan het in 2020 nog mogelijk zijn dat iemand niet zichzelf kan zijn? Dat hij schrik heeft voor de reacties van zijn vrienden, zijn ouders en vooral zijn omgeving. Als leerkracht in opleiding vind ik dat dit moet veranderen. Vanuit het onderwijs moet er een positievere kijk komen op de verscheidenheid onder ons.

In de eerste plaats zou ik graag mijn promotor, Mevrouw Nathalie Roels willen bedanken. Gedurende dit volledige traject kon ik rekenen op haar hulp en steun. Zowel voor het praktische aspect als het theoretische onderdeel kon ik steeds bij haar terecht.

Verder wil ik de leerkrachten van het zesde leerjaar van de lagere school Hollebeekscholen mijn dank betuigen. Met in het bijzonder mijn mentor Mevrouw Ellen De Pauw. Dankzij haar kon ik mijn praktijkonderzoek in het zesde leerjaar optimaal uitvoeren. Ze stond me steeds bij met goede raad en daad om aan de slag te gaan met haar klas.

Daarnaast wil ik ook graag Joke Weckesser bedanken. Zij was als een brug tussen mijn eerste ideeën en het uiteindelijke concrete praktijkonderzoek.

Tot slot wil ik ook mijn mama bedanken voor haar steun en begrip van de laatste periode. Ze stond altijd klaar voor mij wanneer ik het nodig had.

2 Inhoudsopgave

1	Woord vooraf	3
2	Inhoudsopgave.....	4
3	Samenvatting	6
4	Trefwoorden, afkortingen en begrippen	7
5	Inleiding	8
6	Synthese van de wetenschappelijke literatuur.....	9
6.1	<i>Belangrijke begrippen over gender en seksuele oriëntatie</i>	9
6.1.1	Sekse versus gender.....	9
6.1.2	Genderidentiteit	9
6.1.3	Genderexpressie.....	9
6.1.4	Genderrol	9
6.1.5	Seksuele oriëntatie	10
6.1.6	De genderkoek.....	10
6.1.7	Verdieping in de seksuele oriëntatie	10
6.1.8	Coming-out of toch niet?.....	12
6.1.9	Genderdiversiteit	13
6.1.10	Juridische en maatschappelijke houding.....	13
6.1.11	Houding bij jongeren t.o.v. LGBT+ en mentaal welbevinden	13
6.2	<i>Pesten</i>	15
6.2.1	Stigmatisering en discriminatie	15
6.2.2	Bespreekbaar maken (op school).....	15
6.3	<i>Een korte LGBT+ geschiedenis</i>	18
6.4	<i>Politiek</i>	20
6.5	<i>De vijf wereldreligies</i>	22
6.5.1	Boeddhisme	22
6.5.2	Christendom	22
6.5.3	Hindoeïsme.....	23
6.5.4	Islam	23
6.5.5	Jodendom	24
6.5.6	Samenvatting	25
6.6	<i>Transgender- en holebizorg op school</i>	26
6.6.1	Transgenderzorg op school.....	26
6.6.2	Algemene LGBT+ zorg op school	27
6.7	<i>Waarom komt het zo weinig aan bod op school?</i>	28
6.7.1	Klachten van buitenaf	28
6.7.2	Het schoolbeleid	28
6.7.3	Kennis.....	28
6.7.4	Eindtermen, ontwikkelingsdoelen en leerplandoelen	29
6.7.5	Impliciet versus expliciet lesgeven	35
7	Onderzoeksvraag.....	37

7.1	<i>Hypothese</i>	37
8	Praktijkonderzoek	38
8.1	<i>Meting</i>	38
8.2	<i>Planning</i>	40
8.3	<i>Steekproef</i>	41
8.4	<i>Ervaringen als leerkracht tijdens impliciet lesgeven</i>	41
8.5	<i>Resultaten</i>	42
8.6	<i>Tussenbesluit</i>	58
8.7	<i>Relativiteit van de resultaten</i>	59
9	Besluit en discussie	60
10	Literatuuroverzicht	62
11	Bijlagen	69
11.1	<i>Enquête basisonderwijs</i>	69
11.2	<i>Enquête secundair onderwijs</i>	71
11.3	<i>Analyse: De stemwijzer.be</i>	73
11.4	<i>Vergelijking verkiezingsprogramma's</i>	75
11.5	<i>Voorbeelden lesvoorbereidingen basisonderwijs</i>	77
11.5.1	<i>Wiskunde - grafieken - inleiding</i>	77
11.5.2	<i>Frans - boodschappenlijstjes - onderdeel midden</i>	79
11.5.3	<i>Frans - conversatie in de winkel - inleiding</i>	80
11.5.4	<i>Muzische opvoeding - Keith Haring en Piet Mondriaan - inleiding</i>	83
11.5.5	<i>Katholieke godsdienst - bibliodrama Paulus - midden</i>	85
11.6	<i>Leerplandoelen basisonderwijs</i>	86
11.7	<i>Leerplandoelen secundair onderwijs</i>	86
11.7.1	<i>Gemeenschappelijk funderend leerplan 1e graad</i>	86
11.7.2	<i>Basisvorming 1e graad</i>	86
11.7.3	<i>Vakoverschrijdende eindtermen 2e en 3e graad</i>	86
11.7.4	<i>Leerplannen 2e en 3e graad</i>	86

3 Samenvatting

Deze bachelorproef gaat over de LGBT+ in het onderwijs. Het is nog steeds een vierletterwoord dat bij velen vraagtekens doet opflakkeren. De afkorting staat voor lesbian (lesbisch), gay (homoseksueel), bisexual (biseksueel) en transgender. Het plusteken representeert alle andere genderexpressies, seksuele oriëntaties en genderidentiteiten.

Door me te verdiepen in verschillende onderzoeken en lectuur botste ik steeds vaker tegen het woord 'taboe'. Dit bracht mij ertoe om na te denken over een positievere inbreng van het woord. Het wegwerken van de vraagtekens en het normaliseren, bespreken van het onderwerp zou de uitdaging van dit werk worden.

Hieruit ontstond de volgende onderzoeksvraag:

“Kan je via impliciet lesgeven over LGBT+, de kennis en houding van kinderen en jongeren beïnvloeden?”

Uit de literatuur kon er worden besloten dat er nog maar weinig onderzoek gedaan is naar de houding van leerlingen ten opzichte van LGBT+. De onderzoeken die in België doorgingen bekeken hoofdzakelijk LGBT+ personen zelf of er werd enkel naar de mening van volwassenen gepeild. Daarbij werd ook snel duidelijk dat impliciet lesgeven bij een theoretisch gebied nog niet frequent werd uitgetest. Praktisch gerichte vakken zoals lichamelijke opvoeding hanteren vaker een impliciete leer methode.

De wetenschappelijke artikels 'Do The Right Thing' en 'Do the Right Thing ook in Vlaanderen¹' waren een richtlijn voor dit werk. Deze onderzoeken gingen op een expliciete manier te werk om de LGBT+-acceptatie in secundaire scholen te verhogen. Dit wil zeggen dat ze hebben lesgegeven over het LGBT+-onderwerp.

Vanuit deze bevindingen kon ik verder nadenken om hetzelfde doel te bereiken op een impliciete manier. Hoe kunnen leerlingen tijdens een les wiskunde toch ook leren over LGBT+? Bij het impliciet leren staat er een ander topic op de voorgrond. Op deze manier hoeft er geen extra tijd besteed te worden aan een onderwerp dat voorlopig nog niet concreet in het leerplan staat.

Uit dit onderzoek kan ik concluderen dat impliciet lesgeven een positieve invloed heeft op het beeld van kinderen. Maar er moet ook met een kritische blik worden gekeken, er is nog veel werk aan de winkel. Uit dit onderzoek bleek namelijk onder andere dat de kennis van leerlingen over LGBT+ echt ondermaats is. Daarom hoop ik dat dit onderzoek als een stapsteen kan zijn voor verder onderzoek. Misschien kan het zelfs een brug zijn voor leerkrachten die open staan om zelf impliciet les te geven over dit thema.

Dit zijn de belangrijkste referenties waarop dit werk gebaseerd is:

- Çavaria vzw. (2018). *Vlaamse LGBT+ Schoolklimaat enquête 2016-2017* (eerste druk ed.). (K. Poelman, Red.) Kammerstraat 22, Gent, België: Y. Aerts, Çavaria vzw. Opgeroepen op mei 17, 2019;
- School uit de kast. (2018). *Aandachtspunten voor de school*. Opgeroepen op april 15, 2020, van School uit de kast: <https://www.schooluitdekast.be/leerkrachten-secundair-onderwijs/informatie/aandachtspunten-voor-de-school>;
- T'Sjoen, G., Van Trotsenburg, M., & Gijs, L. (2013). *Transgenderzorg* (1e ed.). Blijde Inkomststraat 22, Leuven, België: Uitgeverij Acco. Opgeroepen op mei 28, 2019.

Indien u vragen hebt, of wenst contact om te nemen met mij omtrent deze bachelorproef, dan kan dat via:

moerman.amber@hotmail.com

¹ (Van Daele, 2016-2017)

4 Trefwoorden, afkortingen en begrippen

Begrip	Betekenis ²
Discriminatie	Men spreekt van discriminatie als je op een andere manier wordt behandeld omwille van persoonlijke kenmerken zoals gender, taal, etnische afkomst of seksuele oriëntatie. Dit is wettelijk verboden.
Gender	Gender wordt ook wel eens het sociaal geslacht genoemd. Het omvat een aantal ideeën en/of normen die door de samenleving zijn bepaald. Vanuit het Westerse principe is er een binaire opdeling. Een vrouw is bijvoorbeeld een zorgend en emotioneel wezen. Dit terwijl de man zelfstandig is en initiatief durft nemen.
Genderexpressie	Genderexpressie is de manier waarop mensen zich tonen aan de buitenwereld. Het omvat kledij, kapsel en make-up maar ook taalgebruik, lichaamshouding en de manier van bewegen.
Genderidentiteit	Genderidentiteit is het persoonlijke gendergevoel dat iemand heeft. Mensen kunnen zich mannelijk of vrouwelijk voelen, of een combinatie van beide of net geen van beide. Dit hoeft niet hetzelfde te zijn als het geslacht.
Gendernorm	Gendernormen zijn heel tijd en cultuur gebonden. Het zijn de sociale verwachtingen die men heeft over een gender. In België is er bijvoorbeeld een gendernorm die momenteel vindt dat mannen geen kleedjes mogen dragen. Een andere norm zegt dan weer dat vrouwen niet worden verwacht een auto te kunnen repareren. Deze normen creëren verwachtingen van de samenleving en mogelijk een innerlijk conflict als men niet voldoet aan de gendernorm.
Geslacht	Geslacht verwijst naar lichamelijke verschillen. In het Westen wordt er uitgegaan van een binair model. Er zijn twee geslachten: man en vrouw. Hierbij worden mensen vergeten die geslachtskenmerken hebben van beide geslachten. Deze personen zijn intersekse.
Holebi	Holebi is een letterwoord voor homoseksueel, lesbisch en biseksueel. Homoseksueel is iemand die zich aangetrokken voelt tot mensen van hetzelfde geslacht. Lesbische vrouwen voelen zich aangetrokken tot andere vrouwen. Biseksuele personen voelen zich aangetrokken tot beide geslachten.
LGBT+	LGBT+ is een Engelse afkorting. Het staat voor Lesbian (=lesbisch), Gay (=homoseksueel), Biseksual (= biseksueel) en Transgender. De plus staat voor alle personen met andere seksuele oriëntaties zoals aoseksueel, queer, interseksueel, questioning, ...
Seksuele oriëntatie	Seksuele oriëntatie gaat over tot wie iemand zich seksueel aangetrokken voelt. Dit kan veranderen doorheen de jaren.
Transgender	Een transgenderpersoon voelt zich niet (helemaal) thuis in het geslacht dat toegewezen is bij de geboorte. Een transman is iemand die geboren is in een vrouwelijk lichaam maar zich man voelt. Het omgekeerde is een transvrouw.

² (Çavaria vzw, 2020)

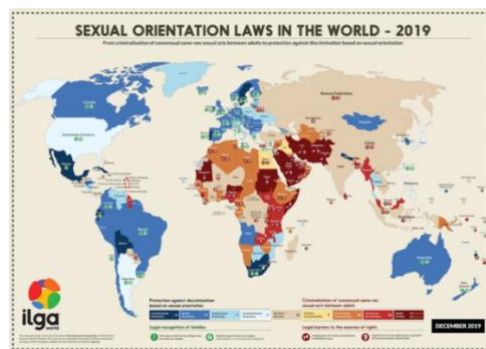
5 Inleiding

De laatste jaren is het thema genderdiversiteit bijzonder actueel geworden. Zowel juridisch maar ook in de media heeft België en de rest van de wereld veel vooruitgang geboekt. Toch mogen we deze grote stappen niet ophemelen. Over de hele wereld worden vele mensen nog dagelijks geconfronteerd met discriminatie op vlak van seksuele- en/of genderoriëntatie.

Op dit moment zijn er nog 6 landen in de wereld waar je automatisch de doodstraf³ voor homoseksualiteit krijgt. In 6 andere landen is dit mogelijk. Daar zijn de 58 andere landen waar men dit ziet als een crimineel feit nog niet bij gerekend.

Het is geen 'ver van mijn bed show'. Eind 2019 stond de conservatieve Poolse⁴ regering in kijker. In dit Europees land is homoseksualiteit geen misdrijf. Toch zijn er wel regels die hun bewegingsvrijheid sterk beperken. Ze hebben namelijk LGBT-vrije zones. Het zijn plaatsen waar zoals het woord zegt geen LGBT+'ers welkom zijn. Dit is vandaag de dag nog altijd zo, en zelfs uitgebreid naar 30% van Polen.

Met deze informatie willen we het onderwijs wakker schudden. LGBT+ is een brandend actueel thema dat nog steeds een wereldwijde problematiek met zich meedraagt.

FIGUUR 1: SEXUAL ORIENTATION LAWS IN THE WORLD - 2019

In onze maatschappij waar er een brede waaier aan diversiteit is, is het belangrijk om elkaar te accepteren. Uit de Vlaamse schoolklimaat enquête van 2016-2017 bleek dat 41% van onze LGBT+ leerlingen zich onveilig voelt op school. Om hierin positieve vooruitgang te boeken zal het onderwijs mee moeten werken aan een positiever klimaat waarin iedereen zichzelf kan en mag zijn.

Met dit onderzoek willen we nagaan hoe Vlaamse leerlingen staan ten opzichte van LGBT+ personen en wat hun kennis hierover is. Volgende onderzoeksvraag is daarvoor opgesteld:

“Kan je via impliciet lesgeven over LGBT+, de kennis en houding van kinderen en jongeren beïnvloeden?”

De volgende zaken zouden we graag willen bereiken met dit wetenschappelijk project:

- dat kinderen en jongeren een positievere houding aannemen ten opzichte van LGBT+'ers;
- leerkrachten stimuleren om dit onderwerp bespreekbaar te maken in de klas;
- scholen, leerkrachten, directie en leerlingen aanzetten om LGBT+ vriendelijke scholen te zijn;
- onderzoeken wat de houding van kinderen en jongeren op school ten opzichte van LGBT+'ers momenteel is;
- met impliciete leerwijzes op zoek gaan naar een methode die positieve vooruitgang boekt op het beeld dat leerlingen hebben op mensen binnen de LGBT+ gemeenschap.

³ (ILGA World - The International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association, 2019)

⁴ (Maerevoet, 2019)

6 Synthese van de wetenschappelijke literatuur

6.1 Belangrijke begrippen over gender en seksuele oriëntatie

Er bestaan sinds de laatste 15 jaar steeds meer boeken over dit thema. Toch is er bij velen nog veel verwarring rond deze begrippen. Om een correct antwoord op deze vraag te formuleren maakte ik gebruik van enkele uitgaven van Çavaria. Daarnaast zocht ik ook informatie op in de boeken 'Gender op School' en 'Relationele en Seksuele Vorming'. Deze boeken zijn speciaal gericht op het onderwijs. Voor zowel leerkrachten in opleiding als al ervaren leerkrachten kunnen deze boeken goede achtergrondinformatie geven om met dit (toch wel moeilijk) thema aan de slag te gaan in de klas.

6.1.1 Sekse versus gender

Met de woorden sekse of geslacht duidt men de fysieke verschillen aan tussen vrouwen en mannen. Overal ter wereld onderscheidt men vrouwen met XX-chromosomen en mannen met XY-chromosomen, maar ook met de typische primaire en secundaire geslachtskenmerken. Hierbij vergeet men soms dat er ook andere vormen mogelijk zijn zoals XXY, XYY of onduidelijke geslachtskenmerken. Hierover later meer.

Gender is een veel breder begrip. Hier gaat het om de sociale en culturele verschillen. Afhankelijk van de opvoeding en samenleving waarin we opgroeien zal onze gender anders zijn. Tijd en cultuur spelen dus een zeer belangrijke rol bij dit begrip.

Rond de jaren 70 is het begrip gender ontstaan. In de context voor gelijkberechtiging van de vrouw is dit zeer belangrijk geweest.

Een voorbeeld uit het onderwijs om het verschil praktisch duidelijk te maken. Er zijn in een middelbare klas duidelijke verschillen in cijfers tussen de jongens en de meisjes. Wanneer we zeggen dat de oorzaak geslachtsverschillen zijn dan gaan we ervan uit dat dit ligt aan fysieke verschillen. Misschien maken de hormonen van de jongens het hen moeilijk om zich te focussen op het schoolwerk.

Wanneer we echter zeggen dat de genderverschillen de oorzaak zijn van de studieprestaties, dan gaan we kijken naar de omgeving van de leerlingen. Zijn er verschillen in de manier waarop je als leerkracht reageert op een meisje dan op een jongen? Heb je verschillende verwachtingen van hen?

Hierover bestaat een belangrijk debat tussen verschillende wetenschappers van deze tijd. In de ruimere zin spreekt men hier van het nature-versus-nurture-debat. Het antwoord zal waarschijnlijk tussen beiden liggen. Er is sprake van een en – en verhaal, geen of – of verhaal.

6.1.2 Genderidentiteit

Genderidentiteit verwijst naar het innerlijk gevoel. Naar de mate waarin mensen zich mannelijk, vrouwelijk, beide of geen van beide voelen.

6.1.3 Genderexpressie

Genderexpressie is de mate waarin mensen zich vrouwelijk, mannelijk, beide of geen van beide uitten. Hier wordt verwezen naar uiterlijke kenmerken. Zowel kledingkeuze, kapsel, omgaan met gevoelens, maar ook gebaren en zelfs het gebruik van parfum vallen hieronder. Dit begrip is zeer cultureel- en tijdsgebonden. In de ene cultuur is bijvoorbeeld lang haar iets zeer vrouwelijks terwijl in een andere tijd/cultuur dit zeer mannelijk is.

6.1.4 Genderrol

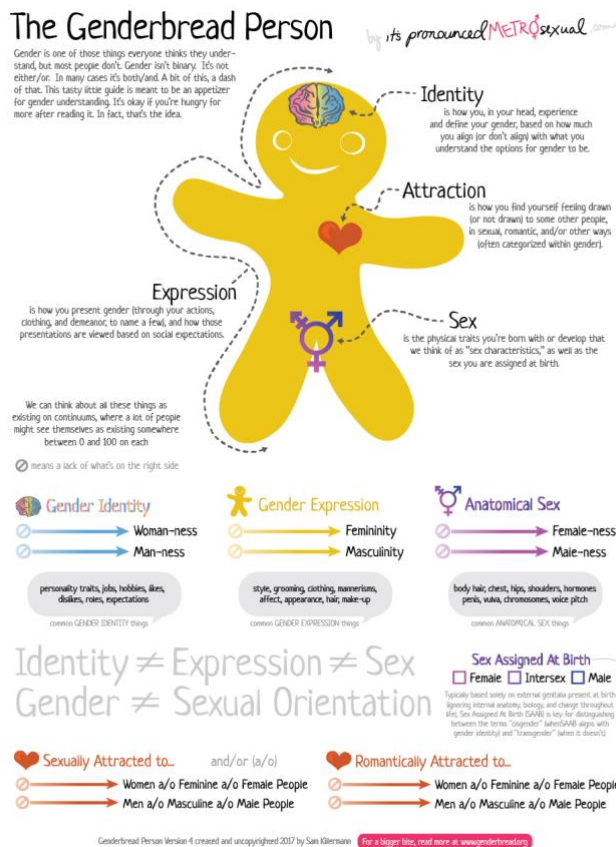
De genderrol zijn de sociale rollen die opgelegd worden vanuit de omgeving van je genderexpressie. Dit gebeurt op basis van je sekse of geslacht. Een traditioneel voorbeeld hiervan is dat meisjes een zorgende rol moeten opnemen. Zij worden verwacht het huishouden te runnen en voor de kinderen te zorgen. Dit terwijl er van mannen eerder wordt verwacht dat zij klusjes in de tuin doen.

6.1.5 Seksuele oriëntatie

Seksuele oriëntatie omvat 2 soorten aantrekking. Zowel de seksuele aantrekking als de romantische aantrekking. Bij de seksuele aantrekking gaat het om wie je opwindt terwijl het bij de romantische aantrekking draait rond op wie je verliefd wordt. Beide aantrekkingen kunnen hetzelfde zijn of sterk van elkaar verschillen. Zo kan je als man verliefd worden op mannen en toch over heteroseks fantasieren.

6.1.6 De genderkoek

Hieronder staat De Genderkoek of The Genderbread person. Deze figuur geeft visueel bovenstaande begrippen weer. Hiermee wordt duidelijk gemaakt dat seksuele oriëntatie, genderexpressie, genderidentiteit,... niet mooi afgelijnd zijn. De genderkoek is een variabel gegeven waar alle combinaties mogelijk zijn.

FIGUUR 2: DE GENDERBREAD FIGUUR⁵

6.1.7 Verdieping in de seksuele oriëntatie

Zoals hierboven beschreven zijn er zeer veel verschillende seksuele oriëntaties. Eén persoon kan zich soms ook vinden in meerdere seksuele oriëntaties. In dit werk ga ik specifiek in op LGBT+. Deze groep omvat alle seksuele oriëntaties behalve de meest voorkomende: heteroseksualiteit.

6.1.7.1 LGBT

De Engelse afkorting LGBT+ staat voor Lesbian, Gay, Biseksual, Transgender. De plus staat voor alle andere seksuele oriëntaties zoals asexueel, queer, interseksueel, questioning, ...

⁵ (Killermann, 2017)

Lesbisch

Als vrouw gaat je seksuele en/of romantische voorkeur uit naar vrouwen.

Homo

Dit woord betekent 'hetzelfde'. Zowel mannen als vrouwen die een seksuele en/of romantische voorkeur hebben voor hetzelfde geslacht kunnen homo worden genoemd. In de praktijk wordt dit begrip eerder gebruikt bij mannen.

Biseksueel

Mensen die biseksueel zijn voelen zich aangetrokken door zowel mensen van hetzelfde maar ook van het andere geslacht.

Transgender

Transgenderpersonen zijn mensen waarbij het geslacht dat ze toegewezen krijgen bij de geboorte niet overeenstemt met hun genderidentiteit. Een transvrouw is iemand die als geboortegeslacht is toegerekend als man en zich vrouw voelt. Het omgekeerde noemt men een transman.

6.1.7.2 +

De plus staat voor alle andere personen die zichzelf identificeren binnen andere seksuele oriëntaties en/of genderexpressies. Deze mensen vinden in bovenstaande omschrijvingen zichzelf niet terug. Hieronder staan een aantal van deze oriëntaties. Hierbij worden geen beperkingen gemaakt in mogelijke combinaties.

Aseksueel

Een persoon die aseksueel is zal weinig of geen seksuele aantrekkingskracht tot andere personen voelen. Sommigen hebben geen interesse in seks, anderen hebben een totale afkeer van seks. Het is wel mogelijk dat deze mensen ondanks dat ze geen seksuele aantrekkingskracht hebben tot andere mensen, toch een erotische ervaring kunnen hebben met zichzelf bijvoorbeeld.

Queer

De letterlijke betekenis van het woord 'queer' is 'anders'. Sommige mensen benoemen zichzelf als queer wanneer ze nog zoekende zijn binnen het LGBT+ spectrum. Queers kunnen ook mensen zijn die zich niet comfortabel voelen binnen een stereotiep hokje. Voor hen doet het er niet toe welke geaardheid en/of geslacht men heeft.

Intersekse

Intersekse personen zijn mensen die geslachtskenmerken hebben van beide binaire opdelingen. Ze hebben zowel mannelijke als vrouwelijke geslachtskenmerken. Op deze manier maken zij deel uit van een breder geslachtskenmerkspectrum.

Non-binair

Deze mensen voelen zich niet thuis in een binaire gendercategorie. Ze voelen zich niet man of vrouw. Maar zowel man als vrouw of net geen van beide geslachten.

Drag

Deze genderexpressie is soms bekender onder de term 'showtravestie'. Dit zijn mensen die optreden met een genderexpressie van het andere geslacht. Binnen het binaire stelsel is dit een man die optreedt met een vrouwelijke genderexpressie. Omgekeerd gaat dit natuurlijk ook. Het gaat niet enkel over kleding en/of make-up, ook de manier van wandelen, gebaren, houding en gezichtsuitdrukkingen vallen hieronder.

6.1.8 Coming-out of toch niet?

6.1.8.1 Holebi's ⁶

Coming-out betekent dat je aan jouw omgeving vertelt dat je holebi bent. In de volksmond wordt dit ook wel 'uit de kast komen' genoemd.

Het is als holebi niet verplicht om een coming-out te doen. Het is een persoonlijke keuze. Sinds enkele jaren is het wel gebruikelijker om dit al in het middelbaar te doen. Vroeger werd hier langer mee gewacht.

Voorafgaand aan deze gebeurtenis heeft een holebi al een zeer lang proces achter de rug. Het zelf erkennen en aanvaarden, dat men op mensen van hetzelfde geslacht verliefd wordt, is een niet te onderschatten stap.

In onze maatschappij is de meerderheid hetero. Wanneer men 'anders' is, past men niet in het standaardbeeld van relaties in onze samenleving. Ondanks dat LGBT+ personen al in heel onze mensen-geschiedenis voorkomen blijft er een taboe rond hangen.

Het belangrijkste is dat men een coming-out doet wanneer men zich hiervoor klaar voelt. Er is geen 'perfect' moment om dit te doen. Wanneer buitenstaanders aanvoelen dat iemand mogelijk holebi is, dan is het zeer belangrijk om de holebi zelf de coming-out te laten doen. Op dat moment weet je pas zeker dat de holebi zich goed voelt om het aan jou te vertellen.

Een coming-out gebeurt steeds in fasen. Vrienden, ouders, familie, klasgenoten, leerkrachten, ... een holebi zal dit verhaal meerdere keren opnieuw moeten doen. Dit kan een zeer stresserend proces zijn voor een holebi. Niet iedereen weet goed hoe te reageren op dit nieuws.

Zoals hierboven vermeld is een coming-out absoluut niet verplicht. Elke holebi kiest zelf of men dit doet of niet. Er is wel een Canadese studie geweest waar men bewezen heeft dat het een goed gegeven is voor je gezondheid als holebi. Het blijkt dat holebi's die uit de kast zijn gekomen lagere niveaus van stresshormonen hebben. Daarnaast verminderen ook symptomen van vermoeidheid, depressie en burn-out. Het wordt dan ook soms een soort bevrijding genoemd. Alsof er echt een last van hun schouders valt.

Naast een coming-out is er hierdoor ook een coming-in. Men komt letterlijk binnen in de 'holebiwereld'. In Vlaanderen zijn er wel 120 holebiverenigingen. Natuurlijk is het geen noodzaak om hierin terecht te komen. Het kan wel een manier zijn om makkelijker andere holebi's te leren kennen in eigen cafés, op evenementen/fuiven,....

Het is belangrijk om ook te vermelden dat het voor sommige jongeren/volwassenen niet mogelijk is om een coming-out te doen. De oorzaak ligt vaak bij een omgeving met religieuze en/of discriminerende oorsprong. Dit zorgt ervoor dat holebi's zich niet of pas zeer laat uiten.

6.1.8.2 Transgenders ⁷

Bij transgenders spreekt men niet over een coming-out zoals bij holebi's. Ze zijn in het verkeerde lichaam geboren en moeten hier niet voor 'uit de kast' komen. Dit is een misvatting die nog veel in (zelfs recente) boeken voorkomt. Voor sommige transgenders is het geen probleem om te vragen of ze een coming out gaan doen, maar voor anderen is dit een zeer vervelende vraag. Als leerkracht is het dus belangrijk om hiermee rekening te houden.

Weliswaar hebben zij ook een zeer moeilijk en stresserend moment waarop ze het tegen hun ouders, familie, vrienden,.... moeten zeggen. Maar het woord coming-out is hier eigenlijk misplaatst.

⁶ (Lumi, 2020)

⁷ (Deweert, 2018)

6.1.9 Genderdiversiteit

6.1.9.1 Genderisme

Genderisme is een veel voorkomende vorm van discriminatie. Hierbij discrimineert men mensen op basis van een afwijkende genderexpressie of -identiteit.

In een maatschappij zijn er steeds een aantal normen over hoe jongens en meisjes moeten zijn. Mensen die gedrag vertonen dat niet strookt met deze gendernormen kunnen vaak opmerkingen krijgen of zelfs bestraft worden.

Een meisje dat graag voetbal speelt, een jongen die zijn eigen sjaal heeft gebreid, ... Rondom ons komt het regelmatig voor, en toch blijven we vastzitten in deze gendernormen. Deze normen zijn meestal binair. Ze draaien rond de tegenstelling tussen mannelijke en vrouwelijke gedragingen.

6.1.9.2 Gendervariant

Mensen waarvan hun gedragingen, uiterlijk of innerlijke beleving, niet zijn zoals de gendernorm noemen we gendervariant. Velen vertonen in meer of mindere mate wel gendervariant gedrag. Gendervariante jongeren waarbij dit gedrag sterk opvalt of minder weerbaar zijn krijgen vaak te kampen met plaag- en/of pestgedrag.

Zowel jongens die graag met poppen spelen als meisjes die zich enkel comfortabel voelen met jongensvrienden rondom zich, zijn voorbeelden van gendervarianten.

6.1.9.3 Cross-sekse gedrag

Cross-sekse gedrag is gedrag dat als tegenstrijdig wordt aanzien met de stereotype verwachtingen die men plaatst bij het toegewezen geslacht van een persoon. Dit gedrag is sterk afhankelijk van een bepaalde context en/of tijd.

Kleine kinderen die cross-sekse gedrag vertonen worden meestal nog getolereerd. Bij jongens wel minder dan bij meisjes. Al van kinds af aan horen we 'wat een stoere meid!' of 'wat een sterke jongen!'. Jongens die meisjesachtige gedragingen hebben worden sneller aanzien als 'zwak' of 'flauw'. Wanneer beiden op lagere-school-leeftijd komen wordt dit gedrag vaak minder geaccepteerd.

6.1.10 Juridische en maatschappelijke houding

Voor LGBT+ personen zijn er op juridisch en maatschappelijk vlak de laatste jaren in Vlaanderen veel positieve veranderingen gekomen. Ook al hangt er nog steeds een taboe rond het onderwerp, toch is onze samenleving wel op weg naar een betere acceptatie van LGBT+ personen.

De antidiscriminatiewet, het open staan voor het huwelijk tussen holebi's maar ook dat transgenders hun geslacht en voornaam makkelijker kunnen aanpassen, zijn grote overwinningen in de LGBT+ gemeenschap op juridisch vlak in België. Op dit vlak is België een echte koploper. Maar de weg is nog lang.

6.1.11 Houding bij jongeren t.o.v. LGBT+ en mentaal welbevinden

De overgrote meerderheid van onderzoek naar LGBT+-jongeren bestudeert hun mentale gezondheid en welbevinden. Wereldwijd is er namelijk vastgesteld dat deze groep kampt met zeer hoge zelfmoordcijfers⁸. Ook in Vlaanderen⁹ is dit de realiteit.

Er is mede daardoor in Vlaanderen slechts weinig recent onderzoek gedaan rond de houding van jongeren t.o.v. LGBT+. Uit een onderzoek¹⁰ uit 2007 blijkt dat jongeren minder positief tegenover holebi's staan dan volwassenen.

⁸ (Augelli, Hershberger, & Pilkington, 2001)

⁹ (Van Rysbergen, Dewaele, & Schoonacker, 2009)

¹⁰ (Hooghe, Quintelier, Claes, Dejaeghere, & Harrell, 2007)

Wel één op drie zestienjarigen staat zeer negatief ten opzichte van holebirechten. Jongeren tussen de 18 en 21 jaar kijken al met een meer genuanceerde blik naar dit onderwerp.

Uit het onderzoek blijkt ook dat jongeren met een religieuze achtergrond vaak een minder tolerante houding hebben ten aanzien van homoseksualiteit. Over het algemeen staan heteroseksuele jongens positiever tegen lesbiennes dan homoseksuelen. We moeten hierbij rekening houden dat dit al een onderzoek is uit 2007.

Een ander onderzoek¹¹ uit 2013 wijst aan dat leerlingen in beroeps- en technisch secundair onderwijs homonegatiever zijn dan hun medestudenten uit het algemeen secundair onderwijs. Er worden daarnaast ook meer LGBT+leerlingen gepest dan heteroseksuele studenten. Dit blijkt uit een onderzoek van 2008 door Dewaele¹². We moeten hierbij stilstaan dat deze cijfers gedateerd zijn. Mogelijks zijn deze cijfers niet meer relevant.

Uit de Vlaamse LGBT+ schoolklimaat enquête van Çavaria blijkt dat 55,8% van de LGBT+ leerlingen te maken kreeg met verbaal geweld. Wel 76% van diezelfde jongeren gaf aan dat ze slachtoffer zijn geweest van gemene roddels en/of leugens. Deze cijfers van het schooljaar 2016-2017 tonen aan dat vooroordelen en misvattingen over LGBT+ personen bij jongeren nog steeds een vaak voorkomend probleem blijft.

¹¹ (Elchardus, Pleysier, Put, & Vettenburg, 2013)

¹² (Dewaele, 2008)

6.2 Pesten

6.2.1 Stigmatisering en discriminatie

In het boek 'Transgenderzorg' schrijven Bockting en Motmans (2013) over stigmatisering, discriminatie en pesterijen ten aanzien van transgenders. Niet enkel transgenders krijgen hiermee te maken. Voor vele holebi's is dit ook een onderdeel van hun dagelijks leven.

Men spreekt van stigmatisering bij een proces waarin minderheden worden gelabeld met een ander aanzien. Dit stigma wordt als algemeen beeld aanzien door vele personen. Stigmatisering gebeurt bij holebi's en transgenders op vlak van hun seksuele oriëntatie en genderexpressie. Hun beeld strookt niet met de algemeen aanvaarde normen.

We leven nog steeds in een maatschappij die sterk heteronormatief is. Relaties en personen die hiervan af wijken worden gezien als 'anders'. Deze moeten geëvalueerd worden voor ze effectief goedgekeurd kunnen worden. Dit wordt in onze maatschappij duidelijk doordat mensen die niet aan die norm voldoen zich moeten 'outen'. Door dit te moeten doen wordt er bevestigd dat ze 'anders' zijn.

In onze samenleving leven veel stereotypen en vooroordelen. In 2013 bevroeg D'haese Vlaamse holebiseksuelen over hoe zij de evolutie van attitudes ten aanzien van holebiseksualiteit hebben ervaren. Daaruit bleek dat bijna de helft van hen eerder een negatieve evolutie waarnam. Deze mensen geven hiermee aan dat ze zichzelf ervaren als normafwijkend. Ze hebben het gevoel dat ze discreet moeten zijn over hun geaardheid om geen homohaar te krijgen.

Savage en Schanding (2012) bevestigen het voorkomen van stereotypen en vooroordelen ook in scholen. Hiernaar is slechts weinig onderzoek gedaan zowel bij transgenders als holebi's.

Niet enkel leerlingen die holebi of transgender zijn kunnen geraakt worden met deze stigmatisering, discriminatie en pesterijen. Jongeren die lijken te behoren tot deze groepen, bijvoorbeeld door zich mannelijker of vrouwelijker te gedragen en/of te kleden dan de norm, worden ook als een mikpunt beschouwd. Vorig jaar werd er op de Gentse Feesten nog een jongen¹³ slachtoffer van homofoobie geweld. Hij kwam met zijn verhaal naar buiten om te benadrukken dat niet enkel homoseksuele mensen geraakt worden. Er worden veel meer mensen het doelwit van seksisme, heteroseksisme, transfobie of homofobie.

6.2.2 Bespreekbaar maken (op school)

Belang

Morgana Bailey vertelt in haar TED talk 'The danger of hiding who you are'¹⁴ over zichzelf. Ze is iemand van de 61% van de mensen die één of meerdere aspect(en) van haar identiteit verbergt op de werkvloer. Uit angst om er niet bij te horen houden mensen informatie achter of verbuigen ze de waarheid. Uit deze studie¹⁵ van Christie Smith en Kenji Yoshino blijkt dat men veel belang hecht aan geaccepteerd worden.

Kleding, ziekte, gender, gezinssituatie, overtuiging, ... het zijn allemaal aspecten die werknemers denken te moeten verbergen. Als ze niet in het 'normale' vakje horen kunnen ze namelijk als 'minderwaardig' worden aanzien. Uit het onderzoek blijkt dat het net beter is om je ware identiteit te tonen omdat je anders in een cirkel van veel stress komt te zitten en dit eerder negatieve effecten gaat hebben op je loopbaan.

In een ander onderzoek¹⁶ van de University's Mailman School of Public Health in Colombia werden deze bevindingen bevestigd voor een specifieke groep van holebi's. Zij toonden aan dat mensen die gediscrimineerd

¹³ (Holebi.info, 2019)

¹⁴ (Bailey, 2014)

¹⁵ (Yoshino & Smith, 2013)

¹⁶ (Garcia, 2014)

worden en dus onder stress leven wel 12 jaar minder lang leven. Door dagelijks in een hoog stresslevel te leven vergroot de kans op hartziekten enorm.

In haar TED talk gaat Morgana Bailey verder met deze gevolgen. Zo legt ze uit dat er een duidelijk domino-effect is. Als niemand durft uit te komen voor zijn/haar ware identiteit dan gaan andere mensen dat ook niet doen. Daarom besloot ze om eindelijk uit te komen voor het feit dat ze lesbisch is. Niet omdat ze anders wil behandeld worden maar gewoon omdat dit anderen misschien aanzet om ook meer zichzelf te zijn. Door niet dagelijks in een enorme stressbubbel te leven en hiermee ook anderen te helpen. Het verspreiden en normaliseren van LGBT+ is belangrijk. Niet om zelf dingen in het leven te veranderen maar om te tonen dat je heel normaal bent.

Lindsay Amer¹⁷ is hiermee duidelijk akkoord. Met de video's op haar kanaal 'Queer Kid Stuff', wil ze mensen van alle leeftijden bereiken. Op een kinderlijke manier geeft ze uitleg over LGBT+ gemeenschappen, activisme, het gebruik van genderbinaire voornaamwoorden maar ook over bijvoorbeeld bodypositivity.

Uit een onderzoek van de Amerikaanse academie voor kinderartsen blijkt dat kinderen een goed begrip hebben over hun genderidentiteit vanaf ze 4 jaar zijn. Vanaf deze leeftijd gaan ze het gevoel van 'zichzelf' ontwikkelen. Door op ontdekking te gaan observeren ze de wereld rondom zich. Daarbij absorberen ze heel veel informatie en maken ze zich deze eigen.

Voor de meerderheid van de ouders is het zeer belangrijk dat hun kind uitgroeit tot een vriendelijke, empathische maar ook zelfverzekerde volwassene. Om deze sociaal emotionele ontwikkeling goed te laten verlopen is er een grote blootstelling aan diversiteit nodig.

Alle kinderen die zichzelf beginnen vormen op een leeftijd van ongeveer 4 jaar, die informatie absorberen vanuit hun omgeving, zouden zichzelf moeten vinden in hun omgeving. Op een plaats waar geen diverse gezinssamenstellingen voorkomen, kan een kind dat zich 'anders' voelt niet (of alleszins moeilijker) uitgroeien tot een zelfzeker persoon.

LGBT+ kinderen die nooit in contact komen met andere LGBT+'ers via de media, school, vrienden, ... zullen zichzelf makkelijker 'abnormaal' vinden. Ze kennen geen rolmodellen zoals zij zich voelen. De kans bestaat dat ze hun persoonlijkheid zullen onderdrukken. Uit een onderzoek van Biskup en Pfister¹⁸ uit 1999 bleek namelijk dat iedereen een rolmodel nodig heeft. Het zou essentieel zijn voor de ontplooiing van kinderen.

Een commentaar die Lindsay Amer vaak krijgt is dat ze kinderen kind moet laten zijn. Maar daar komt het net naar boven. Niet alle kinderen kunnen écht kind zijn in een wereld waarin ze zichzelf niet herkennen. De boodschap dat iedereen 'normaal' is, en geaccepteerd moet worden, zou al op een zeer jonge leeftijd moeten worden gedeeld met elkaar. Pas dan kan een kind uitgroeien tot de persoon die hij/zij/x echt is.

School

Onderwijs is een recht voor iedereen. Daarbij is het niet enkel belangrijk om kwaliteitsvolle lessen te krijgen maar ook om zich veilig te voelen op school. Voor kinderen en jongeren is dit vaak een heikel punt.

Volgens een onderzoek uit 2018 van de UGent blijkt dat 48% van de Vlaamse scholieren tussen 12 en 18 jaar gepest worden. Uit een ander onderzoek van Dewaele uit 2008 staat dat 11% van de holebi-jongeren gepest wordt op school. Dit zijn hallucinante cijfers. Kinderen en jongeren ervaren hun school hierdoor niet meer als een veilige thuishaven.

¹⁷ (Amer, 2019)

¹⁸ (Biskup & Pfister, 1999)

In de brochure 'Bank vooruit!'¹⁹ van de Vlaamse Overheid in samenwerking met Çavaria geeft men aan dat het belangrijk is om het thema bespreekbaar te maken op school. Daarvoor geven zij 3 goed onderbouwde redeneringen.

Als eerste geven zij aan dat wel 3 á 8 procent van de bevolking holebi is. Daarnaast is er ook nog een kleinere groep transgenderpersonen. Dit wil zeggen dat ongeveer 4 á 9 procent van de leerlingen en collega's op school zich in de LGBT+ groep plaatsen. Dit is een grote groep van mensen in onze samenleving. Al zou je jezelf zo niet omschrijven, je zal toch iemand kennen in je omgeving die dat wel doet.

Vele van deze collega's, kinderen en jongeren worstelen dagelijks met problemen rond zelfaanvaarding en commentaren van hun omgeving. Een tweede reden om het onderwerp op school aan te kaarten is omdat ze een kwetsbare groep zijn. Wanneer een school holebi- en transgendervriendelijk is dan creëert dit voor hen een meer open sfeer waarin hun algemeen welzijn verbetert. Pestgedrag kan namelijk leiden tot depressie, angst, sociaal isolement, slaapstoornissen, ... maar ook tot schoolverzuim en zelfs suïcidale gedachten.

Tot slot is het ook belangrijk om het thema meer bespreekbaar te maken op school omdat er nog steeds een negatieve houding is bij jongeren ten opzichte van homoseksualiteit. Mensen die 'anders' zijn zouden net als iedereen gerespecteerd moeten worden. Uiteindelijk draait dit gegeven niet enkel rond holebi's en transgenders maar gaat het om een groter geheel van sociale aanvaarding.

Evenwicht

Er zijn vandaag de dag nog steeds scholen die het onzin vinden om speciale aandacht te vestigen op holebi- en trans-leerlingen. Ze hebben namelijk geen leerlingen die een andere seksuele voorkeur of geaardheid hebben. Dit is een standpunt dat voor problemen kan zorgen. Er zijn namelijk niet veel leerlingen openlijk holebi of transgender.

De meerderheid heeft schrik om zichzelf te zijn doordat zeer veel scholen genderbinair zijn ingericht. Dit betekent dat er een strikte opdeling is tussen mannen en vrouwen en de daarbij toegekende eigenschappen. Leerlingen die niet aan deze gendernormen voldoen, voelen zich vaak uitgesloten in deze scholen.

Er kan uiteraard ook te ver gegaan worden. Een veilige schoolomgeving is erg belangrijk voor kinderen. Al gaat een aangepaste transgender school er toch over volgens Kai Poelman²⁰. Chili is het eerste land ter wereld dat zo een school ter beschikking stelt voor LGBT+ leerlingen. Dit heeft voor- en nadelen volgens deze beleidsmedewerker onderwijs bij Çavaria.

¹⁹ (Çavaria, 2009)

²⁰ (Kohut, 2019)

6.3 Een korte LGBT+ geschiedenis 2122

Er wordt vaak in de volksmond gezegd dat LGBT+ iets van deze tijd is. Deze uitspraak moet verworpen worden. Mensen die zichzelf onder de LGBT+-gemeenschap plaatsen, zijn er al sinds mensengeheugen, en in alle culturen. Het woord zelf bestaat inderdaad nog maar enkele decennia.

De Australische historicus Robert Aldrich (2006) die het boek 'Van alle tijden, in alle culturen' schreef, zei bij de presentatie van zijn boek dat de geschiedenis van de homoseksualiteit met de volgende woorden kan worden samengevat: "Verbanning, heropvoeding, staf, criminalisering".

Het overgrote deel van de LGBT+ geschiedenis is hard en onmenselijk. Men werd opgesloten, vernederd, als abnormaal gezien en zelfs vermoord. Als ze de kans kregen om in leven te blijven, dan werden ze omgekeerd tot een 'normaal' persoon.

Sinds het Bijbelverhaal van Sodom en Gomorra heeft het woord sodomie zijn intrede gedaan in onze geschiedenis. De betekenis van dit begrip komt voort uit het boek Genesis. In het 19e hoofdstuk, vers 5 zeggen de heren van Sodom tegen Lot de volgende woorden over de mannen die bij hem zijn: 5 " 'Waar zijn die mannen die bij je overnachten?', riepen ze Lot toe. 'Breng ze naar buiten, we willen ze nemen!' ".

Het woord sodomie is een begrip om alle tegennatuurlijke vormen van seks aan te duiden. Alle soorten seks die niet gelijk zijn aan de penetratie tussen man en vrouw worden als onnatuurlijk beschouwd. In het woordenboek Van Dale wordt het nog steeds omschreven als homoseksualiteit. Tussen haakjes staat er wel genoteerd dat het een verouderde term is.

De negatieve nadruk rond de LGBT+ gemeenschap gaat nog jaren door. Nog geen 50 jaar geleden liep er een therapie van Wiliam Masters en Virginia Johnson om homoseksuele mannen te genezen. Dit terwijl enkele jaren eerder, op 10 december 1948, de Algemene Vergadering van de VN de Universele Verklaring van de rechten van de mens²³ goedkeurt. Daarin staat namelijk: "Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren."

De Joods-Duitse dokter Magnus Hirschfeld bracht rond 1897 verandering in deze praktijken. Hij vond dat seksuele oriëntatie een aangeboren kenmerk is. De arts pleite voor het feit dat het geen bewuste keuze was. Hij geloofde er ook sterk in dat men door nieuwe wetenschappelijke inzichten de tolerantie ten opzichte van LGBT+personen zou vergroten.

Tijdens en tussen de wereldoorlogen door werd er weinig aandacht geschonken aan homoseksualiteit. Ook in de vorige jaren was er meer belangstelling voor homoseksuele relaties dan voor lesbische koppels. Het werd minder aanzien als een ziekte. Toch zijn er zowel vrouwelijke als mannelijke 'sodomieten' talrijk vermoord door Hitler. Zij kregen een roze driehoek om kenbaar te maken dat ze homoseksueel waren.

Suzan Daniel richtte in 1953 de eerste LGBT+ beweging op. Haar doel was niet om politieke veranderingen door te voeren maar eerder om een sociale gemeenschap te construeren. Niet enkel homofobie was toen een groot probleem, ook seksisme. Dit zorgde ervoor dat al na één jaar mannen haar van de troon hebben geduwd.

De Stonewall-Rellen in New York worden vaak aanzien als het begin van de emancipatie van de LGBT+gemeenschap. Na de politie-inval in de 'homobar' ontstond er een groot protest. Aan de basis van dit verzet stonden enkele hallucinante wetten. Ondermeer dat het verboden was om genderongeschikte kledij te dragen. Sinds deze 6 turbulente dagen in 1969 is er veel veranderd.

²¹ (De Vriese, 2018)

²² (The Belgian Pride vzw, 2019)

²³ (United Nations Department of Public Information, 1948)

Na veel protest werd in 1973 homoseksualiteit eindelijk uit de DSM gehaald. Eindelijk werd het niet meer als een psychiatrische aandoening bekeken. Al bleef er in dit handboek voor de classificatie van psychische stoornissen wel plaats voor enkele vormen van transgender personen en interseksualiteit.

In de jaren 80 krijgt de LGBT+gemeenschap een zware klap te verwerken. Vele mannen stierven ten gevolge van het hiv-virus. Nadat bekendgeraakte dat het virus vooral via seks overgedragen wordt, kwam er opnieuw een grote golf van taboe rond de LGBT+gemeenschap.

Positiever nieuws kwam er uit België in 2003. Ons land werd toen het tweede land waar het homohuwelijk werd ingevoerd. Pas 3 jaar later kon men effectief spreken van gelijke rechten na het huwelijk. Zo kon men sindsdien pas een kind adopteren. Er zijn slechts heel gestaag een aantal landen bijgekomen in de afgelopen jaren. Momenteel is zelf de Europese Unie nog niet klaar voor de acceptatie van het homohuwelijk in alle lidstaten.

Argentinië heeft sinds 2012 een allesomvattende Genderidentiteitswet. Op deze manier werd het land een soort van voorbeeld voor de rest van de wereld. Daar kon je sindsdien van wettelijk geslacht veranderen zonder grote hindernissen zoals hormoontherapie, een psychiatrische diagnose of chirurgie.

België volgde in 2018. De administratieve procedures voor transgenderpersonen zijn in muizenstappen afgenomen. Toch is er nog niet voor iedereen binnen de LGBT+gemeenschap een vlot parcours. Interseksuele mensen hebben nog geen pasklare antwoorden voor hun vele vragen.

Een ander belangrijk punt waar dit werk op botste was het volgende. Bij het opzoeken van de combinatie 'LGBT+', 'geschiedenis' en 'onderwijs' waren er geen bronnen. Het feit dat hierrond niets te vinden is geeft net veel informatie. Het bevestigt de vermoedens van onderdrukking en geheimhouding voor vele jaren.

Momenteel ligt dit onderwerp op scholen nog gevoelig maar er komt een positieve golf aan. Zo was Schotland²⁴ in 2018 het eerste land waar LGBT+ lessen ingevoerd werden in het schoolcurriculum. In België is dit voorlopig nog niet het geval. Er zijn wel enkele leerplandoelstellingen die tussen de lijntjes kunnen gekoppeld worden aan LGBT+. Het gaat dan hoofdzakelijk over de vakoverschrijdende eindtermen die momenteel vervangen worden door het algemeen funderend leerplan. Hierover staat meer informatie in hoofdstuk 6.7.4.

²⁴ (Standaard, 2018)

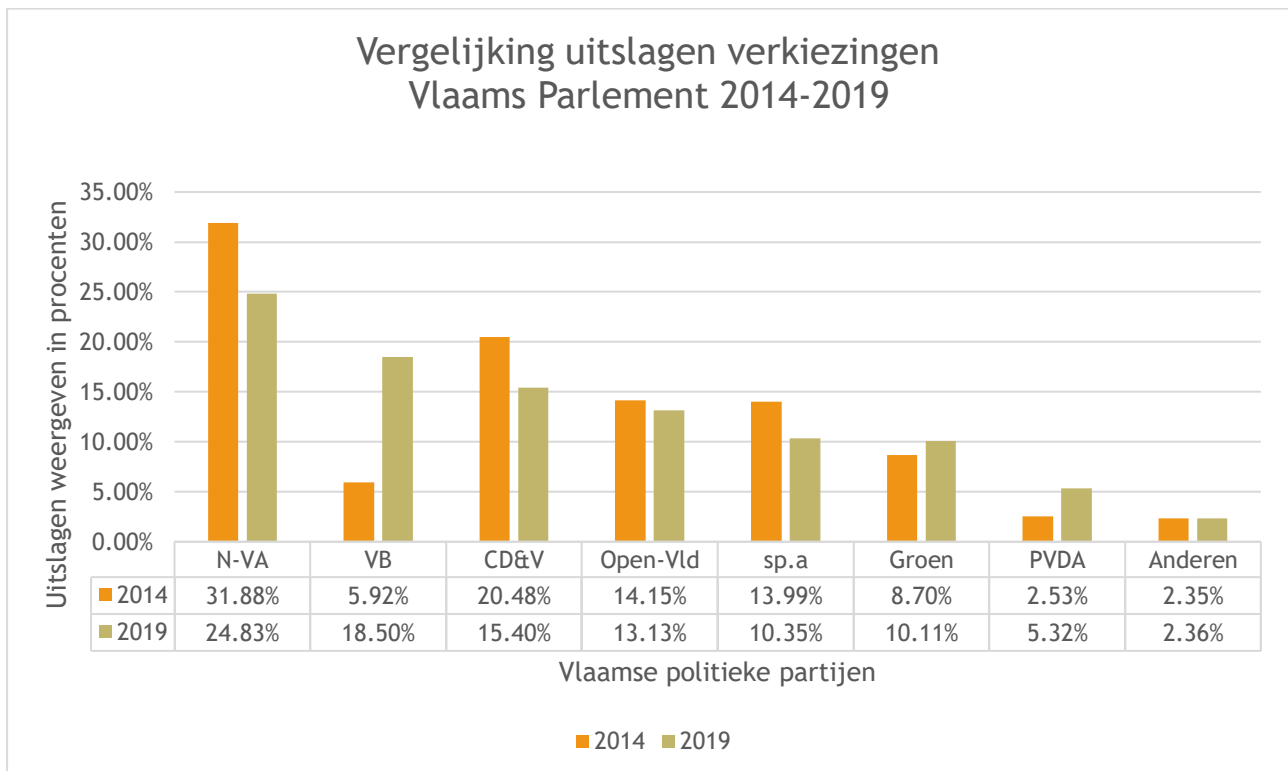
6.4 Politiek²⁵

Op zondag 26 mei 2019 trokken alle Belgische burgers massaal naar de stembureaus. In ons politieke landschap zijn er toen toch een aantal sterke verschuivingen gebeurd. Wat zijn de gevolgen voor LGBT+ personen?

Hieronder staat een grafiek die weergeeft welke verschuivingen er precies zijn gebeurd in het Vlaams parlement op 26 mei 2019. Daarop zien we dat vooral Vlaams Belang een sterke stijging heeft gemaakt. Ook Groen maakte een grote sprong vooruit. In Gent en delen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest haalden zij zelfs de meerderheid van de stemmen. In verhouding maakte PVDA ook een grote vooruitgang. Zij blijven wel de kleinste partij momenteel.

In dit hoofdstuk wordt er gegraven naar de gevolgen voor de LGBT+ gemeenschap in België. Hebben deze veranderingen grote gevolgen voor hen of blijven de verschillen oppervlakkig? Kwalitatieve bronnen zoals De Stemwijzer en de verkiezingsprogramma's 2019 van deze politieke partijen waren de basis voor dit hoofdstuk.

In onderstaande grafiek staan de verkiezingsuitslagen van het Vlaamse Parlement uit 2014 in vergelijking met die van 2019. Deze gegevens zijn ingegeven op basis van cijfers van Wikipedia²⁶ en Vrt NWS.

De stemwijzer.be

Naar aanloop van deze verkiezingen heeft professor Dave Sinardet (politicoloog aan de VUB) samen met Sensoa, Çavaria en de Vrouwenraad een stemwijzer gemaakt. De opzet van deze test was om de 7 grootste politieke partijen op een dertigtal stellingen te laten antwoorden. De thema's waren seks, gender en welzijn. Elke politieke partij gaf vooraf aan deze onderwerpen belangrijk te vinden. In bijlage staat een analyse van de 8 vragen die relevant waren voor LGBT+ personen.

Op basis van deze antwoorden en enkele krantenartikelen van De Morgen en ZIZO-magazine zijn er een aantal opvallende punten. Wanneer we de Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA) en Vlaams belang (VB) – stemmers zouden

²⁵ (Vrt NWS, 2019)

²⁶ (Wikipedia, 2019)

optellen dan zitten we aan een percentage van 43,33 procent van onze bevolking. Deze partijen beantwoordden de stellingen, op 1 na, op dezelfde manier. Bijna de helft van onze stemmers kiest voor een partij die eerder negatief is voor vernieuwende zaken rond seks, gender en welzijn.

Hoofdzakelijk van N-VA hadden velen deze eerder conservatieve positie niet verwacht. Zij toonden in de voorbije jaren een eerder progressieve houding ten opzichte van LGBT+ thema's. Met als kers op de taart de regenboogzebrapaden in Antwerpen.

De andere partijen blijven eerder in het midden. Ze zoeken (bijna) niet de extremen op. Het is toch ook belangrijk om op te merken dat eerder linkse partijen niet persé pro-LGBT+ zijn.

Professor Dave Sinardet vermeldt ook dat het belangrijk is om in ons achterhoofd te houden dat men vaak zegt dat dit debat eigenlijk al is afgelopen. In ons politiek landschap zijn er geen fundamentele conflicten meer rond de vraag of LGBT+ personen zichzelf mogen zijn. De politieke partijen profileren zichzelf dus nog steeds LGBT+ - vriendelijk.

Vergelijking van de verkiezingsprogramma's

Om een conclusie te kunnen vormen rond politiek en LGBT+ is het belangrijk om meerdere facetten aan bod te laten komen. Uit de verkiezingsprogramma's van de 7 grootste partijen in België stond informatie die een meerwaarde bracht.

In de verschillende PDF'S werden enkele termen zoals 'LGBT+', 'holebi's', 'transgender', 'discriminatie', 'geaardheid' ,... onder de loep genomen. Er waren zeer uiteenlopende gegevens. In bijlage staat de analyse van de verkiezingsprogramma's.

Conclusie²⁷

Het blijft opmerkelijk dat 18,50% van al onze stemmers in Vlaanderen op een partij heeft gestemd die op de meerderheid van de stellingen van De Stemwijzer.be negatief hebben geantwoord. Daarnaast heeft Vlaams Belang als enige partij nergens gebruik gemaakt van woorden zoals gender, LGBT+, holebi's, in hun verkiezingsprogramma van 2019.

De Nieuw-Vlaamse Alliantie kwam ook eerder conservatief in het daglicht bij De Stemwijzer.be. Dit in tegenstelling tot hun meer progressieve aanpak in hun verkiezingsprogramma.

CD&V, sp.a en Open-Vld beantwoordden de stellingen eerder negatief. Zij stonden minder open voor vernieuwende inzichten in de LGBT+ gemeenschap. Hoofdzakelijk bij sp.a en Open-Vld lijken deze antwoorden niet te passen bij hun verkiezingsprogramma waar ze heel open communiceren over LGBT+ en gender.

Groen en PVDA zijn zowel bij het beantwoorden van de stellingen als in hun verkiezingsprogramma eerder progressief. Vanuit deze 2 bronnen lijkt het dat zij met de meest open blik naar LGBT+ kijken. Ongeveer 15,43% van de Vlaamse bevolking stemde voor hen.

PVDA is de enige partij die aangeeft dat de school het LGBT+ thema moet sensibiliseren aan de bron. Hiermee zijn zij koplopers van LGBT+ in het onderwijs. Dit is een opmerkelijk gegeven want niet iedereen staat dus open om al vanaf de kleuterklas leerlingen kennis te laten maken met dit onderwerp.

Tot slot is het belangrijk om te vermelden dat deze analyse niet weergeeft hoe iemand ten opzichte van LGBT+ personen staat. Iemand die heeft gestemd voor Vlaams Belang kan even verdraagzaam zijn ten opzichte van LGBT+ personen als iemand die voor PVDA gestemd heeft. Voor welke partij men kiest vertelt niet direct iets over iemand zijn tolerantie.

²⁷ (Schoenmaekers, 2019)

6.5 De vijf wereldreligies

Gender en seksuele oriëntatie zijn in de meerderheid van de religies nog steeds een zeer delicaat gespreksonderwerp. Het was geen gemakkelijke opgave om binnen de vijf wereldreligies op zoek te gaan naar informatie rond LGBT+. Het is een opmerkelijk en tegenstrijdig gegeven, dat wanneer er les wordt gegeven over dit onderwerp, het meestal in de lessen godsdienst aan bod komt.

De wereldreligies komen hieronder in alfabetische volgorde aan bod. In België zijn er geen officiële en recente cijfers te vinden over het aantal gelovigen. De katholieke kerk gaf in 2018 wel voor de eerste keer een jaarrapport²⁸ vrij. Hieruit blijkt dat 52,76% zichzelf christen noemt. Daarvan noemt slechts 9,42% zich praktiserend christen.

Het is cruciaal om in het achterhoofd te houden dat er binnen een religie nog heel veel verschillende soorten antwoorden kunnen zijn op de vraag hoe men met LGBT+ personen omgaat. In geen enkele religie is er een standaard antwoord voor alle gelovigen. Afhankelijk van persoon tot persoon heeft men mogelijks een totaal andere visie op dit thema. Niemand is hetzelfde, een religie kan iemand vormen maar iedereen blijft uniek.

6.5.1 Boeddhisme²⁹

Volgens een schatting van Knack³⁰ in 2019 zijn er ongeveer 100.000 mensen in België die beroep doen op een morele dienstverlening volgens een boeddhistische visie. Daarvan zou de meerderheid westerse beoefenaars zijn.

Er zijn veel verschillende stromingen in het boeddhisme. Om de vraag te beantwoorden hoe zij omgaan met LGBT+ personen verdiep ik me hoofdzakelijk in het westerse boeddhisme. Dit is een verzamelterm de stromingen theravada, zen en het tibetaans boeddhisme.

Het was niet gemakkelijk informatie te vinden over LGBT+ en het westers boeddhisme. In een artikel van Knack³¹ in 2014 zegt de Dalai Lama dat er in oude boeddhistische teksten stond dat homofilie afgekeurd werd. Zelf zegt hij dat dit homoseksualiteit een persoonlijke kwestie is. Hij heeft dan ook geen probleem met het homohuwelijk. Daarnaast benadrukt hij ook dat homofobie een mensenrechtenschending is.

Homoseksualiteit wordt meestal aanvaard in het westers boeddhisme. Vaak is dit gebaseerd op de waarden tolerantie, mededogen en het zoeken naar antwoorden in zichzelf waaraan Boeddha zeer veel belang hecht. In New York is er zelfs een wekelijkse groep speciaal voor LGBT+ personen die ook boeddhist zijn.

6.5.2 Christendom

De Bijbel kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Het geloof komt mede uit jezelf. Er zijn (net zoals bij de meerderheid van de religies) verschillende stromingen. In België noemt de meerderheid zichzelf nog steeds christen. De rooms-katholieke stroming telt hier de meeste volgelingen.

Zij kijken hoofdzakelijk met een tolererende blik naar LGBT+ personen. Ze hebben respect voor hen. Helaas is tolereren nog steeds een verschil met accepteren. Uiteraard kan er geen goedkeuring worden afgedwongen. LGBT+ zal waarschijnlijk een moeilijk onderwerp blijven binnen de rooms katholieke kerk.

Een artikel van Eric De Beukelaer³² (priester van het bisdom Luik, theoloog en kerkelijke jurist) geeft een theoretisch kader over hoe de kerk omgaat met homoseksualiteit. Op basis van informatie uit de catechismus interpreteert hij dat homoseksualiteit geen ideale vorm van seksualiteit is binnen het christendom. Men wordt als christen opgeroepen tot kuisheid. Er zijn 2 ideale wegen om dit te bereiken. Via het sacrament van het huwelijk of

²⁸ (Bonneure, 2018)

²⁹ (Wikipedia, 2020)

³⁰ (Vanberlaer, 2019)

³¹ (Belga/TV, 2014)

³² (De Beukelaer, 2006)

door onthouding. Omdat dit sacrament niet kan worden ontvangen door homoseksuelen blijft enkel onthouding over.

De Morgen³³ schreef in 2018 het volgende over het standpunt van christenen t.o.v. homoseksualiteit: “homoseksuelen moeten met respect worden behandeld, maar homoseksuele daden zijn ‘intrinsiek ongeordend’ en gaan in tegen de natuurlijke orde zoals God die heeft bedoeld”. Daarnaast blijkt dat in de Bijbel daden en geaardheid duidelijk tegenstrijdige begrippen zijn. Verlieft worden wordt anders beoordeeld dan seks hebben met iemand van hetzelfde geslacht.

Paus Franciscus³⁴ is een eerder progressieve paus. Hij zei in 2016 in een interview met de BBC dat homoseksuelen niet gediscrimineerd mogen worden. Ze zouden door iedereen moeten worden gerespecteerd. Daarnaast zei hij ook dat zij pastoraal begeleid moeten worden. Deze laatste zin sluit niet uit dat ook hij eventuele onthouding op prijs zou stellen.

6.5.3 Hindoeïsme³⁵

Het hindoeïsme onderscheidt zich van de andere religies. In de heilige geschriften wordt geschreven over de derde sekse. Onder deze term vallen LGBT+ personen. Nergens in deze geschriften staat dat het verboden is liefde te bedrijven tussen/met mensen van de derde sekse. Het hindoeïsme maakt net als de andere religies gebruik van man en vrouw maar ook de derde sekse is evengoed.

In 1526 veranderde deze houding in India. Daar is de meerderheid van de bevolking hindoe. Door het binnenvallen van de islamitische mogols werd homoseksualiteit plots verboden. In dit nieuwe Mogolrijk werd het 3^e geslacht vervolgd voor hun illegale praktijken.

Het was de keuze van het land om hierin te volgen. De religie zelf blijft open staan voor LGBT+ personen. Momenteel is homoseksualiteit in India niet langer strafbaar. Ondanks dat de meerderheid van deze bewoners hindoe is, kan men pas sinds vorig jaar openlijk uitkomen voor het feit dat men homoseksueel is.

Er zijn te weinig betrouwbare bronnen om de huidige positie van LGBT+ in het Hindoeïsme correct weer te geven. Minder betrouwbare bronnen geven aan dat de religie, net zoals in de heilige geschriften staat, een positieve kijk heeft ten opzichte van LGBT+. Maar net als in alle religies zullen er mogelijks mensen zijn die LGBT+ personen niet accepteren.

6.5.4 Islam

De islam is de tweede meest voorkomende religie in België. Binnen deze godsdienst zijn er verschillende stromingen. De soennitische islam is binnen de islam de grootste stroming. Hoeveel aanhangers er van elke stroming in België zijn is niet geweten. In een artikel van De Tijd³⁶ geeft men aan dat er steeds meer salafistische organisaties zijn in België. Deze stroming heeft een eerder radicale kijk. Hierbij moet er wel genuanceerd worden dat dit in vergelijking met meer gemiddelde moslims echt een zeer kleine minderheid is.

Bij het opzoeken naar informatie over LGBT+ binnen de islam was het net als bij de andere religies moeilijk om een algemeen beeld te krijgen. Er werd hoofdzakelijk over homoseksualiteit gesproken. Er was eigenlijk geen informatie over de andere personen binnen LGBT+.

³³ (De Morgen, 2018)

³⁴ (Belga, 2016)

³⁵ (Fobelets, 2014)

³⁶ (Bové, 2019)

In de premoderne arabische wereld maakte men een duidelijk onderscheid tussen gevoelens en geslachtsgemeenschap. Homo-erotische gevoelens konden voorkomen. God had de mens zo gemaakt. Coïtus tussen twee mensen van hetzelfde geslacht was verboden.

Pas in de moderne tijd, rond de 19e eeuw, ging men beide begrippen als 'onnatuurlijk' beschouwen. Er werd vanaf toen geen onderscheid meer gemaakt tussen verlangens en seksuele activiteiten.

In de paper 'Homoseksualiteit in de islam' van de universiteit van Leiden bespreekt men wat er precies in de Koran staat over dit thema. Seks met iemand van hetzelfde geslacht staat hier in het rijtje van gewelddadige daden. Pedofilie staat in hetzelfde rijtje. Voor de duidelijkheid, het gaat hier enkel over de handelingen binnen homoseksualiteit. Verliefd zijn mag.

Naar aanleiding van het bloedbad in Orlando sprak Bart Schols met rabbijn Aaron Malinski en imam Brahim Laytous. In deze aflevering van De Afspraak³⁷ praten ze over homoseksualiteit en hun religie. Over het algemeen leek meneer Laytous zeer open te staan voor homoseksualiteit. Hij zei ook dat er al 3 jaar een groep is tegen homohaar in de islam. Idara krijgt wekelijks oproepen van mensen die hulp kunnen gebruiken.

Meneer Laytous zegt dat er geen verschil mag gemaakt worden. Iedereen moet gelijkwaardig worden behandeld. Iedereen is welkom in de moslimgemeenschap. Wanneer Bart Schols vraagt aan hem wat hij zou doen als zijn zoon homoseksueel is, dan wordt het moeilijker. Meneer Laytous zegt dat hij eerst zeer goed en veel zou praten met zijn zoon. Hij zegt eerlijk dat hij dit een zeer moeilijke vraag vindt. Uiteindelijk zegt hij dat hij zijn zoon altijd zal steunen en hem accepteren. Al is hij er zich wel van bewust dat niet iedereen dit zou doen als moslim.

Tot slot werd er in dit gesprek ook kort het transgender thema aangehaald. Daarop zei hij ook dat iedereen zichzelf moet kunnen zijn binnen de islam. Er zijn in Caïro, Egypte, ook transgenders. Waarom zou het dan hier in België niet aanvaard worden?

Over geslachtsgemeenschap tussen vrouwen is er geen duidelijk verbod in de Koran. In sommige bronnen staat dat het begrip 'zina' hier onder andere voor staat, maar dit is niet duidelijk. Dit zou over het algemeen seks buiten het huwelijk zijn. In de Koran staat duidelijk dat dit strafbaar is.

In een artikel van eduDivers³⁸ schreef Peter Dankmeijer een mooie verwoording: *"In een democratisch land mag je alles voelen en vinden, maar je mag niet al je aversies respectloos of gewelddadig uiten. Dus het gaat erom te zoeken naar een sociale omgang waarbij we respectvol omgaan met onze verschillen."*

6.5.5 Jodendom³⁹

In België komen zowel orthodoxe als liberale joden voor. Orthodoxe joden leven strikt alle regels van de joodse wet na. Liberale joden leven deze zeer strikte regels minder of niet na. Zij bekijken deze wetten met een modernere bril op.

Naast het gesprek in De Afspraak is er nauwelijks informatie rond LGBT+ en het jodendom. Geen enkele Nederlandse bron komt recht uit de joodse gemeenschap. Door onderzoek te doen via Engelstalige sites vind ik al iets meer informatie. Hier blijft hetzelfde probleem dat er nauwelijks joodse bronnen te vinden zijn.

De eerste pagina die verscheen via Google was de website van de 'Jewish LGBT+ Group'⁴⁰. Deze groep in Londen heeft hoofdzakelijk liberale joden als leden. Men geeft wel duidelijk aan dat iedereen welkom is in deze

³⁷ (Vrt NU, 2016)

³⁸ (Dankmeijer, 2019)

³⁹ (Wikipedia, 2020)

⁴⁰ (Jewish LGBT+ Group, 2020)

'community'. Op hun website staat dat zij evenementen organiseren om elkaar te ontmoeten. Ze vermelden dat het belangrijk is om samen te komen omdat ze met zo een kleine minderheid van de joden zijn.

De oorsprong van het verbieden van homoseksuele activiteiten ligt net als bij de christenen in de heilige geschriften. Mensen van hetzelfde geslacht mogen geen geslachtsgemeenschap hebben. Orthodoxe joden zijn hierin zeer strikt. In het boek Vayikra (Leviticus) van de Thora staat dit duidelijk. Liberale joden kunnen deze opvatting volgen of hier milder mee omspringen. Net als bij alle religies zijn er mensen die er meer of minder voor open staan voor LGBT+ personen.

Er is zeer veel commotie geweest rond het bezoek van rabbijn Aaron Malinski in De Afspraak. Daar vertelde hij dat we homohaar absoluut niet mogen blijven voeden. In Leviticus staat dat dit immoreel gedrag is, maar niet strafbaar. Iedereen zou homoseksuele mensen moeten respecteren. Meneer Malinski vertelde ook dat het Chassidisch jodendom het veel moeilijker zou hebben met deze acceptatie. Ondanks dat er zelfs in Israël een gay-pride is blijft het een zeer gevoelig thema.

Wanneer Bart Schols hem dezelfde vraag stelt als imam Brahim Laytous klapte meneer Malinski dicht. Hij zou het duidelijk moeilijk hebben als zijn zoon homoseksueel zou zijn. Met volgende woorden laat hij dit merken: *"Binnen onze kringen ondenkbaar is dat iemand homo wordt omdat de jongeren niet naar discotheken gaan, en dus niet in de verleiding komen"*. Plots lijkt het of hij niet akkoord is dat iemand homoseksueel geboren wordt. Hij biedt in dit gesprek wel duidelijk zijn excuses aan, aan de holebi-gemeenschap. Een rechtlijnig antwoord hebben we niet van meneer Malinski.

Uiteraard is het antwoord van één rabbijn niet voldoende om een algemeen antwoord te vormen op de vraag over hoe men in het jodendom omgaat met LGBT+. Het is wel duidelijk dat dit een heikel punt blijft binnen deze religie.

6.5.6 Samenvatting

Over het algemeen kunnen we aannemen dat het hindoeïsme op vlak van heilige teksten het meest open staat voor LGBT+ personen. Deze religie praat als enige over een derde sekse. De anderen houden zich sterk aan het binaire stramien van man en vrouw.

In het boeddhisme staat dat in de oude heilige teksten homofilie werd afgekeurd. Bij het christendom, de islam en het jodendom wordt er een onderscheid gemaakt tussen gevoelens en de seksuele activiteit. Homoseksuele handelingen zijn strikt verboden volgens deze heilige boeken.

Tot ongeveer twee eeuwen geleden was homoseksuele verlangens hebben iets normaal volgens de islam. God had de mens namelijk zo gemaakt. Pas later is men deze beide begrippen als 'onnatuurlijk' gaan beschouwen.

In het jodendom en het christendom bestaat dit onderscheid sinds het begin. De eerder strikt gelovigen van deze religies zijn (vaak) conservatiever ten opzichte van LGBT+ personen. God heeft ons namelijk gemaakt om te trouwen als man en vrouw. Eerder progressieve christenen en joden gaan meer open staan voor LGBT+ personen. Ze accepteren dat ook zij een onderdeel zijn van onze samenleving.

Nogmaals wil ik benadrukken dat een manier van omgaan met LGBT+ personen niet moet vasthangen met een religie. Uit studies blijkt wel dat gelovigen het vaak moeilijker hebben met het accepteren en tolereren van LGBT+ personen. Uiteindelijk kan iemand die streng katholiek gelovig is ook een kind krijgen die transgender is. Dit wil niet rechtstreeks zeggen dat dit kind deze gevoelens zal moeten onderdrukken of verzwijgen. Afhankelijk van persoon tot persoon zal hiermee anders omgegaan worden. Een religie kan hierin sturen maar hoeft niet noodzakelijk de knoop door te hakken.

6.6 Transgender- en holebizorg op school

Dit hoofdstuk is volledig gewijd aan de zorg voor LGBT+’ers op school. Al kan het ook een hulpmiddel zijn voor anderen. Er is geen pasklaar hulpboek en het blijft enorm belangrijk om te blijven praten met elkaar. De ene persoon hecht veel belang aan taalgebruik, anderen vinden vooral de praktische zaken een must.

6.6.1 Transgenderzorg op school⁴¹

Er zijn heel wat algemene aandachtspunten waarmee een school kan rekening houden. Deze tips staan hieronder beschreven. Wat men kan doen voor mensen met genderdysforie is een stuk specifiek. Zij krijgen met veel administratie te maken waar niet enkel onze overheid maar ook de school een steentje kan bijdragen.

(on)Bewust komt ons geslacht meer aan bod dan je denkt. Bij brieven aan ouders, rapporten, de agenda, taken, toetsen, ... wordt steeds een aanspreking of naam vermeld. Wanneer een transman zijn naam nog steeds officieel Marie is, kan dit zorgen voor een constante confrontatie met het geboortegeslacht. Het is daarom aannemelijk dat er met de persoon wordt gesproken over een algemene aanspreking en naam. Het is niet effectief genoeg om iemand enkel met de correcte naam aan te spreken, als de persoon dagelijks de agenda opent en de geboortenaam leest.

Het is trouwens volledig legaal om de nieuwe voornaam van de persoon te gebruiken. Ook op het moment dat dit nog niet officieel is op de identiteitskaart. Let op, wel enkel voor documenten die niet naar de overheid gaan. Enkel voor diploma’s en het doorgeven van aanwezigheden moet de officiële naam gehanteerd worden.

Niet enkel op papier maken transgenders ongemakkelijke momenten mee. Een vrouw gaat naar het vrouwentoilet en een man naar het mannentoilet. Wat doe je als man als je je vrouw voelt maar van andere vrouwen niet naar het vrouwentoilet mag? Op datzelfde moment vinden mannen het ook raar dat je misschien nog steeds naar het mannentoilet gaat. Enkel nog maar deze moeilijkheid maken transmensen meermaals per dag mee.

In de ideale droomwereld zijn er toiletten voor V/M/X maar daar zijn we helaas nog lang niet. Net als alle andere situaties is het best om dit samen met de leerling te bespreken. Wanneer men dit niet doet, is het mogelijk dat de transleerling niet naar toilet durft te gaan op school. De gemaakte afspraken moeten gecommuniceerd worden met het volledige schoolteam. Situaties waarbij een leerling gesanctioneerd wordt door naar het ‘verkeerde’ toilet te gaan kunnen hierdoor vermeden worden. De leerling is trouwens geen strafbaar feit aan het plegen op dat moment.

Tijdens turn- en zwemmomenten kan deze situatie makkelijker opgelost worden door een extra ruimte vrij te maken voor deze leerling(en). Er zullen ook steeds leerlingen zijn die het geen probleem vinden om zich met een transpersoon om te kleden. Er hoeft niet telkens een probleem te worden gemaakt. Vergeet niet te luisteren naar de verwachtingen van de klas.

Taalgebruik doet veel. Het is geen gemakkelijk werkpunt omdat gewoonte ons soms de das om doet. Toch mag men zichzelf niets verwijten als men een ‘fout’ maakt. Het is belangrijk om dan niet steeds te verontschuldigen, mogelijks had de transpersoon er zelf nog niet bij stilgestaan.

Enkele tips opgesomd rond taalgebruik⁴²:

- gebruik genderneutrale voornaamwoorden zoals ‘die’ en ‘hun’ in plaats van hij/zij. Wanneer haar/zijn in de zin voorkomt kan u dit veranderen door ‘diens’;
- zeg leerlingen, kinderen, jongeren of klas in plaats van jongens en meisjes;
- in het lager onderwijs wordt er over juffen en meesters gesproken. Dit kan makkelijk vervangen worden door leerkrachten;

⁴¹ (Transgender Infopunt, 2013)

⁴² (Europees Parlement, 2018)

- mevrouw of meneer is de gebruikelijke term voor de achternaam van een leerkracht in het secundair onderwijs. Het weglaten van deze titel kan als onbeleefd over komen. Het genderneutrale woord docent kan hiervoor ter vervanging staan;
- wanneer een vriendschap wordt besproken kan er gebruik worden gemaakt van de naam in plaats van vriend/vriendin;
- voor liefdesrelaties wordt er gebruik gemaakt van het woord lief of partner;
- binnen de gezinscontext spreekt men van zoon en dochter, dit is te vervangen door het ook gebruikelijke woord kind;
- moeder, vader, mama, papa, vake, vokka, moeke, ... het kan allemaal worden omschrijven als ouder(s).

6.6.2 Algemene LGBT+ zorg op school⁴³

Als leerkracht start je best met het verwerven van voldoende kennis. Dat is jouw macht. Als je zelf goed geïnformeerd bent, kan je inspelen op de noden van de leerlingen en anderen jouw kennis overdragen. Een bijscholing van Çavaria volgen kan hiervoor een goede start zijn. Anderen zoeken liever informatie op het internet of vinden hun gading in enkele boeken op de referentielijst op het einde van dit werk.

Goed lesmateriaal hoeft niet uitgevonden te worden door leerkrachten. Er worden jaarlijks pasklare lespakketten gemaakt vanuit Çavaria voor leerlingen van alle leeftijden. Als je als leerkracht impliciet aan de slag wil is het momenteel nog moeilijk om geschikt materiaal te zoeken. Op dit vlak kan er nog veel vooruitgang geboekt worden.

Naast de onwetendheid aanpakken is zelf stilstaan bij je eigen vooroordelen ook een goede tip. We denken er vaak niet over na hoeveel stereotypen we dagelijks op ons bord geschoteld krijgen. De opmerking ‘Het is weer een vrouw zeker...’ wordt vaak gezegd of gedacht als er iemand niet goed aan het parkeren is. Iemand die roze draagt wordt vaak gelinkt aan het vrouwelijk geslacht.

Een sterk antidiscriminatie- en pestbeleid kan door vele leerlingen geapprecieerd worden. Uiteraard enkel als alle leerlingen en personeelsleden achter het plan staan. Activiteiten organiseren en oog hebben voor elkaar is daar een belangrijk onderdeel van. Scholen die streng maar rechtvaardig met het volledige team achter dit beleid staan, creëren een veilige plaats voor alle leerlingen.

Het kan ook een must zijn om een krachtige leerlingbegeleiding uit te bouwen. Vertrouwenspersonen die mogelijks gespecialiseerd zijn in bepaalde onderwerpen kunnen een groot verschil maken. Het is ook belangrijk om dit goed te melden aan alle leerlingen. Het is niet omdat men denkt dat het niet nodig is voor die leerlingen dat het niet nuttig kan zijn. Niet elke LGBT+ leerling durft de stap te zetten naar hulp.

Posters, boeken, folders en vlaggen kunnen een positieve sfeer op school creëren. Door LGBT+ in de kijker te plaatsen kan het leerlingen aanzetten om er informatie over op te zoeken. Daarnaast kan het bijdragen tot een betere algemene acceptatie. Het kan voor LGBT+’ers ook aanvoelen dat ze meer geaccepteerd worden.

⁴³ (School uit de kast, 2018)

6.7 Waarom komt het zo weinig aan bod op school?

6.7.1 Klachten van buitenaf

In Britse nieuwskanalen zoals de BBC⁴⁴ en The Guardian⁴⁵ stond dat er eind vorig schooljaar veel commotie was rond LGBT-lessen die in scholen werden gegeven. Ouders maar ook sympathisanten kwamen op straat om te betogen tegen deze lessen.

Deze lessen waren onderdeel van een project genaamd 'No outsiders'. Niet enkel genderdiversiteit maar ook etniciteit, religie, leeftijd en beperkingen kwamen aan bod. Enkel rond het onderwerp LGBT was er veel amok.

De (vaak gelovige) mensen vonden het niet kunnen dat (hun) kinderen deze informatie kregen. Ze kwamen met spandoeken op straat waarop dingen stonden zoals: 'My child my choice', 'Let kids be kids', 'Our voice must be heard', ...

In een artikel van Zizomagazine⁴⁶ vertelt Kaj Poelman dat zulke taferelen zich gelukkig nog niet in België hebben afgespeeld. Daarbij vertelde hij dat Çavaria zich wel hoofdzakelijk focust op de leerkrachten tijdens de workshops die zij geven. Dit is mogelijk een factor die meespeelt bij het niet krijgen van commentaar van ouders. Dit zou geen aanleiding mogen zijn in België om het thema niet aan bod te laten komen.

6.7.2 Het schoolbeleid⁴⁷

Elke school staat zelf in voor hun eigen schoolbeleid. Dit wordt ook wel het pedagogisch project van de school genoemd. Toekomstige leerlingen en leerkrachten van een school kunnen zelf bepalen aan de hand van deze tekst of een school open staat voor hen. Niet alle scholen werken op dezelfde positieve manier mee aan een open communicatie en een veilige sfeer.

Concreet houdt dit in dat leerlingen geen schrik moeten hebben om naar school te gaan. Ze voelen zich veilig doordat ze weten dat er gestraft wordt als iemand pest. Daarnaast zijn ze zich ervan bewust dat ze hulp kunnen krijgen van leerkrachten indien ze toch gepest zouden worden.

6.7.3 Kennis

De beperkte kennis van leerkrachten en schooldirecties rond het LGBT+-thema is een groot probleem. Wanneer men niet op een zelfverzekerde manier over het onderwerp kan praten voelt het niet vertrouwd aan om erover les te geven. Vele leerkrachten zijn ook angstig omdat ze mogelijks niet op alle vragen van de leerlingen kunnen antwoorden.

Het tekort aan kennis is niet altijd een teken van onwil. Vaak is het te wijten aan een gebrekkige opleiding rond dit thema. Het thema kwam tot enkele jaren geleden vaak niet aan bod in de educatieve bachelor secundair onderwijs. Het volgen van een bijscholing is mogelijk. Al moet een leerkracht er zich bewust van zijn dat men dan zelf achteraf nog meer informatie moet opzoeken. Een bijscholing omvat de hoofdpunten, maar het onderwerp omvat veel meer.

Achtergrondkennis is noodzakelijk om les te kunnen geven over het onderwerp. Andere belangrijke zaken zijn kennis van materiaal en weten op welke manier collega's het thema aanpakken. In een kwalitatief onderzoek⁴⁸ van Thomas Wyns wordt, weliswaar op kleine schaal, aangetoond dat leerkrachten onvoldoende kennis hebben over het beschikbare materiaal. In deze studie geeft de grote meerderheid van de geteste leerkrachten uit het lager

⁴⁴ (BBC, 2019)

⁴⁵ (Parveen, 2019)

⁴⁶ (Lissens, 2019)

⁴⁷ (Transgender Infopunt, 2013)

⁴⁸ (Wyns, 2018)

onderwijs aan dat ze geen idee hebben welk materiaal er voor handen is. Een andere persoon gaf zelfs aan geen boeken te kennen die gebruikt kunnen worden als instap voor dit thema.

In een artikel van Zizomagazine⁴⁹ vertelt Europees Parlementslid Hilde Vautmans over LGBT+ discriminatie op Europese scholen. Daarin vertelt ze dat uit een onderwijsindex-rapport blijkt dat Europese landen nog veel werk voor de boeg hebben. Hoofdzakelijk de opleiding van leerkrachten moet nog sterk aangepast worden. Hilde Vautmans geeft aan dat ook reeds werkende leerkrachten goed moeten opgeleid worden. Vormingen zijn volgens haar cruciaal om discriminatie en geweld tegen LGBT+ jongeren tegen te gaan. Het zijn immer niet de wet- en beleidsteksten die de opinies van mensen vormen.

6.7.4 Eindtermen, ontwikkelingsdoelen en leerplandoelen

De eindtermen zouden een mogelijke oorzaak kunnen zijn waarom het onderwerp zo weinig aan bod komt. Momenteel is Schotland⁵⁰ het eerste land waar LGBT-lessen een onderdeel zijn van het schoolcurriculum.

In België is er al sprake van verandering in de eindtermen maar er is nog niets concreet. Zo tekende Hilde Crevits in 2014 het eisenpakket van Çavaria. Daarin stond onder andere dat het LGBT+ thema in de leerplannen van het onderwijs zou opgenomen worden. 4 jaar later is er nog steeds geen schot in de zaak gekomen.

Voormalig minister van onderwijs, Hilde Crevits, geeft als tegenargument dat ingaan tegen holebifobie al in de eindtermen zit verweven. In dit bericht aan VRT NWS zegt ze: "Voor mij is het echt van belang dat we de resultaten delen met de scholen en dat iedereen voldoende alert is om er ook op toe te zien dat holebi jongeren zich goed in hun vel kunnen voelen."

Beleidsmedewerker voor onderwijs van Çavaria, Kaj Poelman, benadrukt in mei 2018 dat het LGBT+-thema enkel in de vakoverschrijdende eindtermen van de derde graad aan bod komt. In theorie is dit echter fout omdat de vakoverschrijdende eindtermen niet graadsgebonden zijn. Het is dus aanwezig in alle graden.

Daarbij komt er een ander probleem boven. Door de gedeelde verantwoordelijkheid van deze vakoverschrijdende eindtermen denken leerkrachten snel dat iemand anders deze eindtermen wel zal verwerken in diens lessen. Het zijn doelstellingen die vaak vergeten worden omdat ze niet in het vaste curriculum per vak staan.

Iemand die Kaj Poelsmans mening hierin volgt is Gijs Van Dyck. Hij is coördinator Scholenwerking van de Oost-Vlaamse LGBT-jongerenvereniging Verkeerd Geparkeerd. In een interview met Zizomagazine⁵¹ zegt hij dat educatie een oplossing is voor homo- en transfobie. Het is door onwetendheid dat haat en angst voortkomt zegt hij.

Structuur

Wanneer het LGBT+-thema wel in de algemene structuur van het onderwijs zou staan dan zouden meer leerkrachten gestimuleerd worden om dit onderwerp bespreekbaar te maken in de klas. In bijlage staan de eindtermen, ontwikkelingsdoelen en leerplandoelen van het basis- en secundair onderwijs.

Eindtermen en ontwikkelingsdoelen zijn door de overheid vastgelegd. Het zijn de minimumdoelen van het Vlaamse onderwijs. Voor het kleuter- en buitengewoon onderwijs gelden ontwikkelingsdoelen. Dit wil zeggen dat de school streeft naar het behalen van de doelen. Eindtermen gelden voor het lager onderwijs en het secundair onderwijs. Dit zijn de doelen die verplicht moeten verworven worden. De leerplandoelen omschrijven kort hoe men de eindtermen van de overheid moet bereiken.

Sinds 1 september 2019 zijn deze nieuwe regels van kracht in het Vlaamse onderwijs. Niet enkel het aantal eindtermen is sterk gedaald. De doelen zijn ook niet langer vakgebonden. Weliswaar blijft dit in de praktijk vaak nog steeds van kracht.

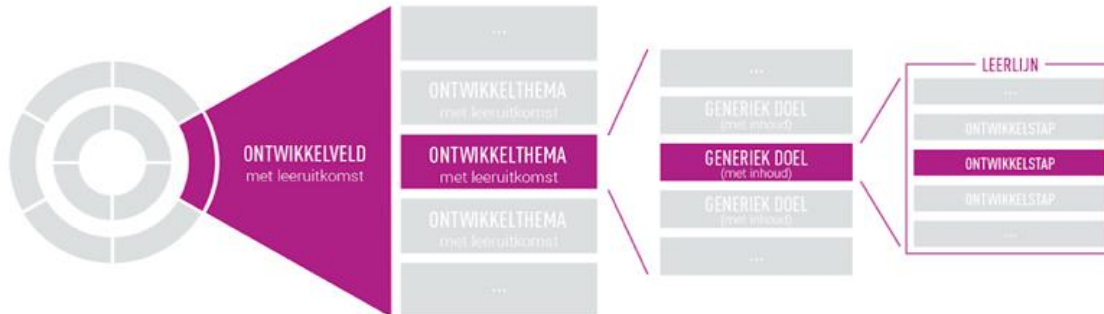
⁴⁹ (Vautmans, 2018)

⁵⁰ (S., 2018)

⁵¹ (Depoorter, 2018)

6.7.4.1 Basisonderwijs

In het katholiek basisonderwijs werkt men met het nieuwe leerplan ZILL. Dit staat voor Zin in leren! Zin in leven! Er wordt er opbouwend lagensysteem gehanteerd. Hieronder staat een schematische weergave van dit ordeniskader.

FIGUUR 3: STRUCTUUR ZILL LEERPLAN BASISONDERWIJS⁵²

Structuur

Er zijn 10 ontwikkelvelden. Deze komen hieronder verder aan bod. Binnen deze ontwikkelvelden zijn er meerdere ontwikkelthema's. Zij omvatten enkele deelinhouden. In totaal zijn er 46 ontwikkelthema's verspreid over de ontwikkelvelden.

Daaronder staan de generieke doelen. Hierin worden alle leerinhouden voor de volledige basisschool omschreven. Onder deze generieke doelen staan de leerinhouden die de leerlingen op het einde van de basisschool moeten beheersen.

Tot slot zijn er ook leerlijnen met ontwikkelstappen. Dit is de meest concrete vorm van het ZILL-leerplan. Hier staat beschreven welke ontwikkelstappen er bij welke leeftijd verbonden zijn. Dit is uiteraard enkel een referentiepunt.

LGBT+ doelstellingen

Bij de zoektocht naar LGBT+ leerplandoelstellingen ligt de focus op de generieke doelstellingen. Zij zijn als een rode draad door het leerproces van de leerlingen in het basisonderwijs. Ze zijn niet volledig concreet en dit zorgt ervoor dat er ademruimte is tot vrije interpretatie. Hiermee is er mogelijks meer kans om de gepaste onderwijsdoelstellingen te vinden.

Achteraan in de bijlagen staat een schema dat vertrekt vanuit de 10 ontwikkelvelden. Om een duidelijk overzicht te hebben staan alle ontwikkelthema's er steeds bij en tot slot de generiek(e) doel(en) die voor ogen zijn. Er is gebruik gemaakt van kleur om een onderscheid te maken tussen de verschillende ontwikkelvelden.

Uit deze tabellen kan er opgemaakt worden dat er een aantal ontwikkelvelden van het leerplan katholiek basisonderwijs kunnen gekoppeld worden aan LGBT+:

- socio-emotionele ontwikkeling;
- ontwikkeling van initiatief en verantwoordelijkheid;
- ontwikkeling van oriëntatie op de wereld;
- ontwikkeling van een innerlijk kompas;
- mediakundige ontwikkeling;
- taalontwikkeling;
- rooms-katholieke godsdienst.

⁵² (Katholiek Onderwijs Vlaanderen, 2018)

Na het uitvoerig bekijken van bijhorende generieke doelen in bijlage moet er benadrukt worden dat zij enkel de mogelijkheid bieden om het LGBT+ onderwerp aan te raken. In het volledige leerplan van het katholiek basisonderwijs staat er geen enkele doelstelling die zich expliciet verdiept in dit thema.

6.7.4.2 Secundair onderwijs⁵³

Voor het secundair onderwijs beperkt dit werk zich tot de eindtermen en leerplandoelen van de eerste en tweede graad. Momenteel is er een overgangperiode naar de nieuwe leerplannen voor het volledige secundair onderwijs. Men werkt in stijgende lijn naar de hogere graden.

Dit wil zeggen dat er op dit moment enkel een nieuw leerplan is voor de eerste graad van het secundair onderwijs. Daarom is dit werk opgedeeld in een onderdeel eerste graad en tweede graad. De indeling van de verschillende vakken kan sterk verschillen.

Eerste graad

De eerste graad is onderverdeeld in een A-stroom en B-stroom. De A-stroom bouwt verder op leerstof van het basisonderwijs. Voor leerlingen die theoretisch minder sterk staan wordt er aangeraden naar de B-stroom te gaan. Daar worden de belangrijkste componenten van het basisonderwijs herhaald. De leerlingen krijgen op deze manier meer tijd om de leerstof te verwerken.

Sinds het nieuwe onderwijssysteem krijgen alle leerlingen van de A-stroom dezelfde basisvorming. Daarnaast krijgen zij nog ongeveer 5 u die ze zelf mogen invullen. Deze basispakketten verschillen op basis van interesses. Hetzelfde geldt voor leerlingen in de B-stroom. Alleen krijgen zij vanaf het tweede jaar al reeds 10 basisoptie uren.

Dit werk richt zich op de algemene leerling. Daarom komen enkel de eindtermen van de basisvorming aanbod. De andere eindtermen gelden niet voor iedereen en zijn erg specifiek. Het is mogelijk dat hierbij wel meer gerichte doelstellingen rond LGBT+ zijn maar omdat het niet geldt voor iedereen zijn ze niet verwerkt in dit stuk.

Naast de doelstellingen van de basisvorming en basisopties is er ook het gemeenschappelijk funderend leerplan. Dit is een leerplan dat geldt voor alle leerlingen van de eerste graad. Het is een vervangend document voor de vakoverschrijdende eindtermen⁵⁴ van het secundair onderwijs. Kort gezegd de VOET. Deze eindtermen die sedert 2010 van kracht waren zijn anno 2020 erg verouderd. De nieuwe doelstellingen omvatten nu meer geactualiseerde onderwerpen zoals mediawijsheid.

Gemeenschappelijk funderend leerplan⁵⁵

Het gemeenschappelijk funderend leerplan rust op 10 krachtlijnen. Dit zijn aspecten die volgens dit leerplan onderdeel zijn van de vorming tot een persoon. Onder deze 10 elementen staan de leerplandoelstellingen die van kracht zijn onder deze focuspunten.

Anders dan de VOET, moeten nu alle leerplandoelstellingen bereikt worden. Het is de taak van alle leerkrachten en de school om dit op een duurzame en constructieve manier te voltooien. Er wordt verwacht dat de scholen het nieuw leerplan verankeren in hun eigen schoolproject.

Achteraan in de bijlagen staan de tabellen die weergeven welke leerplandoelstellingen er gelinkt kunnen worden aan LGBT+. Er zijn 7 van de 10 krachtlijnen die eventueel kunnen gelinkt worden aan het onderwerp LGBT+. Deze staan hieronder opgesomd. Er is telkens een korte omschrijving over hoe LGBT+ aan de krachtlijn kan worden gekoppeld.

- de leerlingen gaan bewust en zorgzaam om met zichzelf;

⁵³ (CLB, 2020)

⁵⁴ (Creemers, et al., 2010)

⁵⁵ (Katholiek Onderwijs Vlaanderen, 2019)

- *leren praten over emoties en gevoelens;*
- *zelfs initiatief leren nemen voor hulp;*
- de leerlingen gaan bewust en zorgzaam om met anderen;
 - *leren ingaan tegen pestgedrag (o.b.v. gender/ seksuele oriëntatie);*
 - *respectvol met elkaar omgaan;*
- de leerlingen gaan bewust en zorgzaam om met de samenleving en engageren zich in de samenleving;
 - *oog hebben voor de diverse samenleving;*
- de leerlingen gaan bewust en zorgzaam om met media;
 - *leren nagaan welke informatie betrouwbaar is;*
- de leerlingen gaan bewust en positief om met gezondheid, met seksualiteit en met veiligheid;
 - *respectvol omgaan met seksuele gevoelens en de geaardheid van anderen;*
- de leerlingen hanteren normen en waarden en gedragen zich op een moreel verantwoordelijke manier;
 - *leren nadenken over goed en kwaad om discriminatie te voorkomen.*

Gemeenschappelijk leerplan ICT⁵⁶

Naast het gemeenschappelijk funderend leerplan is er ook een gemeenschappelijk leerplan voor ICT. Deze leerplannen gelden voor alle leerlingen van de eerste graad van het secundair. Het is de bedoeling dat het gehele leerkrachtenkorps aan deze leerplannen werkt.

Na de analyse van dit leerplan kan er besloten worden dat er geen leerplandoelstellingen in staan die gelinkt kunnen worden aan LGBT+.

Basisvorming

Hieronder staat een tabel⁵⁷ weergegeven met de basisvorming vakken van de eerste graad van het Katholiek Onderwijs Vlaanderen.

A-stroom	B-stroom
Engels	Engels - Frans
Frans	
Geschiedenis	Maatschappelijke vorming
Mens & samenleving	
Lichamelijke opvoeding	Lichamelijke opvoeding
Nederlands	Nederlands
Wiskunde	Wiskunde
Aardrijkskunde	Natuur en ruimte
Natuurwetenschappen	

⁵⁶ (Katholiek Onderwijs Vlaanderen, 2019)

⁵⁷ (Katholiek Onderwijs Vlaanderen, 2019)

Techniek	Techniek
Natuur, ruimte & techniek	Natuur, ruimte & techniek
Beeld	
Muziek	
Artistieke vorming	

De leerplannen die gelinkt kunnen worden aan LGBT+ staan in het groen en zijn vetgedrukt. In de bijlagen staat de analyse van deze afzonderlijke leerplannen. Enkel leerplandoelstellingen die gelinkt kunnen worden aan het thema LGBT+ zijn vernoemd.

A-stroom

Binnen het bereik van alle basisvorming leerplannen van de A-stroom is enkel het leerplan 'Mens & samenleving' gelinkt aan LGBT+. Alle andere vakken kunnen eventueel toegepast worden op het thema (zie impliciet lesgeven), maar er wordt geen verwijzing gemaakt in het leerplan.

Het leerplan 'Mens en samenleving' heeft 10 leerplandoelstellingen die onrechtstreeks een link hebben met het thema LGBT+. De meerderheid van deze doelstellingen zijn ook verwerkt in het gemeenschappelijk funderend leerplan. Verder staan volgende kernwoorden centraal bij het verwerken van deze doelstellingen:

- identiteit;
- zelfvertrouwen;
- mediagebruik en de risico's;
- persoonlijke problemen;
- relatie met anderen;
- diversiteit;
- onverdraagzaamheid en discriminatie;
- stereotypering;
- pesten;
- mensen- en kinderrechten.

In de basisvorming leerplannen van de A-stroom kunnen we besluiten dat LGBT+ niet staat genoteerd. Er zijn wel enkele leerplandoelstellingen die ernaar kunnen verwijzen.

B-stroom

Net als bij de A-stroom is er maar één leerplan van de eerste graad waaraan LGBT+ kan gekoppeld worden. De leerplandoelstellingen van 'Maatschappelijke vorming' lijken sterk op die van 'Mens & samenleving' uit de A-stroom. Ondanks dat het anders wordt benoemd en het anders wordt aangebracht, zijn de gelijkenissen aanzienlijk.

Hier komen volgende topics aan bod in het leerplan 'Maatschappelijke vorming':

- identiteit;
- zelfvertrouwen;
- mediagebruik en de risico's;
- persoonlijke problemen;
- relatie met anderen;
- diversiteit;
- stereotypering;

- pesten;
- conflicten;
- eigen mening;
- mensen- en kinderrechten;
- onverdraagzaamheid en discriminatie.

Opnieuw kan er besloten worden dat er ook in de basisvorming leerplannen van de B-stroom geen concrete link met LGBT+ is. Leerkrachten in de eerste graad B-stroom die momenteel aan de slag willen met het thema kunnen zich baseren op enkele vaag omschreven leerplandoelstellingen. Deze komen al dan niet uit het gemeenschappelijk funderend leerplan of het leerplan 'Maatschappelijke vorming'.

Tweede graad

Momenteel is de tweede graad nog in een structuur ingedeeld die sinds 2010 van kracht was. Volgend schooljaar zou de nieuwe structuur, net als in de eerste graad worden toegepast. De huidige structuur deelt de leerlingen in 4 groepen: aso, tso, kso, bso. In deze volgorde wordt er steeds meer praktisch aan de slag gegaan.

Omdat er voor elke richting binnen deze onderverdelingen nog andere leerplannen zijn voor dezelfde vakken is het moeilijk om een eenduidige analyse te maken die geldt voor alle leerlingen van de 2^e graad. Daarom zal dit werk zich enkel toespitsen op de vakken godsdienst, biologie, natuurwetenschappen, project algemene vakken en maatschappelijke vorming. Uit de gegevens van de eerste graad leid ik af dat er in de andere algemene vakken niets aan bod komt dat gekoppeld kan worden aan LGBT+.

Vakoverschrijdende eindtermen

Uiteraard komt ook de VOET ter sprake. Dit is de verouderde versie van het nieuwe gemeenschappelijk funderend leerplan van de eerste graad. Een gelijkaardig leerplan zal gevormd worden voor de tweede graad vanaf volgend schooljaar.

In de vakoverschrijdende eindtermen staan heel wat doelstellingen die gekoppeld kunnen worden aan LGBT+. In zekere zin lijkt het vernieuwde gemeenschappelijk funderend leerplan nog duidelijk op het vorige. In 4 van de 7 contexten (die te vergelijken zijn met de 10 krachtlijnen) zitten er leerplandoelen die men nodig heeft om op een gepaste manier om te gaan met LGBT+. Deze staan hieronder opgesomd. Er is telkens een korte omschrijving over hoe LGBT+ aan de context kan worden gekoppeld.

- mentale gezondheid;
 - o *hulp leren accepteren;*
 - o *hulp aanbieden aan anderen;*
 - o *aandachtig zijn voor de gevoelens van anderen;*
- sociorelationele ontwikkeling;
 - o *respect tonen ten opzichte van anderen;*
 - o *leren vooroordelen te doorprikken;*
 - o *constructief ruzies leren oplossen;*
 - o *mening leren beargumenteren;*
- politiek- juridische samenleving;
 - o *leren over het belang van mensen- en kinderrechten;*
- socioculturele samenleving;
 - o *leren omgaan met verschillen;*
 - o *niet meedoen aan racisme.*

Leerplannen

In bijlage staat de analyse van deze afzonderlijke leerplannen. Enkel leerplandoelstellingen die gelinkt kunnen worden aan het thema LGBT+ zijn vernoemd.

Het was snel duidelijk dat het een foute inschatting was om ook de leerplannen van biologie en natuurwetenschappen te analyseren. Deze leerstof van de tweede graad bevat namelijk niets over de voortplanting. Enkel bij de eerste en derde graad komt dit aan bod. Bij andere studiegebieden waren er wel steeds enkele leerplandoelstellingen die gelinkt konden worden aan LGBT+.

Bij het vak godsdienst is er één leerplan dat onderverdeeld wordt in graden en zich vandaaruit nog verdiept in 2 grote categorieën: de doorstroom en de arbeidsmarkt. In theorie is het doorstroomluik bedoeld voor de leerlingen van aso/tso/kso en de categorie arbeidsmarkt voor leerlingen die bso volgen.

In praktijk zijn de terreinen met bijhorende terreindoelstellingen bijna gelijklopend. De verwoording is vaak het enige accent dat verschilt. Dit blijft in het leerplan wel apart omdat men anders dezelfde handleidingen kan hanteren en daarbij de leerstof op dezelfde manier mag aanreiken. Hiermee wil ik aangeven dat ik deze leerplandoelstellingen hetzelfde zal behandelen omdat het enkel met andere woorden omschreven wordt.

Er zijn 3 terreinen in de tweede graad die bij elke richting aan bod komen die mogelijks gelinkt kunnen worden aan LGBT+. Er is telkens een korte omschrijving over hoe LGBT+ aan de terreinen kan worden gekoppeld. Hieronder staan deze opgesomd:

- persoonsvorming;
 - o *de meervoudige identiteit;*
 - o *belang van (H)erkenning door anderen;*
- ontmoeten
 - o *iemand echt leren kennen;*
 - o *leren afstappen van de eerste indruk;*
- omgaan met verscheidenheid;
 - o *de rijkdom van diversiteit;*
 - o *leren praten over verschillen en gelijkenissen.*

De vakken 'maatschappelijke vorming' en 'project algemene vakken' worden enkel aan leerlingen die bso volgen gegeven. De geselecteerde leerplandoelstellingen zijn hetzelfde. Alle leerlingen van de tweede graad bso krijgen beide vakken met vaak overlappende doelstellingen, maar de concrete leerstof is wel anders. De doelstellingen die aan LGBT+ kunnen gelinkt worden staan in de bijlage. Volgende kernwoorden komen in deze leerplandoelstellingen aan bod:

- betrouwbare bronnen;
- eigen mening uiten;
- gepast ageren.

We kunnen besluiten dat LGBT+ ook in de leerplannen van de tweede graad niet expliciet staat vermeld. Er zijn wel enkele leerplandoelstellingen die naar het thema kunnen verwijzen.

6.7.5 Impliciet versus expliciet lesgeven

Als iemand expliciet lesgeeft dan is dit met oog op het verwerven van die expliciete leerstof. Wanneer een leerkracht biologie les geeft over een voedselweb dan is het doel dat de leerlingen op het einde van de les weten wat een voedselweb is en hoe zij er zelf één kunnen maken.

Bij het impliciet leren staat er een ander topic op de voorgrond. Een leerkracht wiskunde geeft rekenles over het berekenen van de oppervlakte. Daarbij geeft ze expliciet les over de oppervlakte berekening. Ondertussen geeft ze ook op een impliciete manier les door in haar voorbeeld gebruik te maken van diversiteit:

“Lissa en Emely wonen al 5 jaar samen. Het koppel willen graag voor hun kindje dat op komst is een bijbouw plaatsen naast hun huis. Ze willen een kamer van 5 meter op 7 meter. Wat zal de oppervlakte zijn van de kamer van het toekomst kindje? Bereken de oppervlakte.”

Impliciet lesgeven kan door kleine elementen toe te voegen aan een standaard les. Het is iets dat leerkrachten van alle vakken kunnen doen. Bij deze manier van lesgeven moeten leerkrachten geen extra tijd besteden om het LGBT+-thema te integreren in hun lessen.

7 Onderzoeksvraag

Met dit project willen we een antwoord formuleren op de onderzoeksvraag:

“Kan je via impliciet lesgeven over LGBT+, de kennis en houding van kinderen en jongeren beïnvloeden?”

Deelvragen

Vanuit deze centrale onderzoeksvraag zijn 3 deelvragen ontstaan:

- Is er een verschil in resultaat tussen lager onderwijs en eerste graad secundair onderwijs?
- Speelt religie een rol bij de resultaten?
- Kunnen leerkrachten het beeld van hun leerlingen op LGBT+ beïnvloeden door impliciet les te geven?

7.1 Hypothese

De literatuurstudie bevestigt dat de kleine meerderheid van de leerlingen hun mening ten opzichte van LGBT+ personen negatief is. Er wordt ook aangetoond dat er nog niet veel leerkrachten in Vlaanderen zijn die dit onderwerp al dan niet expliciet of impliciet hebben aangebracht. Het staat niet concreet in de leerplannen.

In dit werk is onderzocht of impliciet lesgeven over LGBT+ effect heeft op het beeld dat leerlingen hebben hierover. Specifiek over LGBT+ en impliciet lesgeven is er slechts weinig onderzoek verricht. Het is dan ook moeilijk om een hypothese te formuleren op basis van feiten.

Op basis van andere onderzoeken zou deze studie ook een gunstig effect kunnen hebben op het beeld van de leerlingen. Er moet wel rekening worden gehouden met het feit dat de impliciete vorm kan zorgen voor een trager leerproces dan bij expliciet leren. Mogelijks zijn er ook leerlingen die de impliciete werkvorm niet zullen opmerken.

8 Praktijkonderzoek

8.1 Meting

Dit onderzoek verliep in 3 fasen. 3 klassen van het zesde leerjaar werden getest tijdens een stageperiode van 3 weken.

Fase 1: pretest

Tijdens de eerste fase werd er een pretest afgenomen in alle 3 de klassen. Deze testen zijn allemaal afgenomen op maandag. Het tijdstip varieert. De test was in alle klassen dezelfde. Elke klas kreeg een half uur om deze test in stilte in te vullen. Er werd ook vermeld dat leerlingen die meer tijd nodig hadden, dit kregen. Deze tijdslimiet was ruimschoots voldoende.

Ontwerp enquête basisonderwijs

Er is gebruik gemaakt van een kwantitatief onderzoek. De leerlingen van de lagere school kregen tweemaal dezelfde enquête. Daarin stonden 17 concrete vragen. De eerste twee vragen werden geïntegreerd in de steekproef. Deze vragen gingen over het binaire geboortegeslacht en de religie van de leerlingen. De andere vragen zijn onderverdeeld in 5 categorieën:

A. Genderidentiteit	⇒ Vraag 3
B. Omgeving	⇒ Vraag 4, 5 en 6
C. Kennis	⇒ Vraag 7,8,9 en 10
D. Discriminatie	⇒ Vraag 11, 12, 13, 14, 15 en 16
E. Contactpersoon op school	⇒ Vraag 17

De enquête is terug te vinden in bijlage 11.1. Er is bewust gekozen om de vragenlijst te verwerken op één recto-verso pagina. Op deze manier is het haalbaar voor leerlingen van het zesde leerjaar om de vragen in een half uur in te vullen. Deze tijdsspanne is in rekening gebracht omdat ze les krijgen in blokken van een half uur. Hun aandacht zou dan optimaal moeten kunnen blijven gedurende deze periode.

Vanuit de onderzoeksvraag is ervoor gekozen om de kennis en houding van de leerlingen centraal te plaatsen in deze lijst. Er worden 4 vragen over kennis gesteld. Hierbij is er gekozen om de vaakst voorkomende LGBT+ begrippen te testen.

De vragen over discriminatie peilen naar de houding van de leerlingen. Er is bewust gekozen om realistische vragen op te stellen. Op die manier kunnen de leerlingen zich mogelijks beter inleven in de situatie.

Daarnaast is er ook een vraag over de leerlingen hun genderidentiteit. Samen met de vragen over de omgeving van het kind geeft dit een idee over hoe de leerlingen al dan niet al in contact zijn gekomen met LGBT+ personen. Dit kan een invloed hebben op hun kennis.

Tot slot is er ook een vraag over een contactpersoon op school. Deze vraag werd gesteld om te kijken of leerlingen zelf denken dat ze ergens terecht kunnen met vragen over LGBT+ of niet. Indien ze met een vraag over dit onderwerp zitten is het belangrijk dat deze goed kan beantwoord worden.

De vragen zijn opgesteld op basis van een reeds uitgevoerde bachelorproef van Sander Berkvens⁵⁸. Daarnaast is er ook gepeild naar de kennis van de leerlingen.

Ontwerp enquête secundair onderwijs

De enquête die opgesteld was voor het secundair onderwijs, is niet gebruikt. In eerste instantie was het gepland om dit onderzoek ook uit te voeren in een stageperiode van 5 weken. Door een weigering van de school werd besloten het onderzoek in het secundair onderwijs uit te dunnen tot een éénmalige vragenlijst. Na een secundaire

⁵⁸ (Berkvens, 2016-2017)

school te vinden die bereid was om mee te werken, is ook dit plan niet uitgevoerd kunnen worden wegens COVID-19. De test is wel opgesteld en beschikbaar in bijlage 11.2.

Fase 2: testklas - impliciete leermethoden

In de tweede fase werd de testklas mijn stageklas voor 3 weken. In de eerste week was mijn opdracht om hoofdzakelijk te observeren en participeren. Toen ben ik gestart met het leggen van enkele LGBT+ boeken in de leeshoek. Daarnaast heb ik een 3-tal posters in de klas opgehangen rond dit thema. Tot slot heb ik ook sindsdien gelet op mijn taalgebruik. “Goedemorgen allemaal”, in plaats van “goedemorgen jongens en meisjes”, is hiervan een klein en gemakkelijk voorbeeld.

Vanaf week 2 kreeg ik de kans om alle lessen over te nemen. Toen ben ik aan de slag gegaan met de integratie van dit onderwerp in spelletjes, oefeningen en teksten. Natuurlijk naast de andere acties die ik al had ondernomen bij de aanvang van deze stage.

In onderstaande alinea's staat meer uitleg over enkele toegepaste werkvormen. Onder elke methode staat het impliciet doel dat werd nagestreefd.

Knutselen met Piet Mondriaan en Keith Haring

Tijdens muzische ontwikkeling werd er met de leerlingen creatief aan de slag. De les startte met een korte uitleg over Piet Mondriaan en Keith Haring. Deze 2^e kunstenaar was niet geheel toevallig iemand die zichzelf binnen de LGBT+ gemeenschap plaatste.

Impliciet doel: De leerlingen zijn bereid om te werken rond een kunstwerk van iemand die homoseksueel is.

Wiskunde, grafieken met een LGBT+ kantje

De les over grafieken werd volledig gewijd aan het LGBT+ thema. Aan de hand van enkele voorbeelden op de PPT hebben we samen grafieken leren lezen. Zo keken ze welke geaardheid de leerlingen van 6ASO hadden, of sport gelinkt was aan een geslacht en hoeveel landen er in deze wereld nog steeds homoseksualiteit verwerpen.

Aan de hand van voorbeelden uit het dagelijks leven leerden we treintabellen lezen. Loes wou haar mama's Babette en Jana bezoeken, opa Gorghe ging naar zijn jeugdliefde Romain en Veerle en Nele namen de trein om te gaan shoppen met hun dochters in Gent.

Impliciet doel: De leerlingen zijn bereid om wiskunde oefeningen te maken met daarin volwassenen (met kinderen) die homoseksueel of lesbisch zijn.

Frans met het gezin van Tom en Stijn met hun zoon Jules

Om de nieuwe woordenschat over de winkel nog eens te herhalen, lazen we het verhaal van Tom en Stijn met hun zoon Jules. Zij gingen samen naar Avignon op reis. In dit Franse stadje is het gezin naar de supermarkt gegaan. Iets wat ieder gezin natuurlijk doet op reis.

Impliciet doel: De leerlingen zijn bereid om in het Frans een tekst te lezen van een homoseksueel gezin met kind.

Wiskunde, de verschillende perspectieven met LGBT+ foto's

De les over de perspectieven was niet gemakkelijk. Met foto's van verschillende gezinnen bekeken we onder andere het vogelperspectief en het kikkerperspectief maar gingen we ook foto's inzoomen en uitzoomen.

Impliciet doel: De leerlingen zijn bereid om wiskundige inzichten te verwerven met foto's waarop lesbische en homoseksuele gezinnen staan.

Godsdienst, een interview met alle personages

De nadruk ligt niet bij het geslacht. Dat was de belangrijkste les tijdens dit gedeelte. Na het lezen van een Bijbelverhaal van Paulus werd de leerlingen meegenomen in het verhaal. Door aan de slag te gaan met bibliodrama konden de kinderen zich inleven in het verhaal. Elk personage werd geïnterviewd. De nadruk lag hierbij op het feit dat de mannelijke rollen niet enkel door de jongens konden worden gespeeld.

Impliciet doel: De leerlingen zijn bereid om in de huid te kruipen van iemand van het andere geslacht.

De leerlingen zijn bereid om geen negatieve reacties te geven op leerlingen die een personage van het andere geslacht willen naspelen.

Fase 3: posttest

Op het einde van de stageperiode ging fase 3 van start. Op vrijdag werden de posttesten afgenomen. De posttest was identiek aan de pretest. De leerlingen kregen opnieuw een half uur de tijd om de vragenlijst in te vullen.

8.2 Planning

Planning van het onderzoek	
26/04/2019	<p>Gesprek met mevrouw Joke Weckesser. Zij is beleidsmedewerker van onderwijs Çavaria Gent.</p> <p>Tijdens deze afspraak besproken we welke mogelijke onderzoeken er uitgewerkt konden worden in het onderwijs. Samen kwamen we tot het onderwerp impliciet lesgeven over LGBT+ in het 6^e leerjaar.</p>
8/10/2019	<p>Aanvraag deelname praktijkonderzoek secundaire school.</p> <p>Deze vraag werd gesteld aan verschillende leerkrachten. Er kwam steeds een negatief antwoord.</p>
18/12/2020	<p>Introductiemoment met de directeur Caroline De Vriendt van de lagere Hollebeekscholen te Temse.</p> <p>Kennismakingsgesprek met mevrouw Ellen De Pauw. Zij is leerkracht in het 6^e leerjaar.</p>
6/01/2020 – 10/01/2020	<p>Afname vragenlijsten vooraf in 6A, 6B en 6C.</p> <p>Observatie- en participatieweek</p> <ul style="list-style-type: none">- Posters LGBT+- Boeken LGBT+- Taalgebruik
13/01/2020 – 17/01/2020	<p>Overname lessenrooster van de leerlingen.</p> <p>Maandag tot vrijdag van 8:30 tot 15:30. Met uitzondering van woensdag 8:30 – 12:05</p> <ul style="list-style-type: none">- Posters LGBT+- Boeken LGBT+- Taalgebruik- LGBT+ geïntegreerde lessen
20/01/2020 – 24/01/2020	<p>Overname lessenrooster van de leerlingen.</p> <p>Maandag tot vrijdag van 8:30 tot 15:30. Met uitzondering van woensdag 8:30 – 12:05</p> <ul style="list-style-type: none">- Posters LGBT+- Boeken LGBT+- Taalgebruik- LGBT+ geïntegreerde lessen <p>Afname vragenlijsten achteraf in 6A, 6B en 6C.</p>

17/02/2020	Brief verzonden met informatie enquête naar de secundaire school Sint-Carolus te Sint-Niklaas.
18/02/2020	Telefoongesprek met mevrouw Crijntje Vanacker over de afname van de vragenlijsten.
31/03/2020	Bericht van Sint-Carolus dat de online vragenlijsten niet konden doorgaan vanwege COVID-19. Hiervoor hebben wij uiteraard alle respect. Wij willen hen hierbij nogmaals danken voor hun goede communicatie.

8.3 Steekproef

De lagere school van de Hollebeekscholen te Temse gaf de kans om dit onderzoek uit te voeren tijdens een stage in het zesde leerjaar. Dit gaf de opportuniteit om te onderzoeken met welke kennis en houding kinderen naar het middelbaar komen.

Met enkel deze gegevens kon er geen vergelijking gemaakt worden tussen de leerlingen die toe komen in het secundair onderwijs en zij die hier reeds hun studie hebben volbracht. Hiervoor kon er beroep worden gedaan op de middelbare school Sint-Carolus te Sint-Niklaas.

Helaas kon dit vanwege COVID-19 niet meer doorgaan op school. De vragenlijsten zouden daarom via het internet anoniem worden afgenomen. Mevrouw Vanacker heeft me hierbij enorm goed geholpen. Zij diende als contactpersoon tussen de leerlingen en mezelf.

Helaas zijn de enquêtes in het secundair onderwijs niet kunnen doorgaan door ditzelfde virus. Het was uiteraard prioritair om de leerlingen eerst hun gemiste lessen te laten inhalen. Er is hierdoor enkel een onderzoek uitgevoerd in het basisonderwijs.

Het onderzoek op de Hollebeekschool is uitgevoerd in 3 klassen van het zesde leerjaar.

Klas	Aantal leerlingen	Uitgevoerd/controleklas
6A	24 lln	Controlegroep
6B	22 lln	Controlegroep
6C	25 lln	Testgroep

Deze samenwerking werd mogelijk gemaakt door de directie en leerkrachten van het zesde leerjaar. Mevrouw Ellen De Pauw, meneer Stijn Van der Biest en Meneer Christoph De Decker.

Een korte beginsituatie van de verschillende klassen:

<i>Lagere school Hollebeekscholen</i>	
6A	Er zitten volgens de binaire indeling 14 meisjes en 10 jongens in 6A. Daarvan zijn er 6 leerlingen heel gelovig, 12 leerlingen een beetje gelovig en 6 leerlingen niet gelovig.
6B	Er zitten volgens de binaire indeling 15 meisjes en 7 jongens in 6B. Daarvan zijn er 6 leerlingen heel gelovig, 13 leerlingen een beetje gelovig en 3 leerlingen niet gelovig.
6C	Er zitten volgens de binaire indeling 13 meisjes en 12 jongens in 6C. Daarvan zijn er 11 leerlingen heel gelovig, 8 leerlingen een beetje gelovig en 6 leerlingen niet gelovig.

8.4 Ervaringen als leerkracht tijdens impliciet lesgeven

Gedurende de drie stageweken in de testklas zijn er verschillende reacties geweest op het impliciet lesgeven over LGBT+. Zoals reeds aangegeven stonden alle drie de leerkrachten van het zesde leerjaar achter dit onderzoek. Bij het afnemen van de pre- en posttest werd telkens aangegeven dat ze nieuwsgierig waren naar de resultaten. In de testklas gaf mevrouw Ellen De Pauw me alle vrijheid om de lege gaatjes in de klas op te vullen met LGBT+ materiaal.

De reacties van de controlegroepen waren bijzonder neutraal. Bij de afname van beide testen zijn er geen positieve of negatieve reacties gevallen. De leerkrachten hadden de leerlingen goed geïnformeerd over het feit dat er een test ging komen. Over het onderwerp is er niet verder gesproken in de klassen.

In de testgroep waren er doorheen de drie stageweken enkel positieve of neutrale reacties. Er was één leerling die verschillende keren iets over het onderwerp heeft gevraagd. Bijvoorbeeld naar de betekenis van de regenboogvlag en of de vrouwen op de poster lesbisch zijn, maar ook waarom dit soort posters in de klas hangen. Daarnaast las de leerling misschien geheel toevallig ook één van de LGBT+ boeken die tijdens de start van de periode in de boekenkast werden geplaatst. Enkele andere leerlingen stelden af en toe ook gelijkaardige vragen. Toch moet er vastgesteld worden dat de meerderheid van de leerlingen geen reacties gaven op de impliciete leer methode.

8.5 Resultaten

De resultaten van dit onderzoek zijn opgedeeld in dezelfde 5 categorieën van de enquête:

A. Genderidentiteit	⇒ Vraag 3
B. Omgeving	⇒ Vraag 4, 5 en 6
C. Kennis	⇒ Vraag 7,8,9 en 10
D. Discriminatie	⇒ Vraag 11, 12, 13, 14, 15 en 16
E. Contactpersoon op school	⇒ Vraag 17

De gegevens van de eerste twee vragen zijn verwerkt in de steekproef. Hierdoor wordt er gestart met de derde vraag. Bovenaan de pagina staat de vraag vermeld. De antwoorden uit de pretest van de steekproef worden links weergegeven. De antwoorden van de posttest rechts.

Er is bewust gekozen om aan de slag te gaan met een binaire opdeling. Ondanks het feit dat dit averechts staat op het LGBT+ vriendelijk taalgebruik van dit werk. Dit komt omdat er uit de resultaten bleek dat er weldegelijk grote verschillen werden opgemerkt tussen deze binaire geslachten. De scheiding dient ervoor om deze verschillen duidelijk te maken.

Lagere school

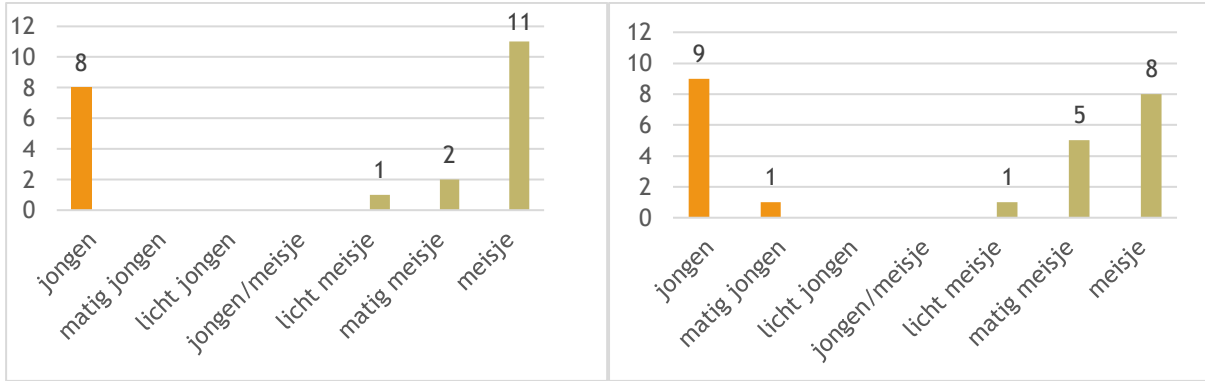
A. Genderidentiteit

Legende:

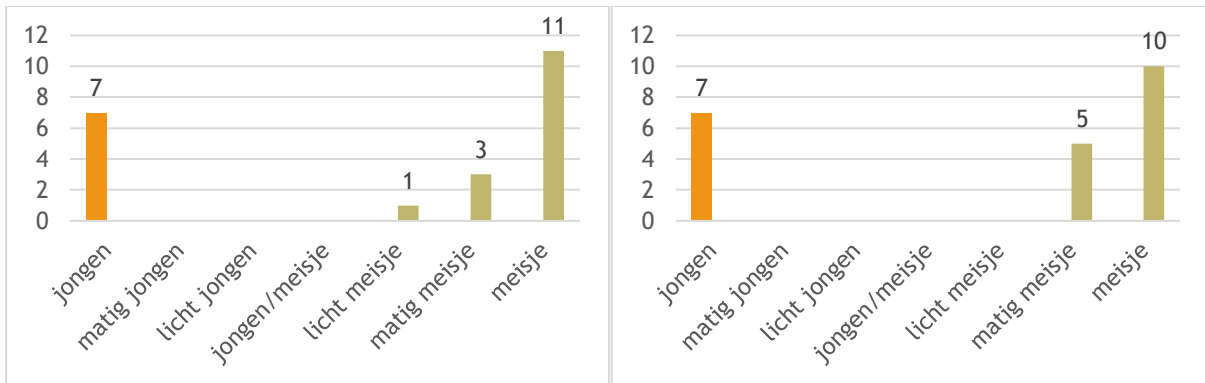
- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

VRAAG 3: IK VOEL ME EEN ...

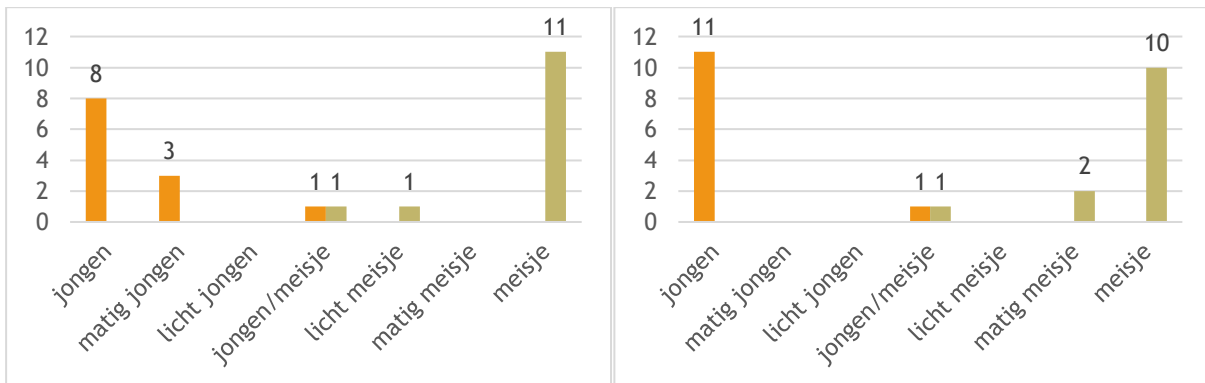
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

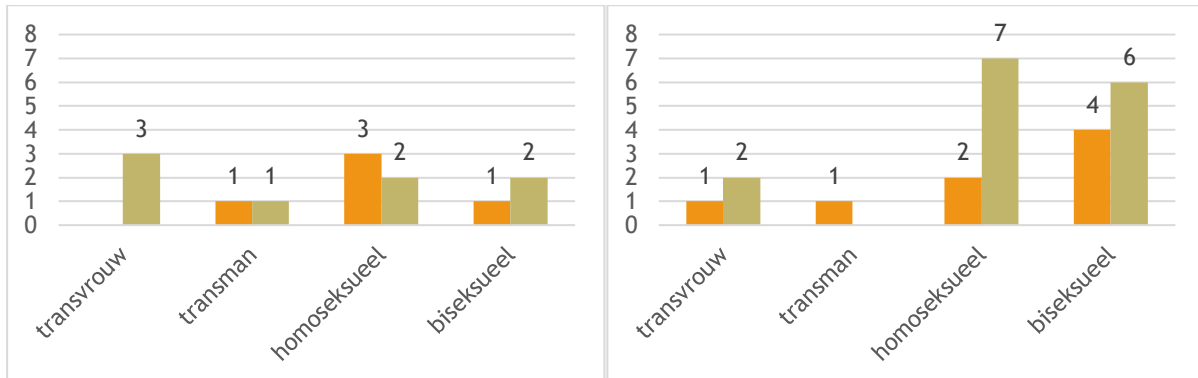

→ **Besluit:** Er zijn zowel bij de testgroep als de controlegroepen geen grote verschillen tussen de pre- en posttest. In beide controlegroepen zijn er enkele meisjes die bij de posttest aangeven minder specifiek zichzelf te voelen als hun geboortegeslacht. Er zijn in de testklas 2 leerlingen die zichzelf niet specifiek jongen of meisje voelen. Zij geven dit zowel in de pre- als posttest aan.

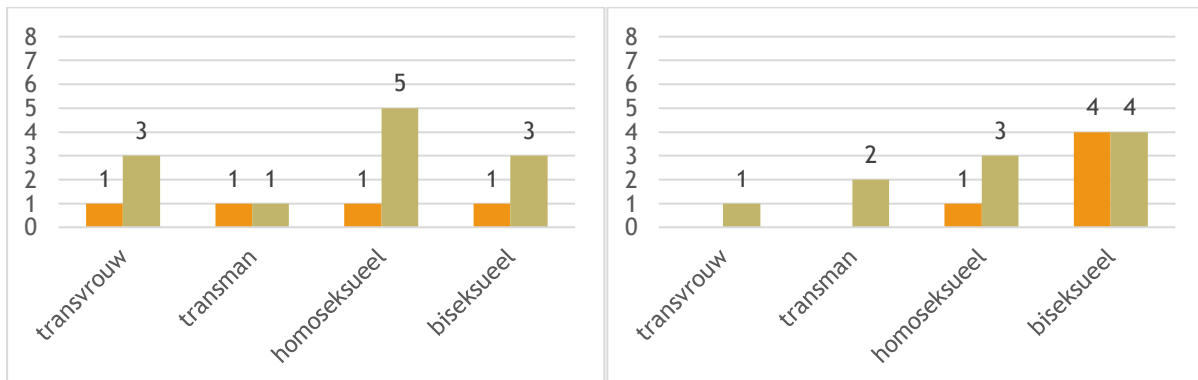
B. Omgeving

VRAAG 4: IK KEN IEMAND DIE ...

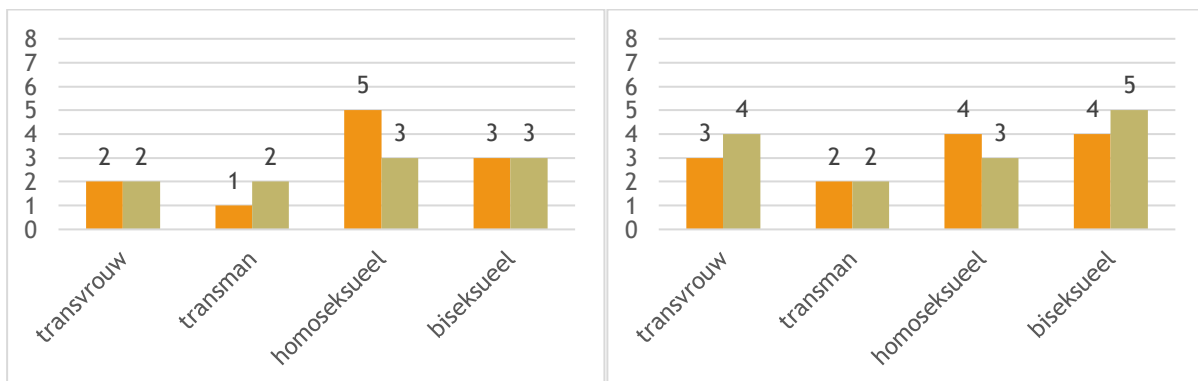
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

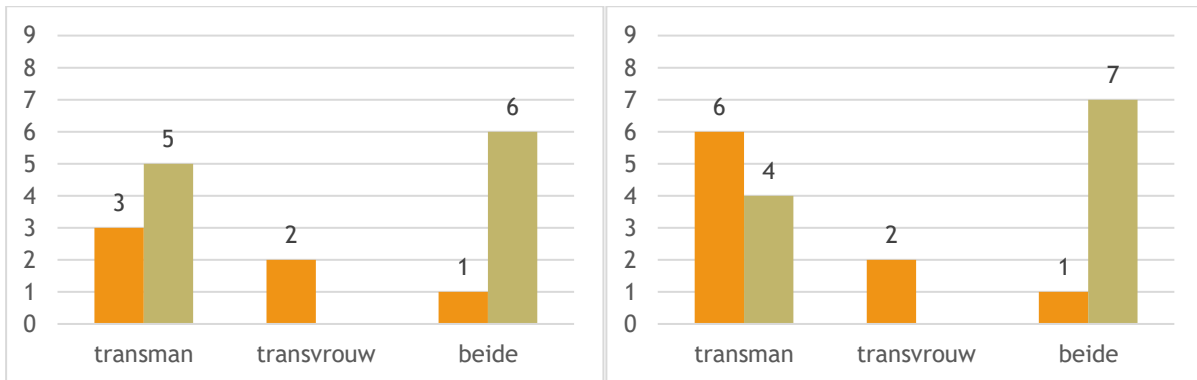
→ **Besluit:** In controlegroep 6B zijn er verschuivingen tussen welke LGBT+ personen men kent. Het aantal blijft echter wel ongeveer stabiel. De leerlingen van controlegroep 6A kennen bij de posttest plots 10 LGBT+ personen meer. In de testgroep stijgt het aantal LGBT+ personen die gekend zijn. Alle groepen geven aan vooral biseksuele en homoseksuele personen te kennen. Niet elke leerling kent iemand binnen de LGBT+ gemeenschap.

Legende:

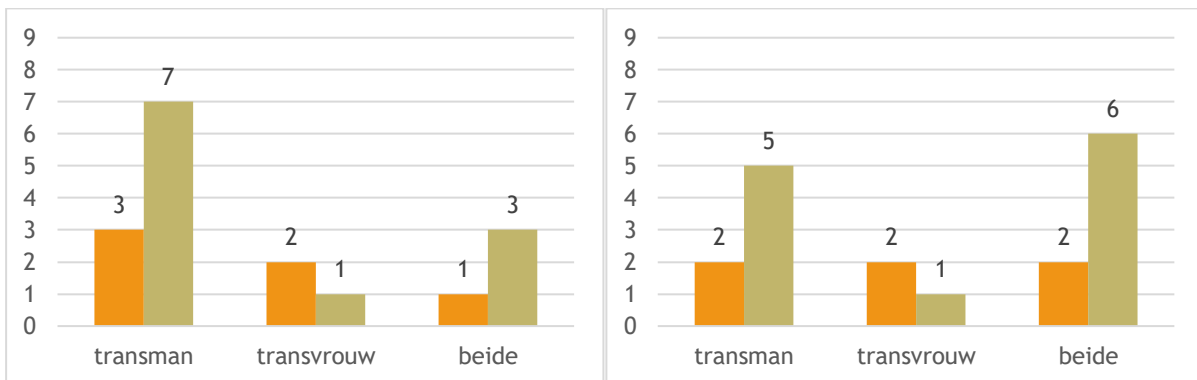
- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

VRAAG 5: IK HEB AL EENS EEN ... GEZIEN.

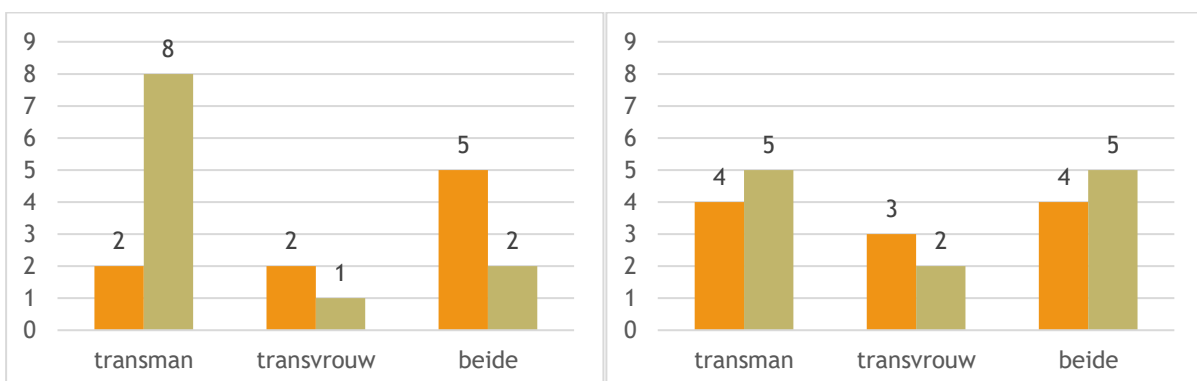
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

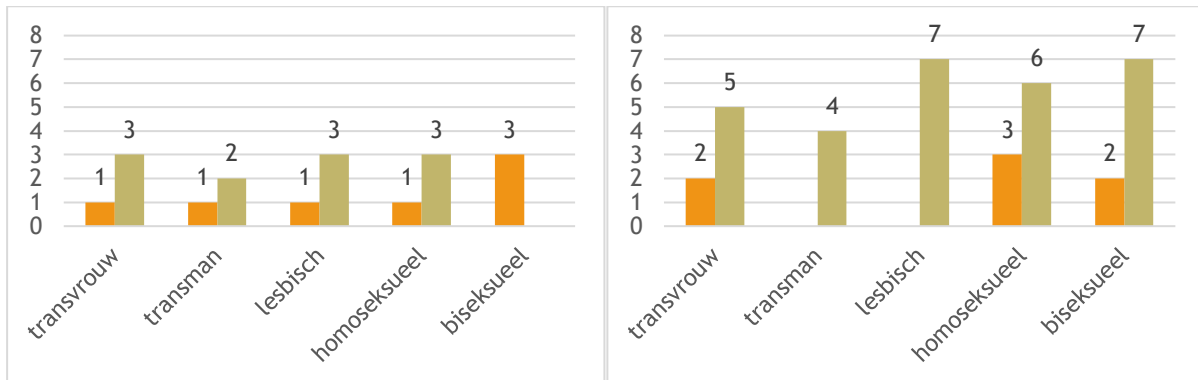
→ *Besluit: Er zijn geen grote verschillen tussen de data van de pretest en de posttest. De grote meerderheid van de steekproef heeft al eens een transman en/of transvrouw gezien. Het aantal herkende transpersonen stijgt in elke groep bij de posttest. Tussen de controlegroep en de testgroep zijn er geen relevante verschillen.*

Legende:

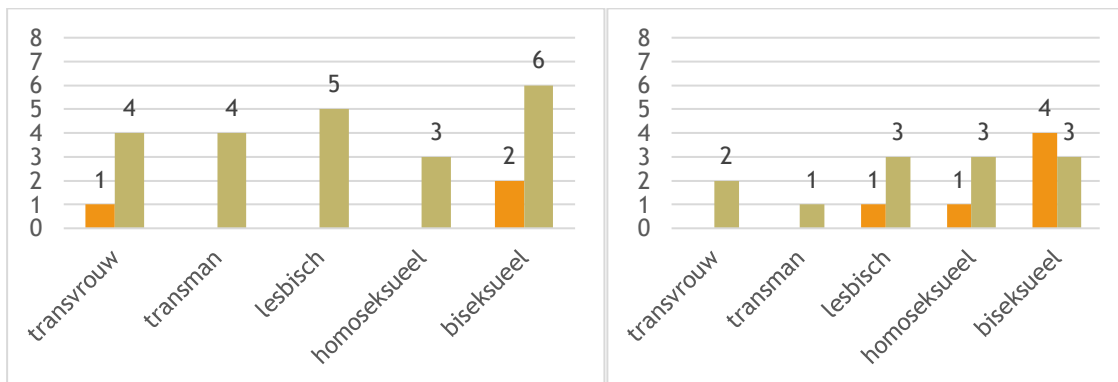
- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

VRAAG 6: OP SCHOOL HEBBEN WE AL EENS GEPRAAT OVER ...

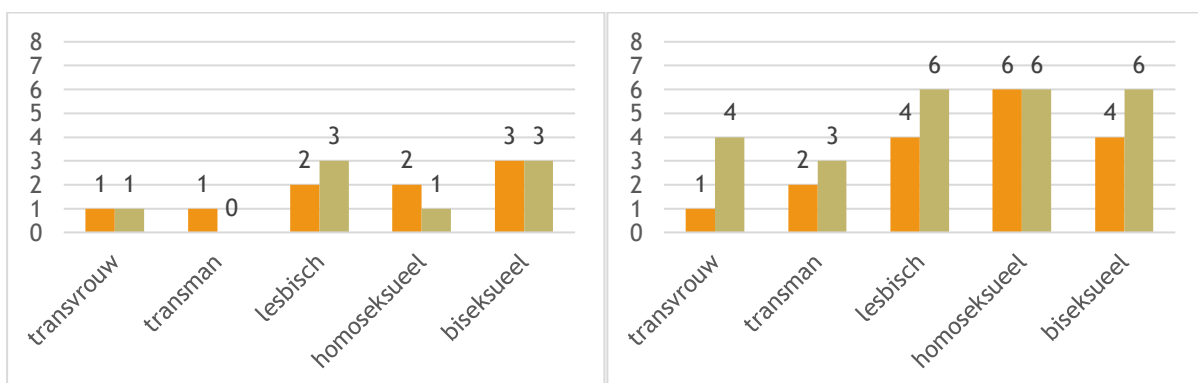
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

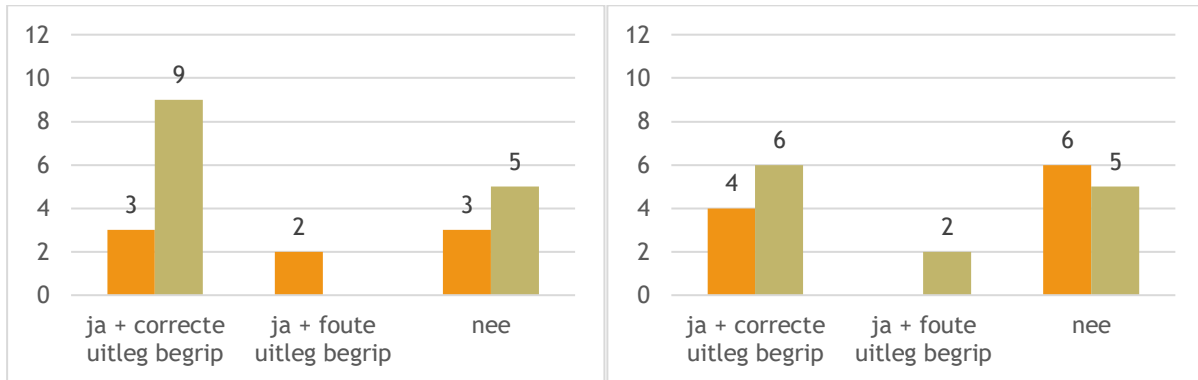
→ **Besluit:** In controlegroep 6A en testgroep 6C zijn de verschillen tussen de pre- en posttest groot. In beide klassen geven veel meer leerlingen in de posttest aan dat ze op school al eens gepraat hebben over LGBT+, dan in de pretest. Er is in controlegroep 6A een groot verschil tussen de meisjes en de jongens in beide testen. Meer meisjes dan jongens hebben al gepraat over LGBT+. In testgroep 6C zijn in deze binaire opdeling geen significante verschillen. De leerlingen van controlegroep 6B vertonen een daling in de posttest. In beide testen geven meer meisjes dan jongens aan dat ze al eerder gepraat hebben over LGBT+ op school.

C. Kennis

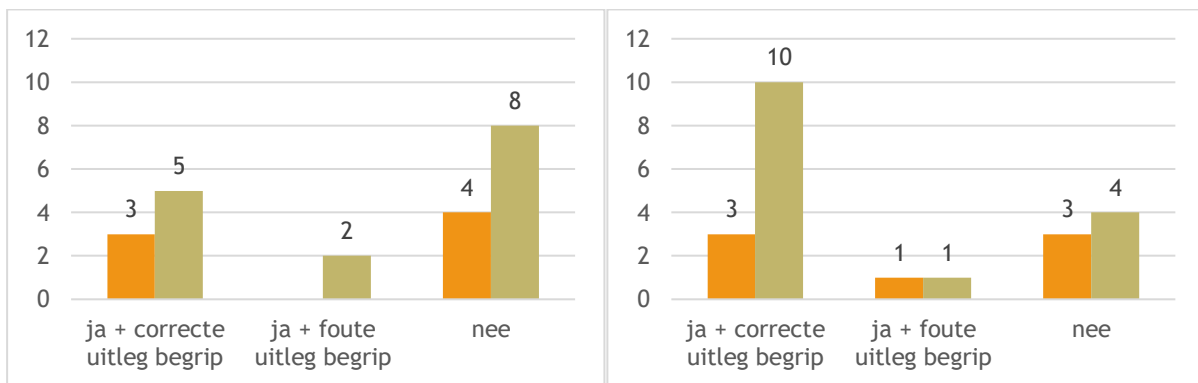
VRAAG 7: HEB JE AL EENS GEHOORD VAN HET WOORD 'TRANSGENDER'?

INDIEN JA, GEEF EEN OMSCHRIJVING.

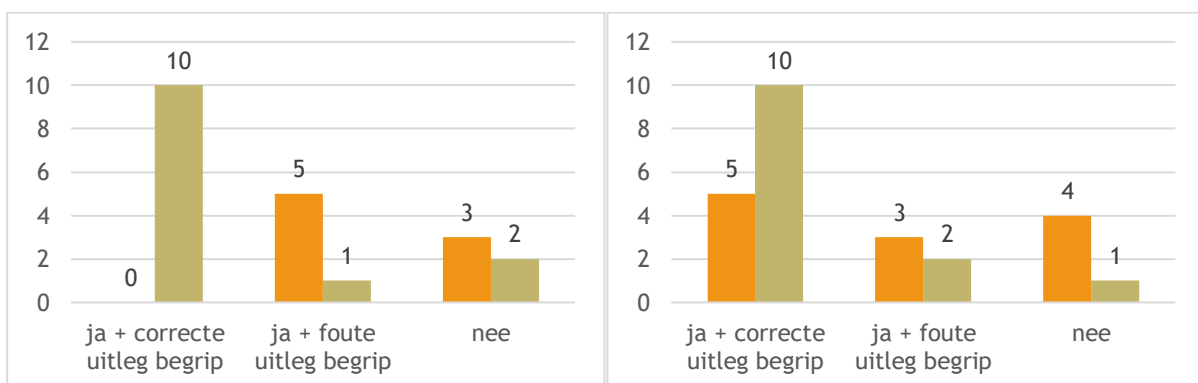
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

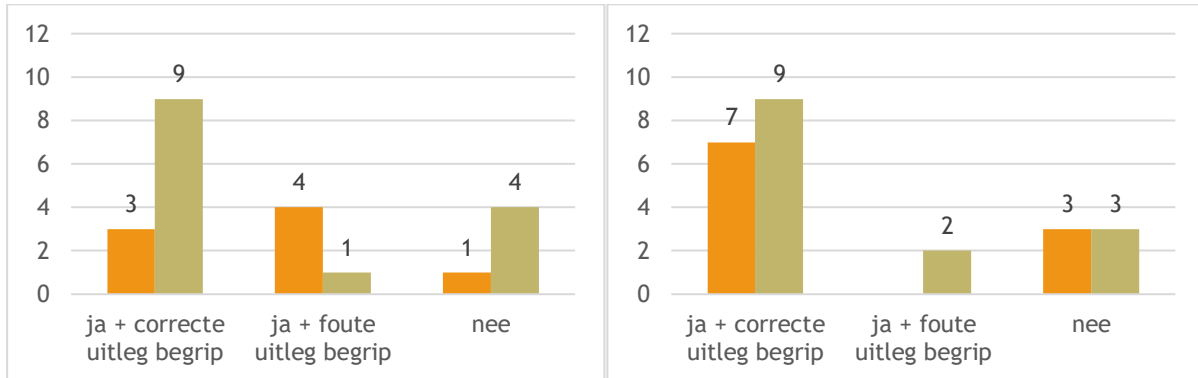
→ **Besluit:** In controlegroep 6A daalt het aantal leerlingen die het woord transgender correct kunnen omschrijven licht. Bij de posttest kunnen 5 meisjes meer dan bij de pretest de juiste omschrijving geven in controlegroep 6B. In de testgroep 6C kunnen 5 jongens meer dan bij de pretest het begrip transgender goed omschrijven. Nog niet de helft van de leerlingen van controleklas 6A kan een juiste omschrijving geven van het woord transgender. In de controleklas 6B zijn dit 9 leerlingen en in de testklas zijn dit 10 leerlingen.

Legende:

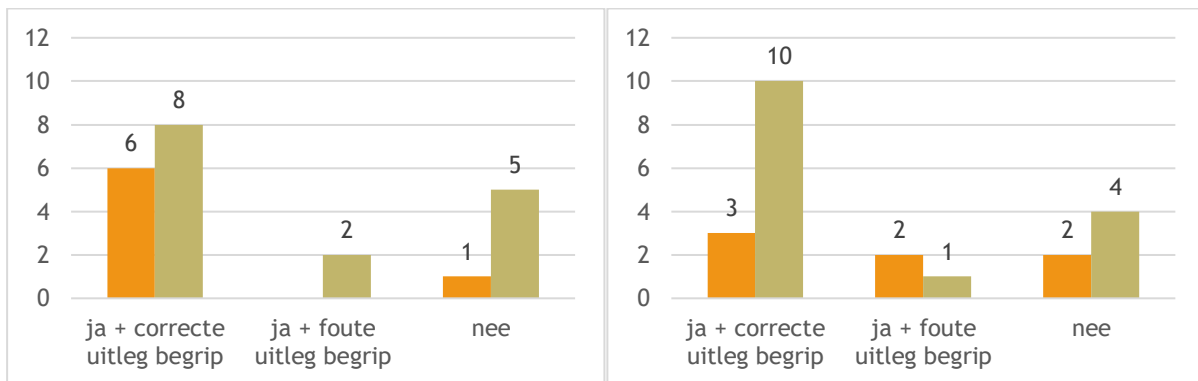
- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

VRAAG 8: HEB JE AL EENS GEHOORD VAN HET WOORD 'HOMOSEKSUEEL'?**INDIEN JA, GEEF EEN OMSCHRIJVING.**

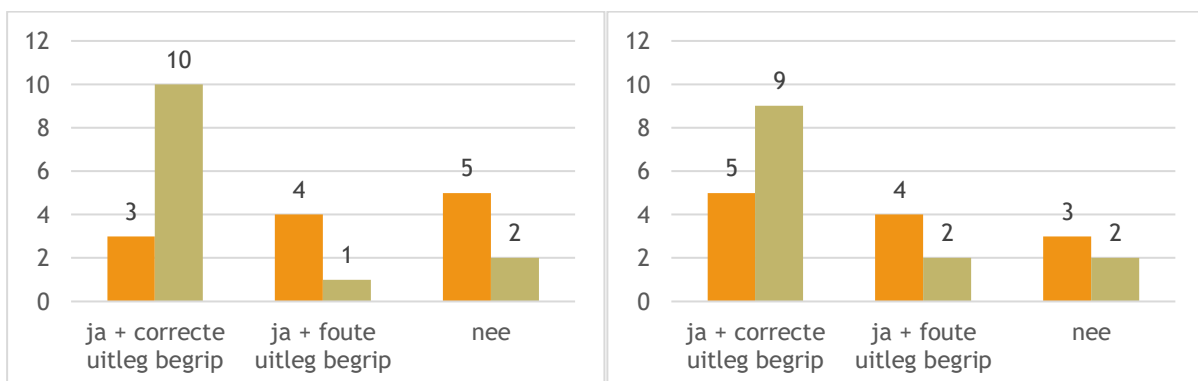
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

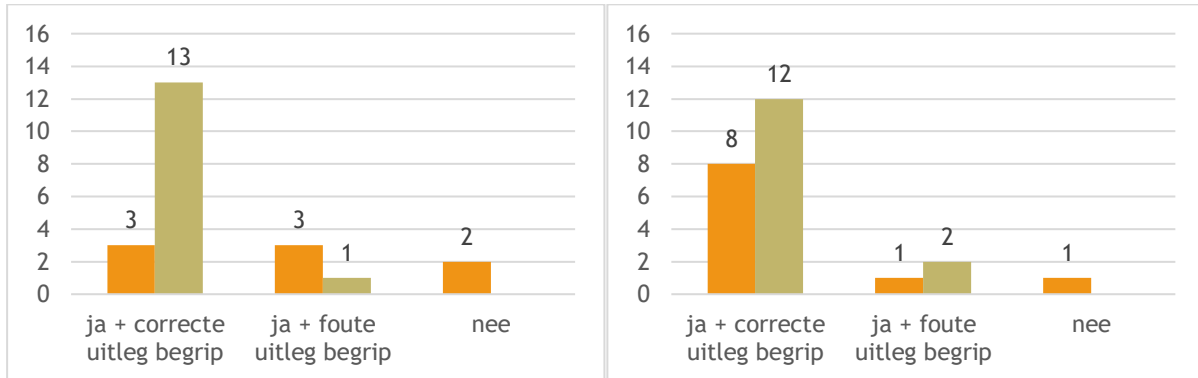
→ **Besluit:** In controlegroep 6B en testgroep 6C zijn er geen significante verschillen tussen de pre- en posttest. Iets meer dan de helft van de leerlingen van deze klassen kunnen het begrip homoseksueel correct omschrijven. In controlegroep 6A is er een stijging van 4 leerlingen die het begrip goed omschreven hebben in de posttest. Deze leerlingen zijn jongens. Uit de posttest blijkt dat 1/3^e van deze controlegroep het woord homoseksueel niet kan omschrijven.

Legende:

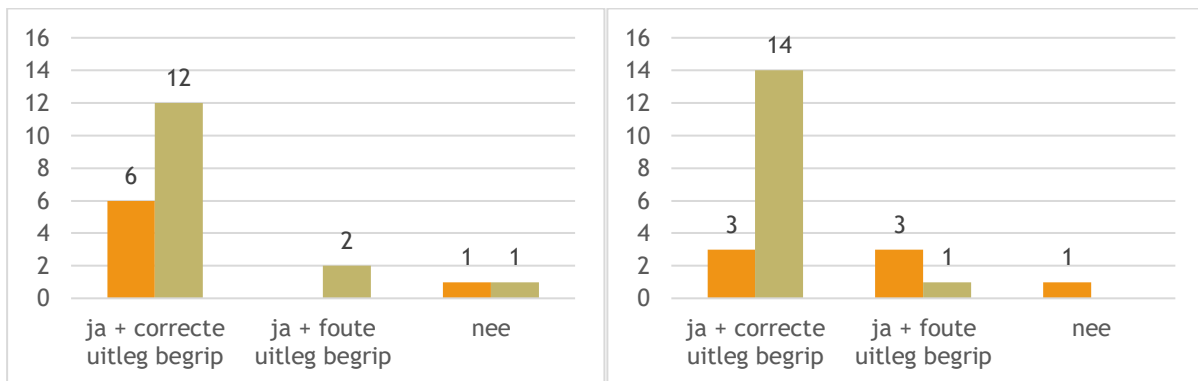
- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

VRAAG 9: HEB JE AL EENS GEHOORD VAN HET WOORD 'LESBISCH'?**INDIEN JA, GEEF EEN OMSCHRIJVING.**

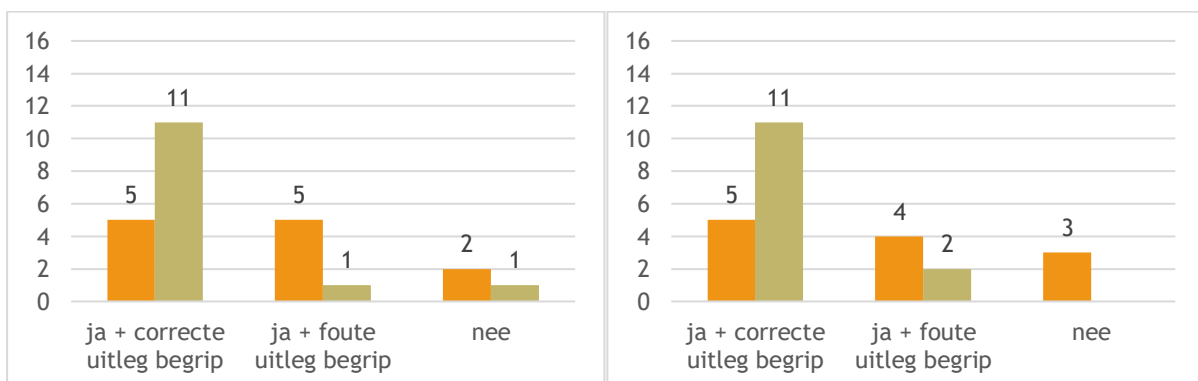
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

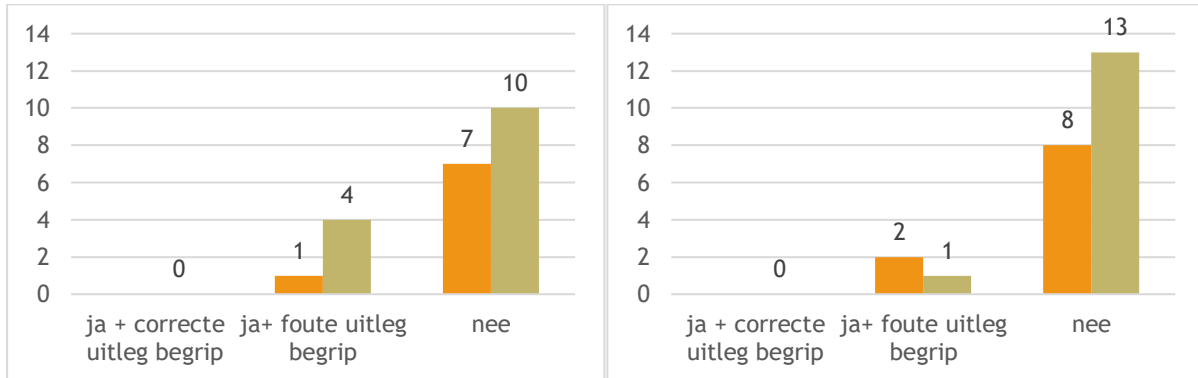
→ **Besluit:** In testgroep 6C zijn er geen grote verschillen tussen de post- en pretest. Bijna 2/3^e van deze klas kan lesbisch correct omschrijven. Bijna 3/4^e van de controlegroep 6B kan zowel in de pre- als posttest dit begrip goed uitleggen. Het aantal jongens die dit doen daalt wel hard in de posttest. We stellen vast dat controlegroep 6A fors stijgt in de pretest. Het aantal jongens die bij de posttest de correcte omschrijving kunnen geven verdriedubbeld bijna.

Legende:

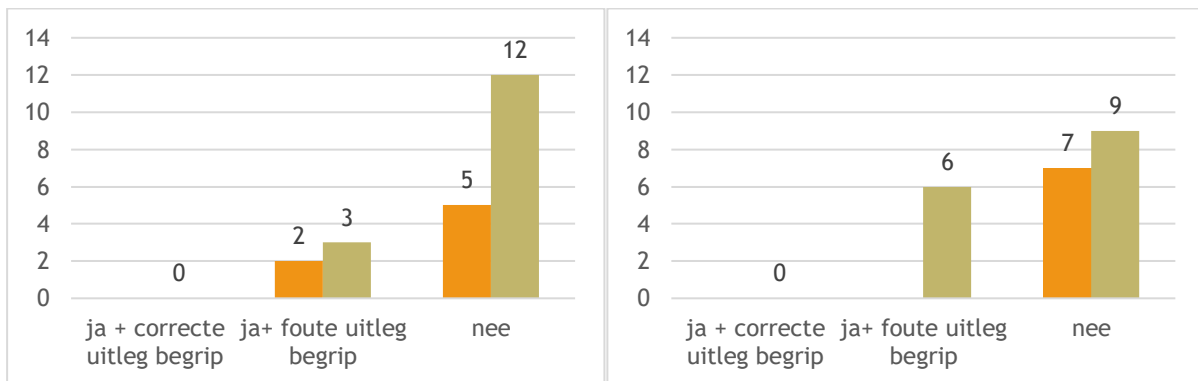
- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

VRAAG 10: HEB JE AL EENS GEHOORD VAN HET WOORD 'HOLEBI'?**INDIEN JA, GEEF EEN OMSCHRIJVING.**

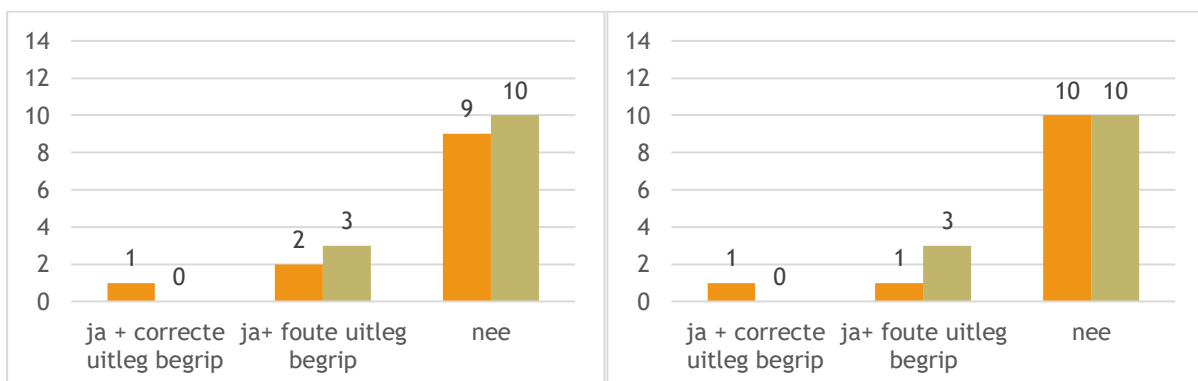
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

→ **Besluit:** Er zijn in alle groepen geen uitgesproken verschillen op te merken tussen de pre- en posttest. In de testklas is er één leerling die zowel in de pre- als posttest holebi kan omschrijven. In de controleklassen kan niemand dit. Hieronder staan enkele voorbeelden van foute antwoorden van de leerlingen:

“twee meisjes op elkaar”

“een jongen op een andere jongen verliefd”

“op alle twee verliefd kan zijn”

“een meisje die op een jongen valt”

“op meisjes en op jongens valt”

Legende:

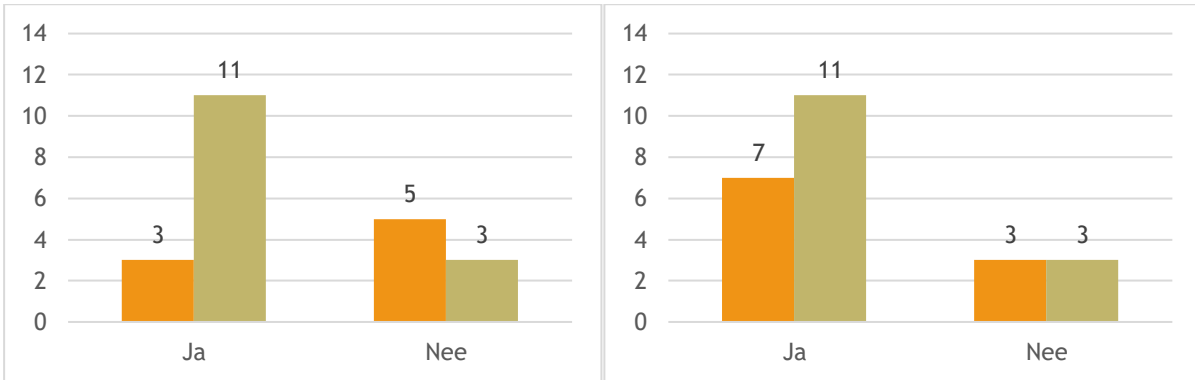
- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

D. Discriminatie

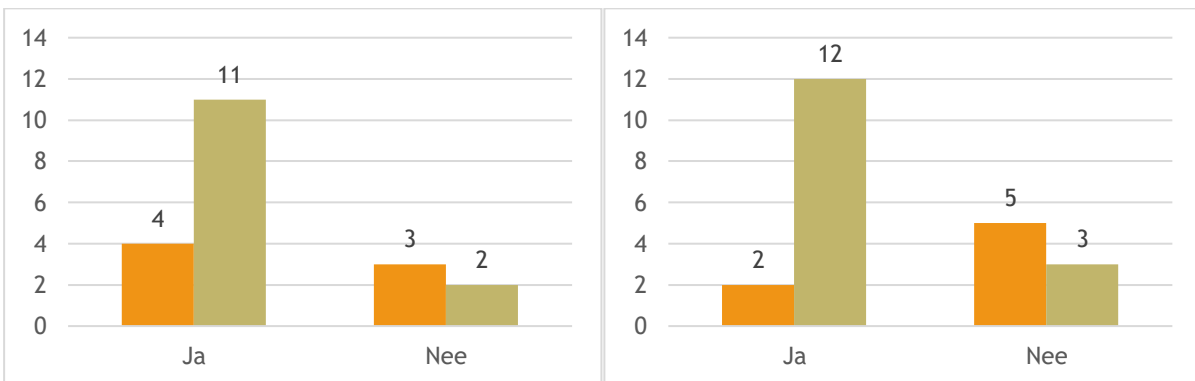
Stel je voor... In jouw klas zit er een jongen met de naam Lucas. Lucas voelt zich eigenlijk een meisje. De ouders van Lucas spreken Lucas aan als Louise. Dit vindt Lucas heel leuk. Lucas zou eigenlijk overal een meisje willen zijn, ook op school.

VRAAG 11: WIL JE NAAST LUCAS IN DE KLAS ZITTEN?

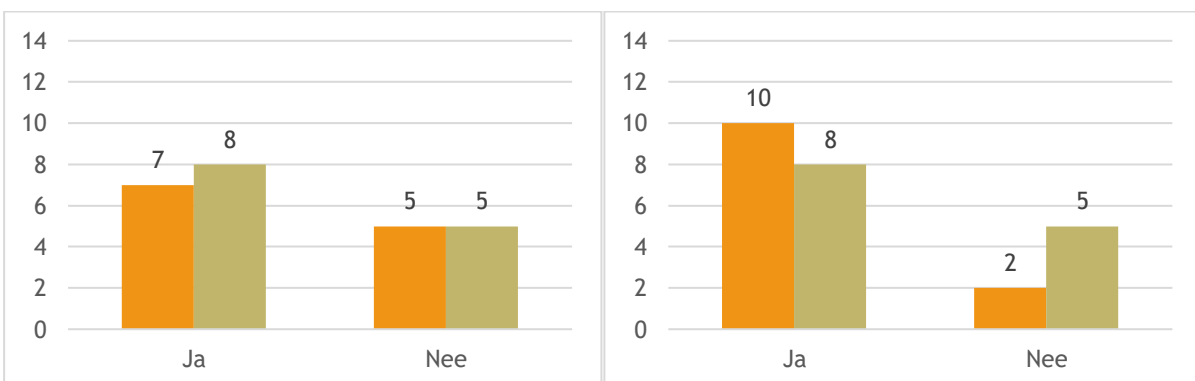
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

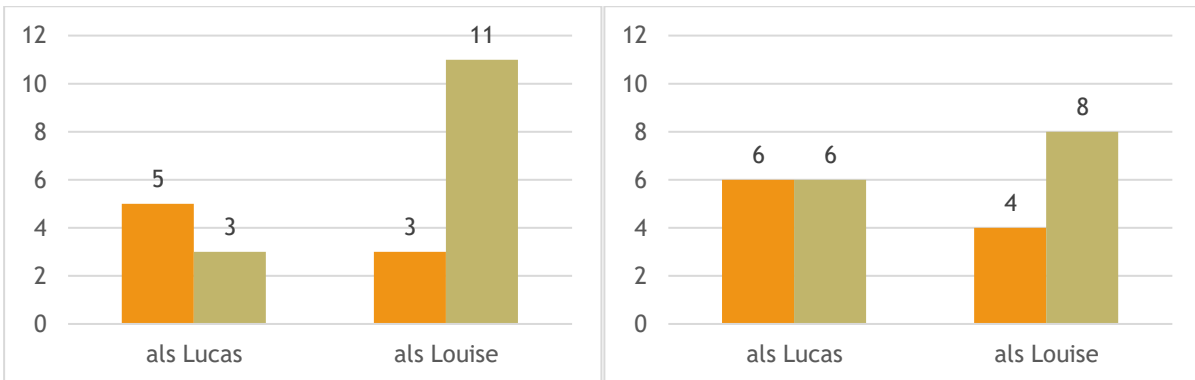
→ **Besluit:** In controleklas 6B zijn er geen aanzienlijke verschillen tussen de post- en pretest. Bijna 2/3^e van deze klas ziet het zitten om naast een transmeisje te zitten. Zowel in de controlegroep 6A als in de testgroep 6C stijgt het aantal leerlingen die in de klas naast een transmeisje willen zitten. Toch moet er realistisch worden gekeken naar deze cijfers omdat er in elke klas minstens 6 leerlingen het niet zien zitten om naast Laura te zitten.

Legende:

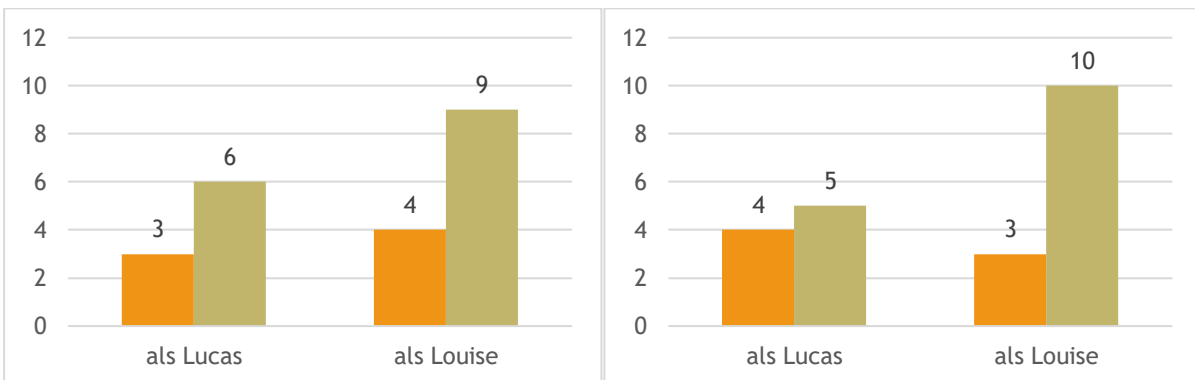
- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

VRAAG 12: HOE ZOU JIJ LUCAS AANSPREKEN?

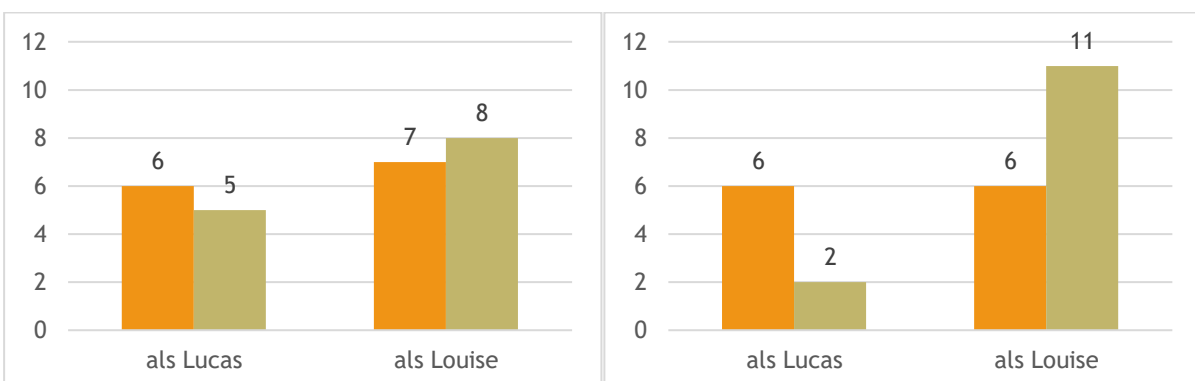
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

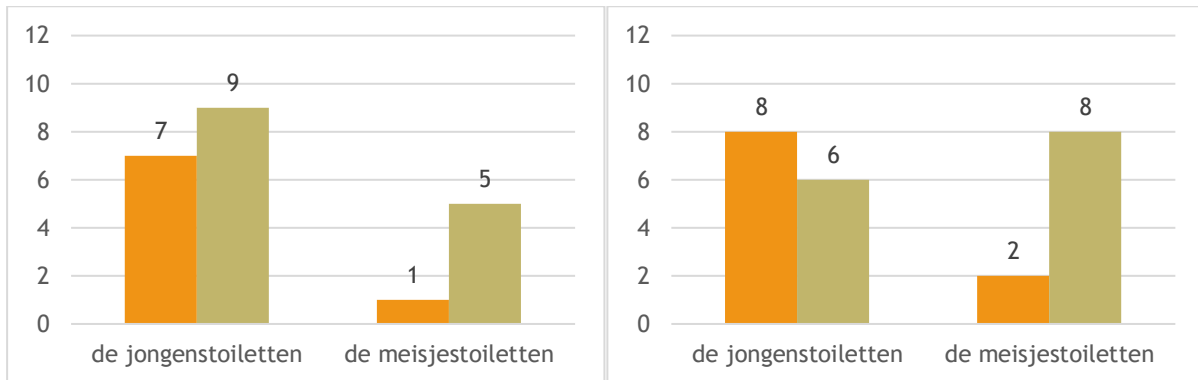
→ **Besluit:** In controlegroep 6B zijn er geen verschillen tussen de pre- en posttest. Daar zal iets meer dan de helft van de leerlingen Louise zeggen. Bij de posttest van controlegroep 6A zijn er 2 leerlingen minder die het zien zitten om Louise te zeggen. Daar zegt de helft van deze controlegroep het te zien zitten om Louise te zeggen bij de posttest. In de testgroep 6C zijn er 2 leerlingen meer die Louise willen zeggen in vergelijking met de pretest. Ongeveer 2/3^e van de klas zal daar Louise zeggen.

Legende:

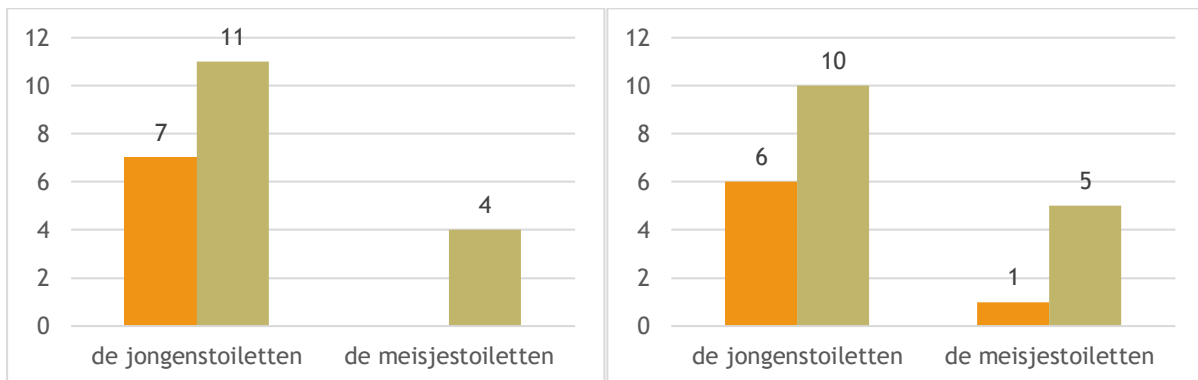
- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

VRAAG 13: WELKE TOILETTEN MAG LUCAS VAN JOU GEBRUIKEN OP SCHOOL?

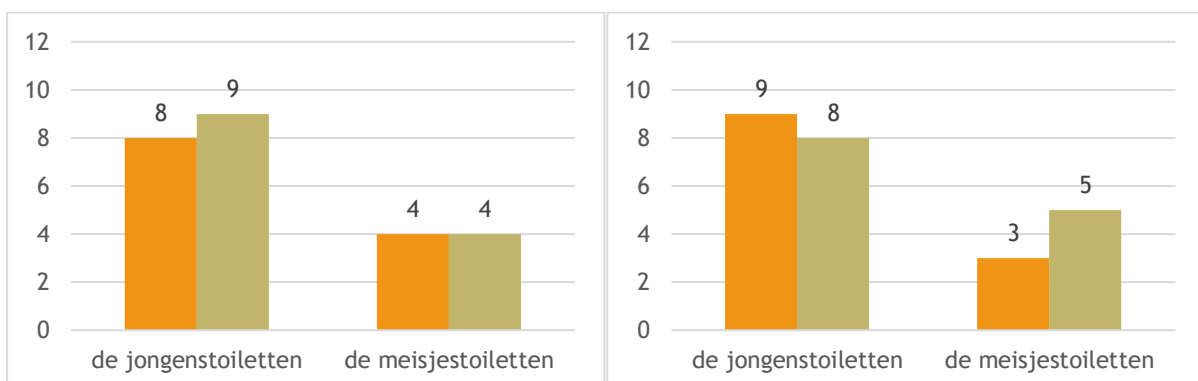
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

→ **Besluit:** In beide controlegroepen is er een lichte stijging bij de posttest van het aantal leerlingen dat vindt dat Louise naar de meisjestoiletten mag gaan. Het aantal leerlingen dat dit ziet zitten in testgroep 6C blijft stabiel. In alle 3 de klassen geeft de grote meerderheid van de leerlingen aan dat ze liefst hebben dat Laura naar de jongenstoiletten gaat.

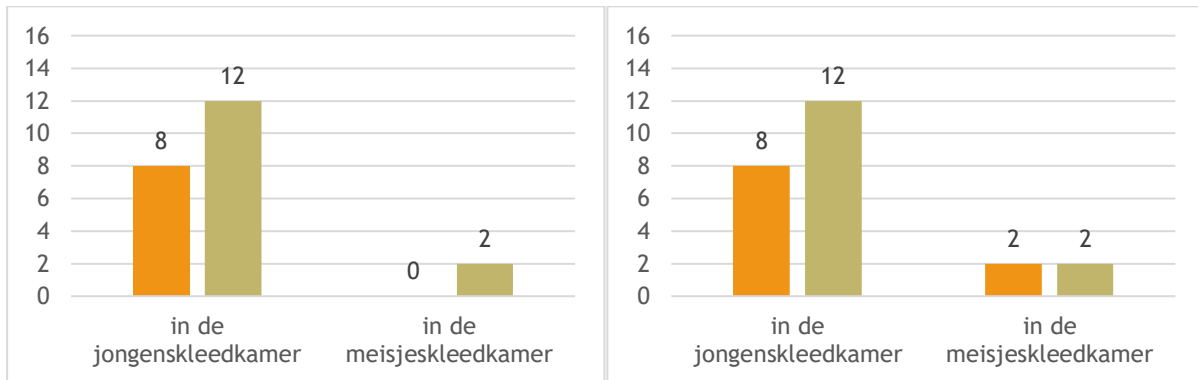
Legende:

- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

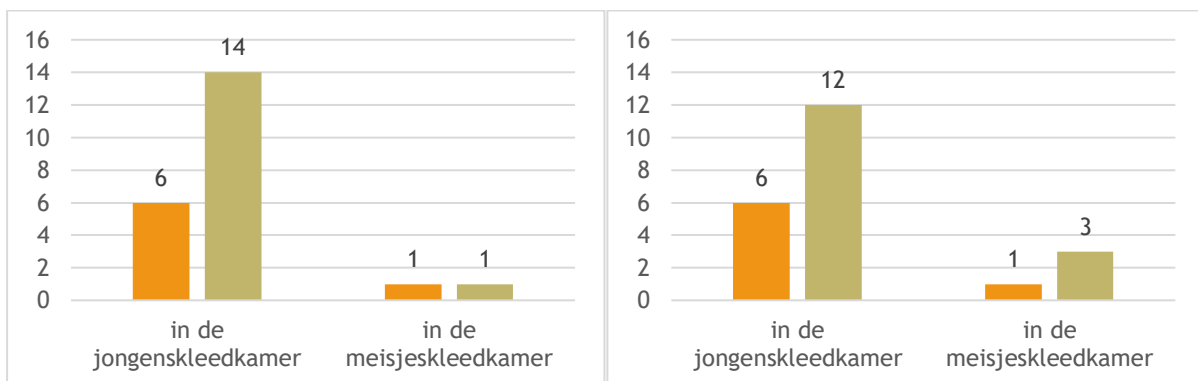
VRAAG 14: HET IS TURNEN OF ZWEMMEN.

IN WELKE KLEEDKAMER MAG LUCAS ZICH OMKLEDEN VAN JOU?

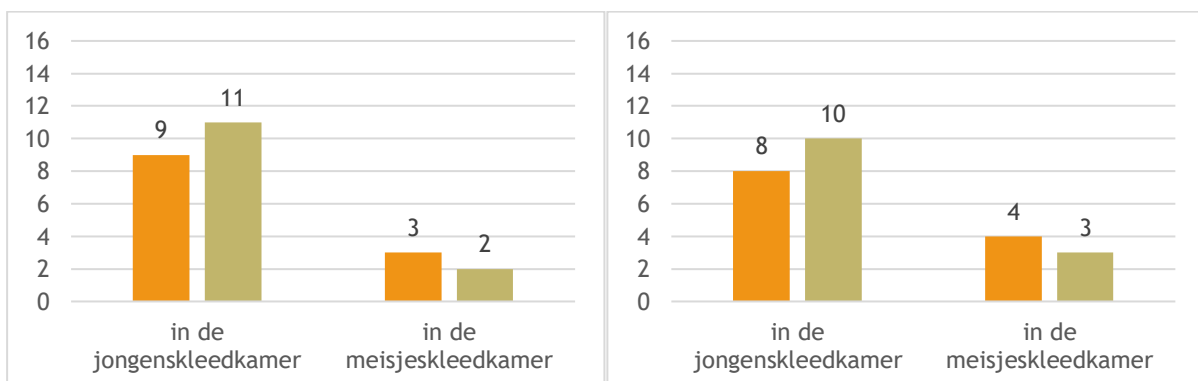
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

→ Besluit: In elke groep zijn er bij de posttest 2 leerlingen meer in vergelijking met de pretest die het zien zitten dat Louise zich omkleed in de meisjeskleedkamer.

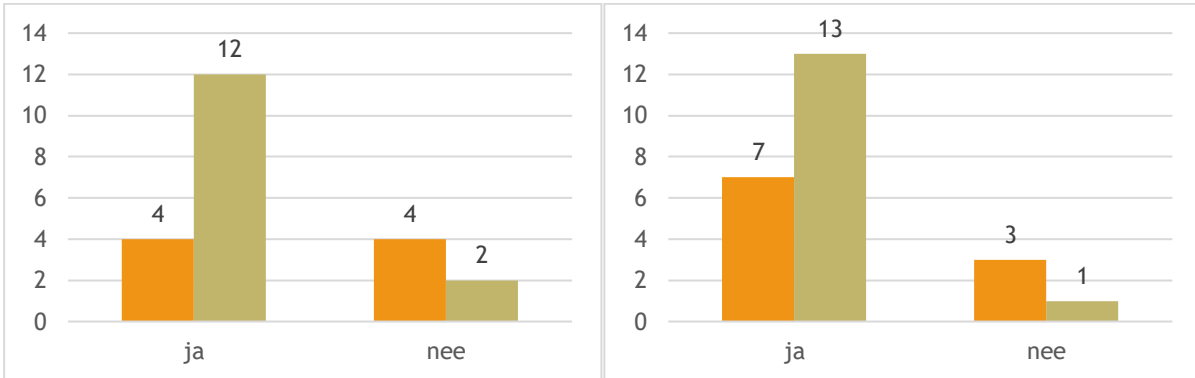
Legende:

- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

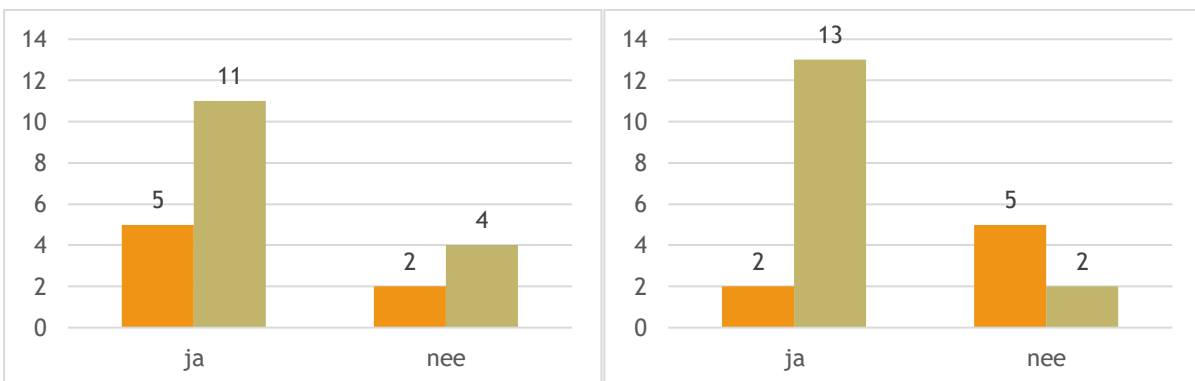
Stel je voor... In jouw klas zit er een meisje in de klas die op meisjes verliefd wordt. Haar naam is Laura.

VRAAG 15: WIL JE NAAST LAURA IN DE KLAS ZITTEN?

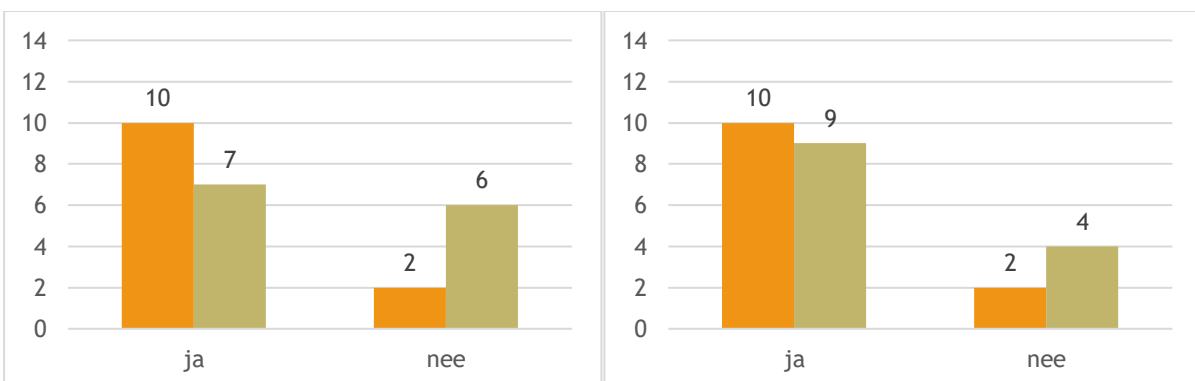
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

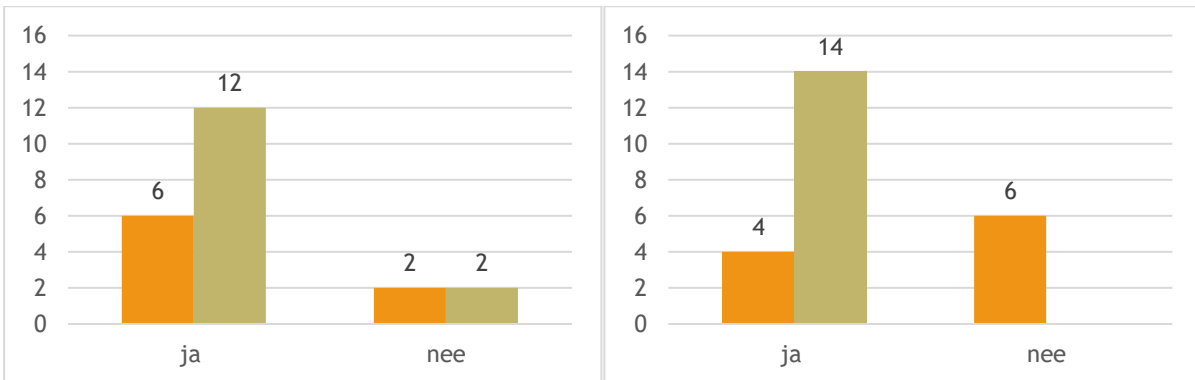
→ **Besluit:** In de testklas 6C stijgt het aantal personen die naast een lesbisch meisje willen zitten met 2. Bij de controlegroep 6B is er bij de posttest 1 leerling meer die dat ziet zitten. In de controleklas 6A is er de grootste verschuiving. Daar willen nadien 20 personen naast een lesbisch meisje zitten. Toch blijven er minstens 2 personen per klas het niet zien zitten dat Laura naast hen zit.

Legende:

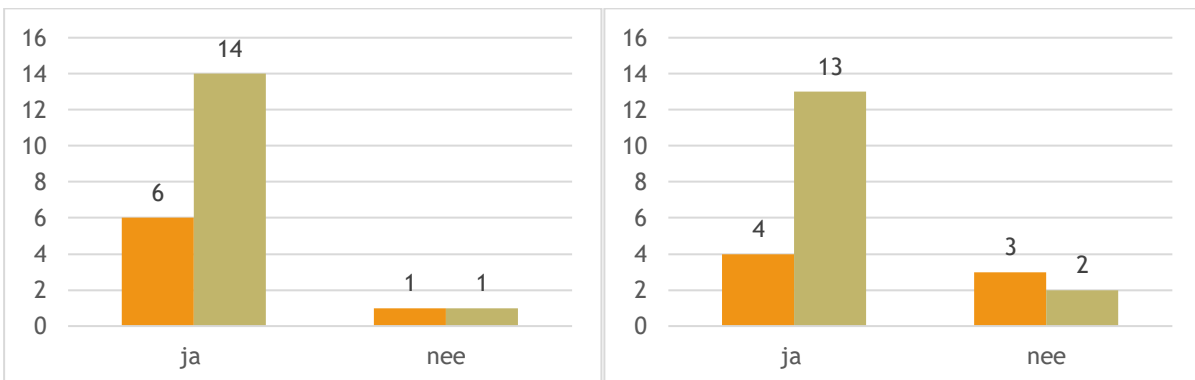
- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

VRAAG 16: KAN LAURA JOUW VRIEND/VRIENDIN ZIJN?

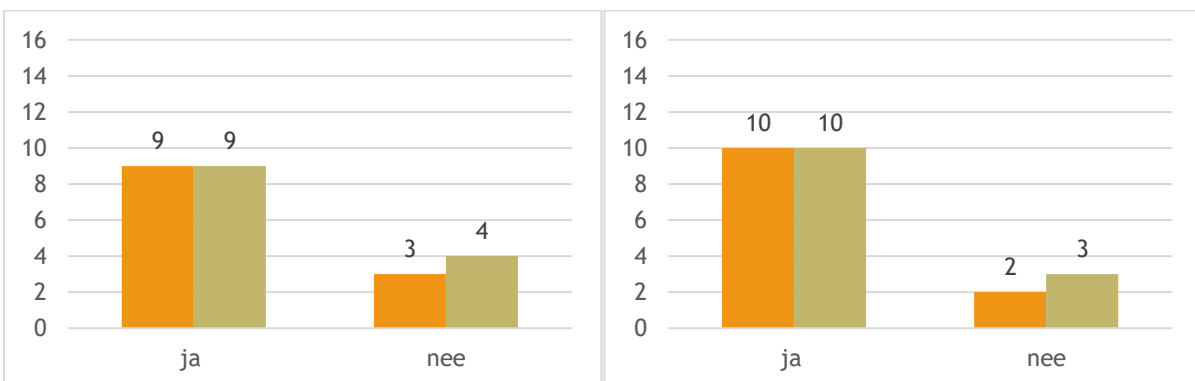
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

→ **Besluit:** In de testgroep 6C stijgt het aantal leerlingen in de posttest dat zegt dat een lesbisch meisje hun vriendin kan zijn met 2 personen. Bij de controlegroep 6A blijven de antwoorden stabiel. In controlegroep 6B daalt dit aantal. Meer dan 1/3^e van de leerlingen van alle klassen ziet het na de posttest nog niet zitten dat Laura van hen een vriendin is.

Legende:

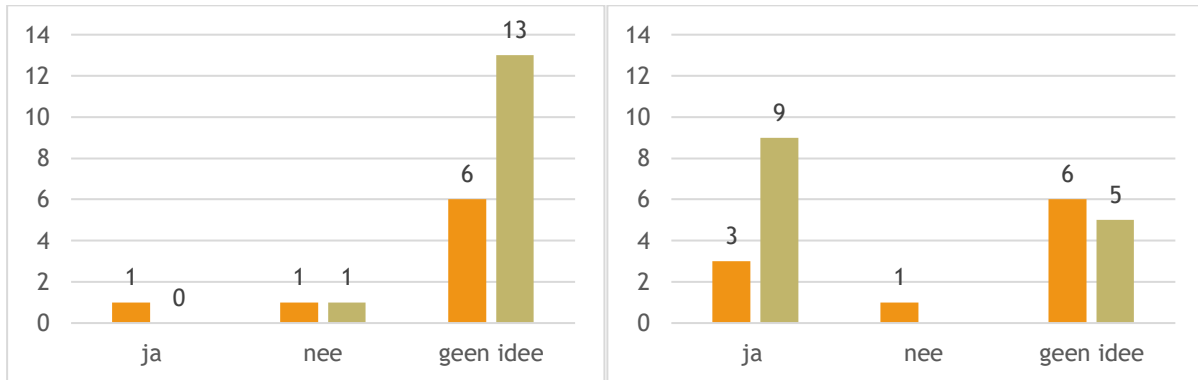
- Geboortegeslacht jongen
- Geboortegeslacht meisje

E. Contactpersoon op school

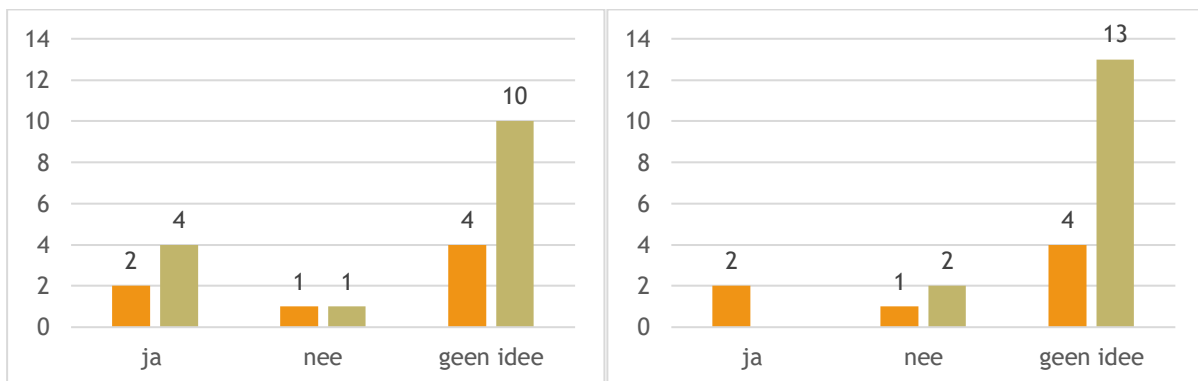
VRAAG 17: HEB JE OP SCHOOL EEN JUF OF MEESTER WAARBIJ JE TERECHT KAN

MET VRAGEN OVER LEERLINGEN ZOALS LUCAS OF LAURA?

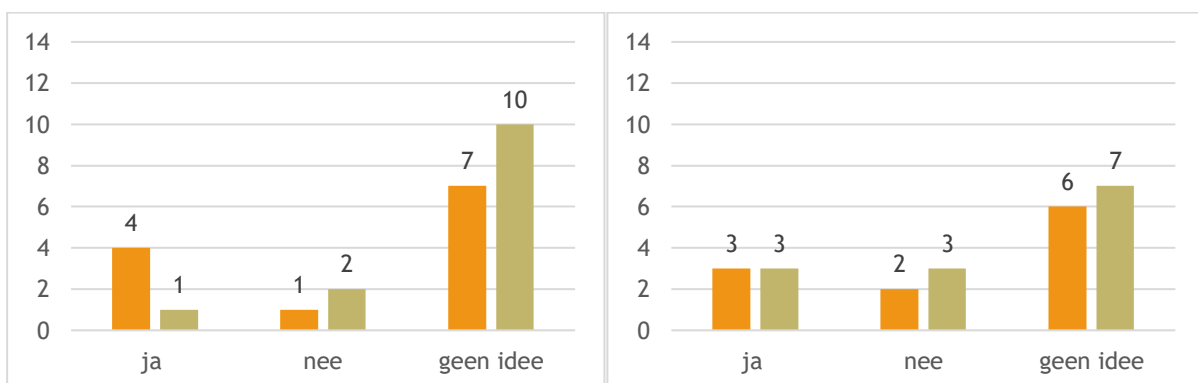
6A → 24 leerlingen : controlegroep

6B → 22 leerlingen : controlegroep

6C → 25 leerlingen : testgroep

→ **Besluit:** In de controlegroep 6A is er een duidelijke verschuiving van antwoorden. De helft van de klas geeft bij de posttest aan dat ze iemand kennen op school waarbij ze terecht kunnen met dit soort vragen. Bij de controleklas 6B zijn er bij de posttest 4 meisjes die plots niet meer zeker zijn over hun contactpersoon. De leerlingen van 6C zijn zekerder over hun antwoord bij de posttest. Er zijn nadien 6 leerlingen van de 25 die aangeven dat ze bij een leerkracht terecht kunnen.

8.6 Tussenbesluit

Hierbij gebruiken we het binaire geboortegeslacht als we over jongens/meisjes spreken.

A. Genderidentiteit

- Er zijn op dit vlak geen grote verschillen tussen de controlegroepen en de testgroep.
- De personen met geboortegeslacht 'meisje' duiden zowel in de pre- als posttest vaker 'matig' aan dan de personen met geboortegeslacht 'jongen'.
- Enkel in testgroep 6C zijn er 2 leerlingen die zich niet specifiek aan een bepaald geslacht hechten. Deze gegevens zijn hetzelfde in de pre- als posttest.

B. Omgeving

- De meerderheid van de leerlingen uit de steekproef kent niemand met een andere seksuele oriëntatie dan heteroseksueel.
- Het overgrote deel van zowel de test- als controlegroepen heeft al eens een transpersoon gezien. Tussen deze groepen zijn er geen relevante verschillen bij de pre- en posttest.
- In controlegroep 6A en testgroep 6C geven veel meer leerlingen in de posttest aan dat ze op school al eens gepraat hebben over LGBTQ+, dan in de pretest.

C. Kennis

- In controlegroep 6B en testgroep 6C stijgt het aantal leerlingen die het woord transgender correct omschrijven met 5 leerlingen tijdens de posttest.
- In controlegroep 6A is er een stijging van 4 leerlingen die het begrip homoseksueel goed omschreven hebben in de posttest. In controlegroep 6A en testgroep 6C blijft dit aantal ongeveer stabiel.
- We stellen vast dat controlegroep 6A fors stijgt in de pretest. In testgroep 6C is er geen groot verschil tussen de pre- en posttest in aantal leerlingen die het woord lesbisch correct omschrijven. In controlegroep 6B is er een lichte daling bij de posttest.
- Slechts 1 leerling van de volledige steekproef kan het woord holebi zowel in de pre- als posttest goed omschrijven.

D. Discriminatie

- Zowel in de controlegroep 6A als in de testgroep 6C stijgt het aantal leerlingen die naast een transmeisje willen zitten in de klas.
- In de testgroep 6C zijn er 2 leerlingen meer die Louise willen zeggen tegen het transmeisje in vergelijking met de pretest. In de controlegroepen blijft dit aantal ongeveer stabiel.
- In beide controlegroepen is er bij de posttest een lichte stijging bij de posttest van het aantal leerlingen dat vindt dat Louise naar de meisjestoiletten mag gaan. Het aantal leerlingen dat dit ziet zitten in testgroep 6C blijft stabiel.
- In elke groep zijn er bij de posttest 2 leerlingen meer in vergelijking met de pretest die het zien zitten dat Louise zich omkleedt in de meisjeskleedkamer.
- In de controleklas 6A is er de grootste verschuiving. Daar willen nadien 20 personen naast een lesbisch meisje zitten. In de controlegroepen is deze stijging miniem.
- In de testgroep 6C stijgt het aantal leerlingen in de posttest dat zegt dat een lesbisch meisje hun vriendin kan zijn met 2 personen. Bij de controlegroep 6A blijven de antwoorden stabiel. In controlegroep 6B daalt dit aantal.

E. Contactpersoon op school

- In de controlegroep 6A is er een duidelijke positieve verschuiving van antwoorden tussen de pre- en posttest. Bij controleklas 6B is er plots een daling van 4 leerlingen die weten dat ze bij een bepaalde leerkracht op school terecht kunnen met vragen over LGBT+. In de testgroep 6C is er een lichte stijging bij de posttest.

8.7 Relativiteit van de resultaten

Bij het uitvoeren van dit onderzoek moet er met verschillende factoren rekening worden gehouden. Onderstaande elementen kunnen de resultaten beïnvloeden:

- De leeftijd van de leerlingen;
- er is slechts in één lagere school onderzoek gedaan;
- het geloof en de opvoeding van de kinderen;
- LGBT+ vriendelijk taalgebruik is niet gemakkelijk om in 1 keer aan te passen;
- de leerlingen kregen geen kans om extra vragen te stellen;
- de sfeer, mogelijks was er een discussie tijdens het vorige lesuur
- alle testen zijn op dezelfde dagen maar op verschillende momenten afgenomen;
- de vrij korte periode om een impliciete aanpak te hanteren.

Misschien is de belangrijkste factor wel het feit dat dit onderzoek op een relatief kleine populatie is uitgevoerd. Dit leidt rechtstreeks tot onjuiste veralgemeningen.

Het is wel mogelijk om een algemeen besluit te formuleren over het zesde leerjaar in de lagere school van de Hollebeekscholen te Temse. Uiteraard mits rekening te houden met bovenstaande elementen.

9 Besluit en discussie

Er zijn nog steeds veel vooroordelen rond mensen uit de LGBT+ gemeenschap. Uit de Vlaamse LGBT+ schoolklimaat enquête⁵⁹ van Çavaria in het schooljaar van 2016-2017 kwamen verontrustende cijfers. Wel 41% van de LGBT+ leerlingen voelt zich onveilig op school omwille van hun seksuele oriëntatie.

De laatste jaren zijn er verschillende lespakketten ontwikkeld rond de normalisering van LGBT+. Ze worden vooraf grondig getest en geëvolueerd in verschillende scholen. Alles is gebruiksklaar en voorgekauwd voor de leerkrachten. Wat zorgt er dan voor dat deze resultaten toch nog schrikwekkend zijn?

Mevrouw Joke Weckesser stelde me voor om geen pakket te gebruiken maar te kijken naar een impliciete methode. Als beleidsmedewerker van onderwijs Çavaria Gent leek haar dit een andere en vernieuwde manier om het taboe rond LGBT+ te bekijken. Samen met haar werd de methode om dit plan concreet te maken besproken.

Het grote voordeel van impliciet te werken is de tijd. Voor leerkrachten speelt dit een belangrijke rol. Het is niet nodig om naast het studeren en leren rond het thema nog extra tijd uit te rekken om met de leerlingen te werken. Het zijn slechts kleine middelen die zorgen voor een positief resultaat.

In dit onderzoek lag de focus op de volgende vijf elementen:

- A. Genderidentiteit
- B. Omgeving
- C. Kennis
- D. Discriminatie
- E. Contactpersoon op school

Minder dan 1/5^e van de leerlingen gaf zowel in de pre- als posttest aan dat ze zichzelf niet voelen zoals een stereotiep meisje of jongen. Er zijn maar weinig leerlingen van deze steekproef die iemand kennen binnen de LGBT+ gemeenschap. De overgrote meerderheid heeft wel eens een transpersoon gezien.

Het was heel opvallend dat er maar 1 leerling uit de steekproef het woord holebi correct kon omschrijven zowel in de pre- als posttest. De meest voorkomende andere seksuele oriëntaties en genderexpressies waren eveneens moeilijk om te definiëren. Geen enkel van deze woorden kon door alle leerlingen correct worden omschreven. Er is wel een duidelijke positieve verschuiving van het aantal leerlingen dat de kennisvragen correct kon oplossen bij de posttest. Bij enkele van deze vragen maakte de testgroep duidelijk een grotere stijgende evolutie door dan de controleklassen.

Uit deze enquête bleek bij de over het algemeen positievere posttest dat er in deze klassen nog veel discriminatie is ten opzichte van LGBT+ personen. In totaal zijn er 22 leerlingen van de steekproef die het niet zien zitten om naast een transgender persoon te zitten. Dit is ongeveer 1/3 van alle leerlingen uit deze steekproef. Voor een persoon die lesbisch is dalen deze cijfers licht. In de testklas willen ongeveer 1/5^e van de leerlingen niet bevriend zijn met een lesbisch meisje. In de controleklassen ligt dit aantal op 1/3^e ongeveer. Hier worden de discriminatiecijfers van het Vlaamse schoolklimaat enquête bevestigd.

Er zijn slechts weinig leerlingen van de steekproef die ervan overtuigd zijn dat ze bij een leerkracht op school terecht kunnen met vragen over LGBT+. In de testklas is er een lichte stijging en komt dit aantal na de posttest op 6 van de 25 leerlingen.

Bij de controleklassen is dit verschillend. Bij de ene klas stijgt dit aantal enorm. Daar denkt ongeveer de helft van hen na de posttest terecht te kunnen bij iemand op school. In deze controlegroep hebben de leerlingen duidelijk

⁵⁹ (çavaria vzw, 2018)

na de pretest gesproken met elkaar en eventueel met een bepaalde leerkracht. In de andere klas gaat dit over 2 van de 22 leerlingen. Hierbij moet genuanceerd worden dat dit erg persoonsgebonden is. Niet iedereen is even toegankelijk voor alle leerlingen.

Uit dit onderzoek blijkt hoofdzakelijk dat de kennis van de leerlingen bijzonder laag is. Met als mogelijks gevolg daarvan dat waarschijnlijk de discriminatiefactor nog hoog ligt. Er moet daarnaast ook besloten worden dat dit onderzoek op alle facetten een positieve vooruitgang heeft geboekt. In de testgroep kan dit door de impliciete leer methode zijn. We zien dat deze groep de grootste progressie maakt op het onderdeel discriminatie. Op de andere onderzoeksvelden zijn er kleinere verschillen tussen de test- en controlegroepen.

Het is duidelijk dat het onderzoek niet enkel op de testgroep een positief effect heeft gekend. De controlegroepen hebben ook een sterke vooruitgang geboekt door de testen in te vullen. Mogelijks was dit een aanzet om er onder vrienden (of zelfs met de leerkracht) over te praten.

Een vervolgonderzoek met een grotere en meer gevarieerde populatie zou hier evident zijn. Het is niet mogelijk om uit deze resultaten een algemeen besluit te trekken. Door in contact te komen met meerdere scholen met andere omgevingen, interne regels, opvoedingsstijlen en schoolculturen kunnen deze gegevens snel veranderen. Zowel in positieve als in negatieve zin.

Als we uitgaan van deze bevindingen dan kunnen we besluiten dat er nog veel werk aan de winkel is. Het is geen gemakkelijke opdracht voor het onderwijs maar het kan wel verschillende leerlingen vooruithelpen. Een mogelijke stimulans zou kunnen zijn dat dit onderwerp in de eindtermen wordt geïntegreerd. Dit is iets waar verschillende politieke partijen zich al langer voor engageren maar waar geen actie in wordt ondernomen.

Deze impliciete methode kan voor sommige leerlingen een drijfveer zijn om hun seksuele oriëntatie en genderidentiteit te durven uitdrukken. Hoe meer persoonlijk contact men heeft met iemand die positief reageert, hoe meer de leerling zichzelf zal durven te zijn. Iemand die zichzelf is/kan zijn, voelt zich automatisch beter in het vel.

De stimulans van dit werk is dat er geen uren moet gepaard worden over LGBT+. Het voornaamste is dat er leerkrachten meevolgen in dit verhaal. LGBT+ leerlingen ondervinden vele vooroordelen en zijn net hetzelfde als iedereen. We zijn allemaal verschillend, niemand is hetzelfde. Een positieve aanpak en taalgebruik kost geen tijd, en maakt al een wereld van verschil.

10 Literatuuroverzicht

- Aerts, S. (2012-2013). *Uit de kast op school, de schoolloopbanen en schoolervaringen van holibi- en heteroleerlingen in het Vlaams secundair onderwijs*. Proefschrift, Universiteit Gent, Doctor in de Sociologie, Vlaanderen. Opgeroepen op mei 31, 2019, van <https://biblio.ugent.be/publication/4086327/file/4336619>
- Aldrich, R. (2006). *Van alle tijden, in alle culturen Wereldgeschiedenis van de homoseksualiteit*. Antwerpen, Antwerpen, België: Standaard Uitgeverij nv.
- Amer, L. (2019, mei). *Why kids need to learn about gender and sexuality*. Opgeroepen op november 5, 2019, van TED: https://www.ted.com/talks/lindsay_amer_why_kids_need_to_learn_about_gender_and_sexuality/up-next
- Arib, K. (2011). *Allah heeft ons zo gemaakt*. Amsterdam, Nederland: Uitgeverij Balans. Opgeroepen op augustus 26, 2019
- Augelli, D., Hershberger, L., & Pilkington, W. (2001). *Suicidality Patterns and Sexual Orientation- Related Factors Among Lesbian, Gay, and Bisexual Youths*. The Pennsylvania State University, California State University. The American Association of Suicidology.
- Baauw, J., Molleman, G., & van der Star, M. (2016, augustus). Hoe denken scholieren over homoseksualiteit. *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*(94), 234-240. Opgeroepen op mei 31, 2019, van <https://link.springer.com/article/10.1007/s12508-016-0082-6>
- Bailey, M. (2014, november). *The danger of hiding who you are*. Opgeroepen op april 3, 2020, van TED: https://www.ted.com/talks/morgana_bailey_the_danger_of_hiding_who_you_are/up-next
- BBC. (2019, mei 16). *LGBT school lessons protests spread nationwide*. Opgehaald van BBC: <https://www.bbc.com/news/uk-england-48294017>
- Belga. (2016, juni 27). *Paus: "Kerk moet vergiffenis vragen aan homoseksuelen"*. Opgeroepen op september 27, 2019, van Vrt NWS: https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2016/06/27/paus_kerk_moet_vergiffenisvragenaanhomoseksuelen-1-2697437/
- Belga. (2018, juni 13). *Crevits over pestcijfers: "Dat hoge cijfer verrast ons"*. *Metro*.
- Belga/TV. (2014, maart 7). *Dalai Lama heeft niets tegen het homohuwelijk*. Opgeroepen op september 27, 2019, van Knack: <https://www.knack.be/nieuws/mensen/dalai-lama-heeft-niets-tegen-het-homohuwelijk/article-normal-132475.html>
- Berkvens, S. (2016-2017). *M/V/X op school?!* Karel de Grote Hogeschool, Professionele Bachelor Lager Onderwijs. Antwerpen: Karel de Grote Hogeschool.
- Biskup, C., & Pfister, G. (1999). *I Would Like to be Like Her/Him: Are Athletes Role-Models for Boys and Girls?*
- Bonneure, K. (2018, november 21). *Katholieke kerk voor het eerst in cijfers gevat: 52% gelovigen, 1,7 miljoen kaarsjes en het loon van de priester*. Opgeroepen op september 27, 2019, van Vrt NWS: <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/11/20/de-katholieke-kerk-voor-het-eerst-in-cijfers-gevat-priesters-b/>
- Borghs, P. (2015). *Holebipioniers een geschiedenis van de holebi- en transgenderbeweging in Vlaanderen* (1e ed.). Berchem, Antwerpen, België: Uitgeverij 't Verschil. Opgeroepen op mei 23, 2019

- Bové, L. (2019, april 18). *Bijna 100 salafistische organisaties in België*. Opgeroepen op september 27, 2019, van De Tijd: <https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/algemeen/bijna-100-salafistische-organisaties-in-belgie/10118211.html>
- Bracke, D. (2013). *Under construction*. Leuven, Vlaams-Bradant, België: Davidfonds Uitgeverij nv. Opgeroepen op mei 23, 2019
- Çavaria. (2009). *Bank vooruit!* Gent: Y. Aerts.
- Çavaria vzw. (2013). *Opvallen en rechtslaan* (1e ed.). (J. Borghs, Red.) Gent, Oost-Vlaanderen, België: Y. Aerts, çavaria vzw. Opgeroepen op mei 23, 2019
- Çavaria vzw. (2017). *Trans*@school Antwoorden op je eerste vragen over transgender leerlingen*. (A. Bambust, S. De Baerdemaeker, & K. Poelman, Red.) Kammerstraat 22, Gent, België: Y. Aerts, çavaria vzw. Opgeroepen op mei 17, 2019
- Çavaria vzw. (2018). *Vlaamse LGBT+ Schoolklimaat enquête 2016-2017* (eerste druk ed.). (K. Poelman, Red.) Kammerstraat 22, Gent, België: Y. Aerts, çavaria vzw. Opgeroepen op mei 17, 2019
- Çavaria vzw. (2020). *Woordenlijst*. Opgeroepen op april 3, 2020, van Cavaria: <https://cavaria.be/woordenlijst>
- Claessens, E. (2014). *Homofob gedrag: rationaliteit versus de sociale context*. Scriptie, Universiteit Antwerpen, Master Sociologie. Opgeroepen op mei 31, 2019, van https://www.scriptieprij.be/sites/default/files/Thesis_ElkeClaessens.pdf
- CLB. (2020). *Modernisering secundair onderwijs*. Opgeroepen op april 13, 2020, van Onderwijkskiezer: https://www.onderwijkskiezer.be/v2/secundair/sec_modernisering.php
- Cops, D., Pleysier, S., Put, J., & De Boeck, A. (2015). *Divers jong over diversiteit bij en tussen jongeren in Vlaanderen* (1e ed.). Blijde Inkomststraat 22, Leuven, België: Uitgeverij Acco. Opgeroepen op mei 23, 2019
- Creemers, L., Desloovere, K., Maes, B., Sleurs, W., Stabdaert, R., Vanheeswijck, H., & Van Woensel, C. (2010). *VOET @ 2010*. Opgeroepen op april 13, 2020, van Eindtermen Vlaanderen: <http://eindtermen.vlaanderen.be/publicaties/voet/voet2010.pdf>
- Dankmeijer, P. (2019, augustus 25). *Homoseksualiteit in de Koran*. Opgeroepen op september 27, 2019, van Edudivers: https://www.edudivers.nl/faq/homoseksualiteit_in_de_koran
- De Beukelaer, E. (2006, maart 11). *Homoseksualiteit: Het standpunt van de kerk*. Opgeroepen op september 27, 2019, van KU Leuven: https://www.kuleuven.be/thomas/cms2/uploads/idgp/file/prvftp/63-Forum257-1-standpunt_van_de_Kerk_De_Beukelaer.pdf
- De Vriese, G. (2018, mei 17). *Geschiedenis van het onderzoek naar homoseksualiteit*. Opgeroepen op april 1, 2020, van Eos Wetenschap: <https://www.eoswetenschap.eu/geschiedenis/geschiedenis-van-het-onderzoek-naar-homoseksualiteit>
- Demunter, R. (2015-2016). *Holebireclame en het belang van de homoseksuele identiteit: een kwalitatief onderzoek naar de ervaringen van holebi's met holebireclame*. Vrije Universiteit Brussel, Faculteit economische en sociale wetenschappen & solvay business school. Opgeroepen op mei 31, 2019, van https://www.vlaamseregulatormedia.be/sites/default/files/masterproef_rein_demunter.pdf
- Depoorter, S. (2018, mei 11). *Ruim 4 op de 10 LGBT+ leerlingen voelt zich onveilig op school: Wat kan er beter?* Opgehaald van ZIZO: <https://zizomag.be/article/12996>
- Dewaele, A. (2008). In *De schoolloopbaan van holebi-en heterojongeren* (p. 97). Antwerpen, Antwerpen, België: Antwerpen: Steunpunt gelijkemansbeleid.
- Deweert, L. (2018, december 19). Mijn borstverwijderingen waren het beste cadeau ooit. *Knack*, pp. 64-65.

- Dupont, W., Hofman, E., & Roelens, J. (2017). *Verzwegen verlangen*. Jodenstraat 16, Antwerpen, België: Uitgeverij Vrijdag. Opgeroepen op mei 23, 2019
- Elchardus, M., Pleysier, S., Put, J., & Vettenburg, N. (2013). Jong in Antwerpen en Gent: bevindingen uit de JOP-monitor Antwerpen en Gent. In *Jong in Antwerpen en Gent: bevindingen uit de JOP-monitor Antwerpen en Gent* (p. 354). Leuven: Acco.
- Erkende Instantie rooms-katholieke godsdienst. (2019, januari 14). *Kerknet*. Opgeroepen op april 14, 2020, van Godsdienstonderwijs: https://www.kerknet.be/sites/default/files/2181475_LR%20Leerplan%20godsdienst%20secundair%20DEF_2.pdf
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2012). *EU LGBT survey European Union lesbian*, . Vienna - Austria: European Union Agency for Fundamental Rights. Opgeroepen op mei 31, 2019, van https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-eu-lgbt-survey-main-results_tk3113640enc_1.pdf
- Europees Parlement. (2018). *Genderneutraal taalgebruik in het Europees Parlement*. Opgeroepen op april 15, 2020, van Europees parlement: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187106/GNL_Guidelines_NL-original.pdf
- Februari, M. (2013). *De maakbare man - Notities over transseksualiteit*. Amsterdam, Amsterdam, Nederland: Prometheus. Opgeroepen op mei 28, 2019
- Fine, C. (2017). *Testosteron rex - Het einde van de gendermythe*. (F. Hendriks, Vert.) Tielt, West-Vlaanderen, België: Uitgeverij Lannoo. Opgeroepen op mei 28, 2019
- Fobelets, M. (2014, januari 27). *Homoseksualiteit en religie in India*. Opgeroepen op september 27, 2019, van Dewereldmorgen.be: <https://www.dewereldmorgen.be/artikel/2014/01/27/homoseksualiteit-en-religie-in-india/>
- Garcia, M. (2014, februari 16). Study: Antigay Communities Lead to Early LGB Death. *Advocate*.
- Gelijke Kansen in Vlaanderen. (2016). *Alles wat je altijd al wilde weten over holebi's *maar nooit durfde te vragen*. (F. Bambust, K. Mills, & K. Vanleirberghe, Red.) Boudewijnlaan 30, Brussel, België: Heidi Vander Poorten. Opgeroepen op mei 17, 2019
- Gieghase, I. (2019, mei 16). Veiligheidservaringen van LGBT+ in onze hoofdstad: Brussel minder tolerant dan gedacht. *ZIZO*, 1. Opgeroepen op mei 31, 2019, van <https://zizomag.be/binnenland/veiligheidservaringen-van-lgbt-onze-hoofdstad-brussel-minder-tolerant-dan-gedacht>
- Het Roze Huis. (2009). Bank vooruit! *Op naar een holebi vriendelijke school*. Gent, Oost-Vlaanderen, België. Opgeroepen op augustus 26, 2019
- Holebi.info. (2019, juli 25). *Jonge hetero slachtoffer van homofobie tijdens Gentse Feesten*. Opgeroepen op mei 18, 2020, van Holebi.info: <http://www.holebi.info/phpnews/kortnews.php?action=fullnews&id=17813>
- Hooghe, M., Quintelier, E., Claes, E., Dejaeghere, Y., & Harrell, A. (2007). *De houding van jongeren ten aanzien van holebi-rechten. Een kwantitatieve en kwalitatieve analyse*. Jeugd Onderzoeks Platform, Leuven.
- ILGA World - The International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association. (2019). *Maps | sexual orientation laws*. Opgehaald van 2020 ILGA World - The International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association: <https://ilga.org/maps-sexual-orientation-laws>
- infopunt, T. (2013). *Cross dressing*. Opgeroepen op april 3, 2020, van Transgender infopunt: <https://transgenderinfo.be/m/identiteit/variaties/cross-dressing/>
- infopunt, T. (2013). *Terminologie*. Opgeroepen op april 3, 2020, van Transgender infopunt : <https://transgenderinfo.be/f/pers/terminologie/>

- Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen. (2011). *Vrouwen en mannen in België*. Ernest Blerostraat 1, Brussel, België: Michiel Pasteel, Directeur Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen. Opgeroepen op mei 23, 2019
- Jewish LGBT+ Group. (2020). *Welcome*. Opgehaald van Jewish LGBT+ Group: <http://www.jglg.org.uk>
- Kamphuis, L. (2018). *HOMO-ACCEPTATIE EN PRIDE AMSTERDAM*. 1V Opiniepanel Rapport. Opgeroepen op mei 31, 2019, van https://eenvandaag.avrotros.nl/fileadmin/user_upload/PDF/Rapportage_Opiniepanel_Pride_2018.pdf
- Katholiek Onderwijs Vlaanderen. (2018). *Leerinhoud*. Opgeroepen op april 14, 2020, van Zin in Leren! Zin in Leven!: <https://zill.katholiekonderwijs.vlaanderen/#!/leerinhoud>
- Katholiek Onderwijs Vlaanderen. (2018). *Orderingskader*. Opgeroepen op april 13, 2020, van ZILL: <https://zill.katholiekonderwijs.vlaanderen/#!/concept/orderingskader>
- Katholiek Onderwijs Vlaanderen. (2019). *Gemeenschappelijk funderend leerplan 1ste graad A- en B-stroom*. Opgeroepen op april 14, 2020, van Katholiek onderwijs Vlaanderen: <https://pincette.katholiekonderwijs.vlaanderen/meta/properties/dc-identifier/Cur-20190320-33>
- Katholiek Onderwijs Vlaanderen. (2019). *Gemeenschappelijk leerplan ICT 1ste graad A- en B- stroom*. Opgeroepen op april 14, 2020, van Katholiek onderwijs Vlaanderen: <https://pincette.katholiekonderwijs.vlaanderen/meta/properties/dc-identifier/Cur-20190320-35>
- Katholiek Onderwijs Vlaanderen. (2019). *Leerplan secundair onderwijs Engels 1ste graad A-stroom*. Opgeroepen op april 13, 2020, van Katholiek Onderwijs Vlaanderen: <https://pincette.katholiekonderwijs.vlaanderen/meta/properties/dc-identifier/Cur-20190320-30>
- Katholiek Onderwijs Vlaanderen. (2019). *Leerplan secundair onderwijs Gemeenschappelijk funderend leerplan 1ste graad A- en B-stroom*. Opgeroepen op april 13, 2020, van Katholiek onderwijs Vlaanderen: <https://pincette.katholiekonderwijs.vlaanderen/meta/properties/dc-identifier/Cur-20190320-33>
- Katholiek Onderwijs Vlaanderen. (2019). *Maatschappelijke vorming 1ste graad B-stroom*. Opgeroepen op april 14, 2020, van Katholiek onderwijs Vlaanderen: <https://pincette.katholiekonderwijs.vlaanderen/meta/properties/dc-identifier/Cur-20190320-37>
- Katholiek Onderwijs Vlaanderen. (2019). *Mens & samenleving 1ste graad A-stroom*. Opgeroepen op april 14, 2020, van Katholiek onderwijs Vlaanderen: <https://pincette.katholiekonderwijs.vlaanderen/meta/properties/dc-identifier/Cur-20190320-38>
- Killermann, S. (2017). *The Genderbread Person version 4*. Opgeroepen op april 3, 2020, van It's Pronounced Metrosexual: <https://www.itspronouncedmetrosexual.com/2018/10/the-genderbread-person-v4/>
- Kohut, L. (2019, november 19). Les niñas: de eerste school voor transgender kinderen in Chili. *Zizomagazine*.
- Lafrarchi, N. (2017). *Maakt religie een verschil? Islamitische pedagogie beter begrijpen* (1e ed.). Leuven, Vlaams-Brabant, België: Uitgeverij Acco. Opgeroepen op mei 24, 2019
- Lissens, M. (2019, maart 22). *Steeds meer Britse scholen verbieden LGBT+ lessen*. Opgeroepen op oktober 6, 2019, van ZIZO: <https://zizomag.be/buitenland/steeds-meer-britse-scholen-verbieden-lgbt-lessen>
- Luirink, B., & Maurick, M. (2015). *Homoseksualiteit in Afrika*. Nederland: Uitgeverij Aspekt. Opgeroepen op augustus 26, 2019
- Lumi. (2019). *Word geholpen*. Opgeroepen op april 13, 2020, van Lumi: <https://www.lumi.be/word-geholpen>
- Lumi. (2020). *Moet ik vertellen dat ik holebi ben?* Opgeroepen op april 3, 2020, van Lumi: <https://lumi.be/info/moet-ik-vertellen-dat-ik-holebi-ben>

- Maerevoet, E. (2019, december 18). Europa tikt Polen op de vingers over "holebi-vrije zones": "Nu vrijgeleide in 80 gemeenten om mensen aan te vallen". *Vrt NWS*.
- Missiaen, J., & Seynaeve, H. (2015-2016). *Onderzoek naar het psychisch welzijn van Vlaamse holebi's en/of transgender personen*. Masterproef, Universiteit Gent, Faculteit Geneeskunde en Gezondheidswetenschappen. Opgeroepen op mei 31, 2019, van <https://www.vlesp.be/assets/pdf/onderzoeksrapport-lgbt-studie-nl-165127.pdf>
- Motmans, J., de Biolley, I., & Debunne, S. (2009). *Leven als transgender in België*. Universiteit Antwerpen en Hasselt. België: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen. Opgeroepen op mei 31, 2019, van https://igvm-iefh.belgium.be/sites/default/files/downloads/34%20-%20Transgender_NL.pdf
- Motmans, J., T' Sjoen, G., & Meier, P. (2011). *De levenskwaliteit van transgender personen in Vlaanderen*. consortium Universiteit Antwerpen en Universiteit Hasselt in samenwerking met Universiteit Gent, Steunpunt Gelijkekansenbeleid. België: Drukkerij Lithos. Opgeroepen op mei 31, 2019, van seksualiteitbijjongeren.wdfiles.com/local--files/statistieken/levenskwaliteit%20van%20een%20transgender.pdf
- Nahas, O. (2001). *Islam en homoseksualiteit*. Recht Boomssloot 69, Amsterdam, Nederland: Bulaaq. Opgeroepen op mei 28, 2019
- O.Solberg, R. (2004). *Hoor onze stem!* (J. Schuldink, Vert.) Nederland: Esuberanza. Opgeroepen op augustus 26, 2019
- (2016). *Onderzoek: 'Homo-acceptatie en Canal Parade'*. 1V Opiniepanel. Opgeroepen op mei 31, 2019
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2019, maart). *LGBTI inclusiveness*. Opgeroepen op mei 31, 2019, van Organisation for Economic Co-operation and Development: www.oecd.org/els/soc/lgbti.htm
- Parveen, N. (2019, oktober 14). *Court bid to stop LGBT lesson protests at Birmingham school starts*. Opgeroepen op oktober 5, 2019, van The Guardian: <https://www.theguardian.com/uk-news/2019/oct/14/court-bid-to-stop-lgbt-lesson-protests-at-birmingham-school-starts>
- Philipsen, R. (2015-2016). *LGBT-jongeren en de ontwikkeling van hun seksuele identiteit online*. Vrije Universiteit Brussel, Faculteit voor psychologie en educatiewetenschappen. Opgeroepen op mei 31, 2019, van <https://www.vub.ac.be/sites/vub/files/masterproefwroxannephilipsen.pdf>
- PISA-team UGent. (2018). *Overzicht van de eerste resultaten van PISA 2018*. Universiteit Gent, Vakgroep onderwijskunde. Gent: UGent.
- S., E. (2018, november 9). *Schotland is het eerste land dat LGBT-lessen op school invoert*. Opgehaald van De Standaard: https://www.standaard.be/cnt/dmf20181109_03928334
- Samelius, L., & Wagberg, E. (2005). *Sexual Orientation and Gender Identity Issues in Development*. Sida. Stockholm : Sida. Opgeroepen op mei 31, 2019, van https://www.sida.se/contentassets/77a0ee7f307a4ff49fa0514d080748dc/sexual-orientation-and-gender-identity-issues-in-development_718.pdf
- Samuel, M. (2018). *God is groot*. Amsterdam, Nederland: Uitgeverij Jurgen Maas. Opgeroepen op augustus 26, 2019
- Schoenmaekers, D. (2019, mei 7). *De stemwijzer: Dave Sinardet constateert dat het debat rond LGBT+- thema's nog niet voorbij is*. Opgeroepen op september 27, 2019, van ZIZO: <https://zizomag.be/interviews/de-stemwijzer-dave-sinardet-constateert-dat-het-debat-rond-lgbt-themas-nog-niet-voorbij>
- School uit de kast. (2018). *Aandachtspunten voor de school*. Opgeroepen op april 15, 2020, van School uit de kast: <https://www.schooluitdekast.be/leerkrachten-secundair-onderwijs/informatie/aandachtspunten-voor-de-school>

- Scipio, L. (2015). *Homoseksualiteit in de Islam: godsdienst- of cultuurpuntje?* Opgeroepen op oktober 18, 2019, van Universiteit Leiden: <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/Pre-University+Classes/archief/pre-islam-2016.pdf>
- Sensoa. (2020). *Aseksualiteit*. Opgeroepen op april 3, 2020, van Allesoverseks.be: <https://www.allesoverseks.be/ben-ik-aseksueel>
- Standaard, D. (2018, november 9). *Schotland is het eerste land dat LGBT-lessen op school invoert*. Opgeroepen op april 1, 2020, van https://www.standaard.be/cnt/dmf20181109_03928334
- The Belgian Pride vzw. (2019, mei 18). *Terug naar onze geschiedenis*. Opgeroepen op april 1, 2020, van Pride: <https://www.pride.be/nl/recollectingourhistory/>
- Transgender infopunt. (2013). *Non-binair*. Opgeroepen op april 3, 2020, van Transgender infopunt: <https://transgenderinfo.be/m/identiteit/variaties/non-binair/>
- Transgender Infopunt. (2013). *Schoolbeleid*. Opgehaald van Transgender Infopunt: <https://transgenderinfo.be/m/leven/school/schoolbeleid/>
- Transgender Infopunt. (2013). *Zorg*. Opgeroepen op april 15, 2020, van Transgender infopunt: <http://transgenderinfo.be/m/zorg/>
- T'Sjoen, G., Motmans, J., & Degryse, I. (2019). *Het transgender boek*. Antwerpen, Antwerpen, België: Uitgeverij Angèle. Opgeroepen op augustus 26, 2019
- T'Sjoen, G., Van Trotsenburg, M., & Gijs, L. (2013). *Transgenderzorg* (1e ed.). Blijde Inkomststraat 22, Leuven, België: Uitgeverij Acco. Opgeroepen op mei 28, 2019
- UNESCO Platform Vlaanderen ism çavaria. (2013). *Kleur bekennen*. (K. Poelman, & M. Bultinck, Red.) Vlaanderen, België: Dehouckn Jean-Pierre.
- United Nations Department of Public Information, N. (1948, december 10). *Universal Declaration of Human Rights*. Opgeroepen op april 3, 2020, van United Nations Human Rights: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=dut>
- Van Daele, M. (2016-2017). *Do The Right Thing – ook in Vlaanderen*. Gent.
- van den Berg, K. (2015). *HOMO! Onderzoek naar de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksualiteit 1967-1997*. Nijmegen. Opgeroepen op mei 31, 2019, van https://theses.uhn.ru.nl/bitstream/handle/123456789/597/Berg%2C_K.M.R.C._van_den_1.pdf?sequence=1
- Van Gierdeghom, O. (2014). *Holebitransmuseum*. België: Jong&HiB Publicaties. Opgeroepen op augustus 26, 2019
- Van Maele, D., Michalek, N., Engels, N., Laevers, F., Lombaerts, K., & Van Houtte, M. (2015). *Gender op school meer dan een jongens-meisjeskwestie* (1e ed.). Leuven, Vlaams-Brabant, België: Uitgeverij LannooCampus. Opgeroepen op mei 24, 2019
- van Oosterhout, E., & Alink, E. (2015). *'Veilig, zolang men het niet merkt...' een onderzoek naar de veiligheid van transgenderpersonen in de openbare ruimte in Nederland*. Transgender Netwerk Nederland. Nederland: Transgender Netwerk Nederland. Opgeroepen op mei 31, 2019, van www.transgendergroep groningen.nl/wp-content/uploads/TNN_Onderzoek_veiligheid_openbare_ruimte_def.pdf
- Van Rysbergen, K., Dewaele, A., & Schoonacker, M. (2009). Scholen zwijgen holebi's dood. *Klasse*, 10-15.
- Van Winckel, M. (2019, mei 27). Ik ga als biseksueel met liefde en knuffels de strijd aan met de Vlaams Belang-kiezer. *VRTnieuws*, p. 1. Opgeroepen op mei 31, 2019, van <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/05/27/er-moet-mij-wat-van-het-hart/>

- Vanberlaer, T. (2019, april 15). *CD&V legt erkenning van boeddhisme en hindoeïsme op tafel*. Opgehaald van Knack: <https://www.knack.be/nieuws/belgie/cd-v-legt-erkenning-van-boeddhisme-en-hindoeïsme-op-tafel/article-normal-1451879.html>
- Vautmans, H. (2018, februari 7). Ook op school moet iedereen kunnen zijn wie zij, hij of x is. *ZizoMagazine*.
- Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs. (2012, september). *Project Algemene Vakken tweede graad BSO*. Opgeroepen op april 14, 2020, van Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs: <http://ond.vvksso-ict.com/leerplannen/doc/PAV-2012-014.pdf>
- Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs. (2014, september). *Maatschappelijke vorming tweede graad BSO*. Opgeroepen op april 14, 2020, van VVKSO: <http://ond.vvksso-ict.com/leerplannen/doc/Maatschappelijke%20vorming-2014-027.pdf>
- Vrije Universiteit Brussel. (2019, mei 14). *Religie en homoseksualiteit*. Opgeroepen op mei 31, 2019, van VUB Today: www.vubtoday.be/nl/content/religie-en-homoseksualiteit
- Vrt NU. (2016, juni). *De afspraak*. Opgeroepen op oktober 5, 2019, van Vrt NU: https://www.vrt.be/vrtnu/a-z/de-afpraak/?utm_medium=redirect&utm_source=canvas_homoseksualiteit-in-het-jodendom-en-de-islam&utm_campaign=canvasmigratie&utm_content=vrt-nu/
- Vrt NWS. (2019, mei 27). *Zetelverdeling, voorkeurstemmen en percentages: bekijk hier alle verkiezingsresultaten*. Opgeroepen op september 28, 2019, van Vrt NWS: <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/05/27/bekijk-hier-alle-verkiezingsresultaten/#/8/9/2000/percentages>
- Vuylsteke, C. (2008). *Onder mannen, Het verzwegen leven van Marokkaanse homo's* (1e ed.). Antwerpen, Antwerpen, België: Meulenhoff/Manteau. Opgeroepen op mei 23, 2019
- Wikipedia. (2019, juni 21). *Vlaamse verkiezingen 2014*. Opgeroepen op september 27, 2019, van Wikipedia: https://nl.wikipedia.org/wiki/Vlaamse_verkiezingen_2014
- Wikipedia. (2020, maart 18). *Buddhism and sexual orientation*. Opgehaald van Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism_and_sexual_orientation
- Wikipedia. (2020, april 1). *Homosexuality and Judaism*. Opgeroepen op april 3, 2020, van Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Homosexuality_and_Judaism
- Wikipedia. (2020, april 2). *LGBT in Islam*. Opgeroepen op april 3, 2020, van Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/LGBT_in_Islam
- Woortman, W. (2017). *T.R.O.T.S Op Mijn Transgender Kind*. Nederland en Australië: Experboek. Opgeroepen op augustus 26, 2019
- Wyns, T. (2018). *Heteronormaliteit in de lagere school*. KU Leuven, Faculteit geneeskunde departement neurowetenschappen. Leuven: KU Leuven.
- Wyns, T. (2018). *Heteronormaliviteit in de lagere school*. Scriptie, KU Leuven, Instituut voor Familiale en Seksuologische Wetenschappen, Leuven. Opgeroepen op mei 31, 2019, van <https://www.scriptiebank.be/scriptie/2018/heteronormativiteit-de-lagere-school-een-kwalitatief-onderzoek>
- Yoshino, K., & Smith, C. (2013). *Uncovering talent*. Deloitte University.

11 Bijlagen

11.1 Enquête basisonderwijs

Belangrijke informatie:

- Deze vragenlijst is volledig ANONIEM. Je schrijft nergens je naam. Niemand weet wat jij hebt geantwoord.
- Tijdens het invullen van deze vragenlijst is het volledig STIL. Je praat niet.
- De antwoorden moet je nadien ook NIET BESPREKEN met elkaar.
- Deze vragen staan NIET op PUNTEN. Je moet niet snel werken.

De antwoorden van deze vragenlijst worden verwerkt in een bachelorproef-onderzoek van de Odisee hogeschool te Sint-Niklaas. Hartelijk dank voor je medewerking.

Kleur het bolletje dat bij jouw antwoord past. Per vraag mag je maar ÉÉN bolletje aanduiden.

1. Ik ben geboren als ...
 - meisje.
 - jongen.
2. Ik ben ... gelovig.
 - niet
 - een beetje
 - heel gelovig

Omcirkel het figuurtje dat bij jouw antwoord past.

3. Ik voel me een ...

Kleur de bolletjes die bij jouw antwoord passen. Je mag ook MEERDERE antwoorden aanduiden.

4. Ik ken iemand die ...
 - geboren is als jongen, die graag een meisje of vrouw wil zijn.
 - geboren is als meisje, die graag een jongen of man wil zijn.
 - verliefd is/wordt op iemand van hetzelfde geslacht.
 - verliefd is/wordt op zowel jongens als meisjes.
5. Ik heb al eens...
 - een man gezien met vrouwenkleden aan.
 - een vrouw gezien met mannenkleden aan.
6. Op school hebben we al eens gepraat over...
 - een jongen/man die een meisje/ vrouw wil zijn.
 - een meisje/ vrouw die een jongen/ man wil zijn.
 - een meisje die op meisjes verliefd wordt.
 - een jongen die op jongens verliefd wordt.
 - iemand die zowel op jongens als meisjes verliefd wordt.

Kleur het bolletje dat bij jouw antwoord past. Per vraag mag je maar ÉÉN bolletje aanduiden.

1. Heb je al eens gehoord van het woord 'transgender'? Indien ja, vul de zin aan.
 - Ja, volgens mij is dat iemand die:
 - Neen
2. Heb je al eens gehoord van het woord 'homoseksueel'? Indien ja, vul de zin aan.
 - Ja, volgens mij is dat iemand die:
 - Neen
3. Heb je al eens gehoord van het woord 'lesbisch'? Indien ja, vul de zin aan.
 - Ja, volgens mij is dat iemand die:
 - Neen
4. Heb je al eens gehoord van het woord 'holebi'? Indien ja, vul de zin aan.
 - Ja, volgens mij is dat iemand die:
 - Neen

Stel je voor... In jouw klas zit er een jongen met de naam Lucas. Lucas voelt zich eigenlijk een meisje. De ouders van Lucas spreken Lucas aan als Louise. Dit vindt Lucas heel leuk. Lucas zou eigenlijk overal een meisje willen zijn, ook op school.

5. Wil je naast Lucas in de klas zitten?
 - Ja
 - Neen
6. Hoe zou jij Lucas aanspreken?
 - Als Lucas
 - Als Louise
7. Welke toiletten mag Lucas van jou gebruiken op school?
 - De jongenstoiletten
 - De meisjestoiletten
8. Het is turnen of zwemmen. In welke kleedkamer mag Lucas zich omkleden van jou?
 - In de jongenskleedkamer
 - In de meisjeskleedkamer.

Stel je voor... In jouw klas zit er een meisje in de klas die op meisjes verliefd wordt. Haar naam is Laura.

9. Wil je naast Laura in de klas zitten?
 - Ja
 - Neen
10. Kan Laura een vriend/vriendin van jou zijn?
 - Ja
 - Neen
11. Heb je op school een juf of meester waarbij je terecht kan met vragen over leerlingen zoals Lucas of Laura?
 - Ja
 - Neen
 - Geen idee

11.2 Enquête secundair onderwijs

Belangrijke informatie:

- Deze vragenlijst is volledig ANONIEM. Schrijf nergens je naam.
- Tijdens het invullen van deze vragenlijst is het volledig STIL.

De antwoorden van deze vragenlijst worden verwerkt in een bachelorproef-onderzoek van de Odisee Co-hogeschool te Sint-Niklaas. Hartelijk dank voor je medewerking.

1. Wat is je geboortegeslacht?

Man

Vrouw

2. Wat is je geslacht?

Man

Vrouw

X

3. Wat is je seksuele oriëntatie? (meerdere antwoorden mogelijk)

Androgeen

Lesbisch

Aseksueel

Panseksueel

Biseksueel

Queer

Homoseksueel

Questioning

Heteroseksueel

Transgender

Interseksueel

Ander:

4. Ben je gelovig? Indien ja, wat is uw geloof?

Nee (ga naar vraag 7)

Ja, Islam

Ja, Boeddhisme

Ja, Jodendom

Ja, Christendom

Ja, ander:

Ja, Hindoeïsme

5. Vind je jouw geloof belangrijk?

Nee, niet echt. Ik volg de regels van mijn geloof niet.

Ja. Ik volg de regels van mijn geloof.

Ja, een beetje. Ik volg de regels van mijn geloof niet streng.

Ja, heel belangrijk. Ik volg de regels van mijn geloof heel streng.

6. Mijn religie beïnvloedt mijn kijk op LGBT+ personen?

Eens

Oneens

7. Heb je mensen in je dichte vriendenkring (deze mensen kan je op 2 handen tellen) die niet heteroseksueel zijn? Indien ja, hoeveel?

Ja:

Nee

8. Noteer op de stippenlijn wat volgens jou het woord 'transgender' betekent.

.....

9. Noteer op de stippenlijn wat volgens jou het woord 'homoseksueel' betekent.

.....

10. Noteer op de stippenlijn wat volgens jou het woord 'lesbisch' betekent.

.....

11. Noteer op de stippenlijn wat volgens jou het woord 'holebi' betekent.

.....

12. Vind je dat alle LGBT+ personen goed worden geaccepteerd op jouw school?

Wel

Niet

Waarom?

.....

.....

.....

13. Als je die acceptatie op jouw school een cijfer moet geven, dan geef je een...?

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

14. Ik accepteer LGBT+ personen volledig.

Eens

Oneens

Eens, maar liever niet in mijn naaste omgeving.

15. LGBT+ personen mogen naast mij in de klas zitten.

Eens

Oneens

16. LGBT+ personen kunnen vrienden worden van mij.

Eens

Oneens

17. Ik behandel LGBT+ personen op dezelfde manier als andere mensen.

Eens

Oneens

18. Ik vind een LGBT+ persoon als leerkracht geen probleem.

Eens

Oneens

19. Ik kan met een leerkracht praten op school als ik vragen heb over LGBT+.

Eens

Oneens

11.3 Analyse: De stemwijzer.be

1. Op een identiteitskaart moet geen geslacht meer staan. M/V/X gaat weg.

Partij	N-VA	VB	CD&V	Open-vld	sp.a	Groen	PVDA
Antwoord	Eerder eens	Helemaal oneens	Eerder oneens	Helemaal eens	Eerder eens	Eerder eens	Helemaal eens

2. Er moet een apart opvangcentrum zijn voor transgender asielzoekers.

Partij	N-VA	VB	CD&V	Open-Vld	sp.a	Groen	PVDA
Antwoord	Helemaal oneens	Helemaal oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder eens	Eerder eens

3. Wanneer een vrouw samen met een homokoppel een kind krijgt, dan moeten ze alle 3 wettelijk erkend worden als ouder.

Partij	N-VA	VB	CD&V	Open-Vld	sp.a	Groen	PVDA
Antwoord	Helemaal oneens	Helemaal oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder eens	Eerder eens

4. De politie moet een opleiding krijgen over hoe men moet omgaan met holebi's die slachtoffer zijn van geweld.

Partij	N-VA	VB	CD&V	Open-Vld	sp.a	Groen	PVDA
Antwoord	Helemaal oneens	Helemaal oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder eens	Eerder eens

5. Homoseksualiteit moet een thema zijn vanaf in de kleuterklas.

Partij	N-VA	VB	CD&V	Open-Vld	sp.a	Groen	PVDA
Antwoord	Helemaal oneens	Helemaal oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder eens	Eerder eens

6. Wanneer er een minister van een land waar men holebi's opsluit hier op officieel bezoek komt, dan moeten we deze persoon hierover aanklagen.

Partij	N-VA	VB	CD&V	Open-Vld	sp.a	Groen	PVDA
Antwoord	Helemaal oneens	Helemaal oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder eens	Eerder eens

7. Er moeten meer plaatsen zijn om transgenders met psychische problemen te helpen.

Partij	N-VA	VB	CD&V	Open-Vld	sp.a	Groen	PVDA
Antwoord	Helemaal oneens	Helemaal oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder eens	Eerder eens

8. De praktijktesten van verhuurders voor huurders moeten ontoelaatbaar zijn om discriminatie te vermijden.

Partij	N-VA	VB	CD&V	Open-Vld	sp.a	Groen	PVDA
Antwoord	Helemaal oneens	Helemaal oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder oneens	Eerder eens	Eerder eens

11.4 Vergelijking verkiezingsprogramma's

N-VA

De Nieuw-Vlaamse Alliantie schreef in hun verkiezingsprogramma 2019 een aantal keer over dit thema. Bij het hoofdstuk 'Inburgering en integratie' spreekt men over een duidelijke gelijkheid en individuele vrijheid op vlak van geslacht, seksuele geaardheid en andere aspecten.

Een tweede keer komt het thema aan bod bij het hoofdstuk 'Kansen geven en armoede wegwerken'. Daarin schrijven ze dat ze de gelijkheid van rechten voor iedereen waarborgen. Tot slot komen deze thema's nog eens terug onder hetzelfde hoofdstuk. Gender en LGBT hebben hierin een aparte titel waarbij wordt vermeld dat men de strijd aangaat met discriminatie op onder andere deze vlakken. Ze schrijven ook dat ze verwachten dat iedereen homo- en transseksualiteit aanvaardt.

VB

Vlaams Belang schrijft in hun verkiezingsprogramma niets over bovenstaande termen. Enkel het woord discriminatie komt 6 keer voor maar niet in de LGBT+ context.

CD&V

De Christendemocratisch en Vlaamse partij koos ervoor om de thema's regelmatig te verwerken in hun verkiezingsprogramma. Ze laten vooral het thema discriminatie en geweld op vlak van seksuele oriëntatie, gender of genderidentiteit aan bod komen.

Open-Vld

De Open Vlaamse Liberalen en Democraten schrijven uitzonderlijk veel over LGBT+ thema's. Net als de meeste andere partijen hebben ze het hoofdzakelijk over de bestrijding van discriminatie en geweld op vlak van gender en seksuele geaardheid.

Daarnaast hebben ze ook in het hoofdstuk 'Een land dat kansen geeft die iedereen kan grijpen' een aparte titel 'Man/vrouw/X/Q: iedereen is gelijkwaardig'. In vergelijking met bovenstaande partijen raken zij het thema veel langer aan.

Sp.a

De Vlaamse sociaaldemocratische partij heeft als enige geen pdf-bestand van hun verkiezingsprogramma. Zij kiezen ervoor om alle thema's afzonderlijk te bespreken op hun website.

In het hoofdstuk 'Gendergelijkheid' beschrijven ze uitvoerig enkele zeer belangrijke LGBT+ thema's. Ze vermelden ook duidelijk dat zij onder meer zorgden voor een radicale doorbraak met de antidiscriminatiewet en de mogelijkheid om adoptie en het huwelijk open te stellen voor iedereen.

Sp.a wil met 'Regenboog.Rood' een statement maken. Met dit netwerk willen ze zich profileren als een partij die zich inzet voor LGBT+ rechten, tegen geweld en discriminatie maar ook om het maatschappelijk welzijn van holebi's en transgenders te verbeteren.

Groen

In hoofdstuk 10 'Helemaal jezelf kunnen zijn' focust Groen zich op de strijd tegen discriminatie, homofobie, seksisme en racisme. Zij vermelden dat dit een thema is dat bovenaan op de agenda staat. Daarnaast vermelden ze ook het belang van holebi- en transgenderrechten.

Als een van de weinige partijen hebben ze het ook over de geestelijke gezondheidszorg en het welbevinden van LGBT+ personen. Ook over de asielpcedure bij deze mensen schrijft men een korte alinea.

PVDA

Partij van de Arbeid van België geeft in hoofdstuk 31 'EEN REGENBOOGMAATSCHAPPIJ ZONDER DISCRIMINATIE VAN LGBT+'ERS' een zeer duidelijk standpunt weer. Hun programmapunten zijn recht voor de raap in dit thema.

Ze willen een maatschappij zonder discriminatie net zoals bijna alle andere partijen. Maar daarnaast spreken ze er ook over om LGBT+ meer op de schoolbanken te sensibiliseren, zich nog meer in te zetten voor de nood aan hoogstaande gezondheidszorg en overheidsdiensten die genderneutraal taalgebruik toepassen om het goede voorbeeld te geven. Zij zijn duidelijk koplopers.

11.5 Voorbeelden lesvoorbereidingen basisonderwijs

11.5.1 Wiskunde - grafieken - inleiding

LESFASE TITEL + TIMING

INLEIDING (15 MIN)

AANPAK

INLEIDING – OLG (10 MIN)

OLG met FOTO-treintabel Temse:

Er hebben ons een aantal mensen gevraagd om voor hen de treintabel te lezen in het station in Temse.

- Wat staat er allemaal op een treintabel?
 - Waar staat er waar de trein allemaal stopt?
 - ...
- 1 Romain is 85 jaar. Hij gaat een bezoekje brengen aan zijn zus in het rusthuis in Sint-Niklaas. Daarvoor moet hij de trein nemen. Hij zou graag morgen (zaterdag) gaan en rond half 1 daar toekomen.
 - a. Om hoe laat moet hij de trein nemen?
 - b. Hoe lang zal hij op deze trein zitten?
 - 2 Louise wil samen met haar man Robbin een bezoekje brengen aan Leuven. Ze hebben beide een dagje vakantie genomen. Ze zitten zo veel mogelijk van de stad zien. Daarom willen ze ten laatste om 10 u aankomen in Leuven.
 - a. Om hoe laat moeten zij de trein nemen naar Leuven?
 - b. Hoe lang zullen ze op de trein zitten?
 - 3 Nele en Veerle gaan samen met hun kinderen een namiddagje naar Bornem. Ze gaan samen winkelen. Rond 14 u zouden ze graag vertrekken.
 - a. Hoe laat zouden ze dan de trein moeten nemen?
 - b. Wanneer komen ze aan in Bornem?
 - c. Hoe lang zullen we op de trein zitten?

OLG – verschillende tabellen (10 MIN)

→ *Aan de hand van PPT met foto's.*

We gaan samen een aantal verschillende tabellen en curven bekijken en bespreken. Let goed op!

→ Bij elke foto stel ik de leerlingen enkele vragen:

- Waarover gaat de tabel? (Zeer belangrijk!)
- Waar vind je de gegevens die we nodig hebben om de grafiek te lezen?
- Wat leert de grafiek ons?
- 2 x informatie aflezen. Vb. Hoeveel honden zitten er in Asiel 3? 8 honden.

1

2

Asiel 1	
Asiel 2	
Asiel 3	

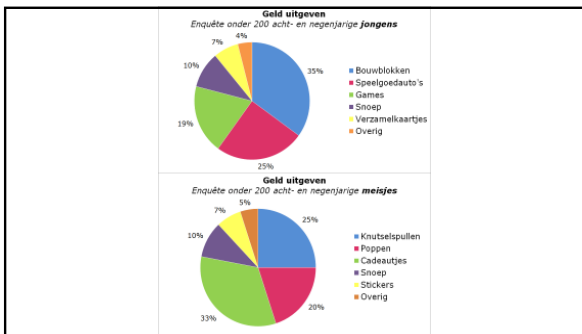
 = 2 honden

3

Gaardheid in 6 ASO – Latijn – Wiskunde 6 uur
(3 klassen – 62 leerlingen)

Gaardheid	Aantal leerlingen
Heteroseksueel (V+M)	54
Homoseksueel (M+M)	3
Lesbisch (V+V)	1
Bisksueel (V+V) of (M+M) of (V+M)	4

4

5

Hobby's van de leerlingen in 4 TSO – Land en tuinbouw
(2 klassen met 12 leerlingen)

Sport	Jongens	Meisjes	X
Zwemmen	2	0	0
Atletiek	1	1	1
Paardrijden	1	5	0
Golven	0	0	0
Tennis	2	2	1
Andere	3	1	0
Geen sport	2	1	1

6

11.5.2 Frans - boodschappenlijstjes - onderdeel midden

LESFASE TITEL + TIMING

ONDERDEEL MIDDEN (10 MIN)

AANPAK

MONDELINGE OEFENING – de boodschappenlijstjes.

Ik deel aan enkele stille leerlingen een boodschappenlijstje uit. (Opletten hierbij, niet alle leerlingen blinken uit in Frans.)

- Wanneer je ouders naar de winkel gaan. Wat nemen ze dan meestal mee? Zakken om het gerief in de steken maar ook een boodschappenlijstje.
- Wat is de Franse vertaling van een boodschappenlijstje? (eventueel opzoeken bij oef 4)
Une liste de courses.
- Ik overloop de leerlingen hun lijstje klassikaal door enkele vragen te stellen: (max. 4 ingrediënten per lijstje)
 - Van wie is jouw boodschappenlijstje?
 - Wat staat er op jouw lijstje? Kan je dit in het Frans vertellen? Let op, vergeet niet de correcte lidwoorden te gebruiken. Eventueel mogen de burens van de leerling helpen indien dit niet lukt. Een ander hulpmiddel kunnen het boek van Frans zijn.
Begin je zin met: Sur ma liste, il y a ...

Familie De Pauw

papa Tom en mama Mieke
met kinderen Elien en Kato

- 300 gram boter
- een kilo tomaten
- een sla
- een fles water

Familie Van Haver

papa Michèl en papa Steven
met dochter Sofie

- een pot confituur
- 300 gram kaas
- een kilo wortelen
- een kilo aardappelen
- een kilo suiker

Familie Versteeg

mama Katrien en mama Isabelle
met zontje Mats

- 500 gram kaas
- 3 appels
- 5 bananen

Familie Versteeg

mama Katrien en mama Isabelle
met zontje Mats

- 500 gram kaas
- 3 flessen water
- een kilo peren

11.5.3 Frans - conversatie in de winkel - inleiding

LESFASE TITEL + TIMING

INLEIDING (15 MIN)

AANPAK

TEKST lezen + OLG nieuwe theorie lidwoorden (15 MIN)

Eigen tekst om nieuwe Franse lidwoorden in te oefenen. Deze tekst deel ik uit aan de leerlingen nadat ik de inleiding heb verteld.

Inleiding:

We gaan straks een tekst lezen over Jules. Hij is samen met Tom en Stijn op vakantie in Avignon. Dit is een stadje in Frankrijk. Zie kaart. Tom en Stijn zijn de papa's van Jules. Ze gaan samen naar de supermarkt om inkopen te doen. Ze gaan morgenvroeg ontbijten in de air B&B die ze gehuurd hebben. Dat is een appartement of huisje dat je via internet kan huren en dan kan je in het huis van iemand anders voor enkele dagen of weken verblijven mits vergoeding natuurlijk. Voor mensen die veel moeten reizen voor hun job is het handig om hun verblijf te verhuren op de momenten dat ze er zelf niet zijn.

Lezen tekst (zie bijlage):

We lezen klassikaal de tekst door. De tekst lijkt erg op die van les 1. Op deze manier hoop ik dat de tekst niet te moeilijk is voor de leerlingen. De dialogen ga ik aan 4 leerlingen over laten. 1 persoon is Jules, een andere Tom en tot slot iemand Stijn. Er is ook nog een leerling die Mateo speelt.

OLG-vragen tekst:

- Naar waar gaat Jules met zijn papa's om inkopen? Naar de supermarkt.
- Wat koopt dit gezin allemaal in de supermarkt? Ze kopen boter, beleg, confituur, kaas en ham. Daarnaast kopen ze ook een fles water en een fles fruitsap. Tot slot kopen ze ook een pot Nutella (choco).
- Welke maaltijd kopen ze hoofdzakelijk in de winkel? Ontbijt, middageten of avondeten? Ontbijt.
- Wat is de vertaling van ontbijt in het Frans? Le petit-déjeuner.

Specifiek over lidwoorden:

Lidwoord bij onbepaald deel: du, de la, de l'

Vorige les leerden we over welke lidwoorden? Lidwoorden die we gebruiken bij een onbepaald deel. In het Nederlands zeggen we niets. Dan zeggen we bijvoorbeeld. Kan je me de suiker eens geven? Is er nog confituur? Kan je uit de tekst enkele lidwoorden halen die bij een onbepaald deel staan.

Du beurre, de la charcuterie, de la confiture, du fromage, du jambon.

Lidwoord na een hoeveelheid : de, d'

Un pot de Nutella, une bouteille d'eau, une bouteille de jus d'orange.

Unité 27 Je voudrais du fromage

Tom en Stijn zijn samen met hun zoon Jules op vakantie in Avignon. Dit is een stadje in Frankrijk. Tom en Stijn zijn de papa's van Jules. Ze gaan samen naar de supermarkt om inkopen te doen. Morgenvroeg gaan ze ontbijten in de air B&B die ze gehuurd hebben.

Tom: Bonjour Mateo!

Mateo: Ah, bonjour Tom. Qu'est-ce que je peux faire pour vous?

Tom: Je voudrais du fromage.

Mateo: Très bien. Quel fromage?

Tom: Du Gouda jeune.

Mateo: Et combien s.v.p.?

Tom: 200 grammes. C'est tout pour moi.

Mateo: Bonjour Jules. Qu'est-ce que je peux faire pour vous?

Jules: Je voudrais de la confiture.

Mateo: Très bien. Quelle confiture?

Jules: De la confiture de poires.

Mateo: Et combien s.v.p.?

Jules: Deux Pots

Mateo: Voici. Et avec ça?

Jules: Je voudrais de la charcuterie.

Mateo: Très bien. Quelle charcuterie?

Jules: Du jambon de Parme.

Mateo: Et combien s.v.p.?

Jules: 200 grammes.

Mateo: Voici.

Jules: Vous avez des kiwis? Quel est le prix?

Mateo: 30 centimes le kiwi.

Jules: Bien. Vous pouvez donner 4 kiwis. C'est tout pour moi.

Mateo: Bonjour Stijn. Qu'est-ce que je peux faire pour vous?

Stijn: Je voudrais du beurre et du sucre.

Mateo: Et combien s.v.p.?

Stijn: 250 grammes de beurre et 1 kilo de sucre.

Mateo: Voici. Et avec ça?

Stijn: Combien coûtent les pommes?

Mateo: 2 euro's 50 le kilo.

Stijn: Bien. Vous pouvez donner 2 kilos de pommes. C'est tout pour moi. Ça fait combien?

Mateo: Je compte... ça fait 26 euros et 46 centimes.

Stijn: Voici 40 euros.

Mateo: Et voici 13.54 euros. Merci beaucoup et au revoir!

11.5.4 Muzische opvoeding - Keith Haring en Piet Mondriaan - inleiding

LESFASE TITEL + TIMING

INLEIDING (10 MIN)

AANPAK

INLEIDING KUNSTENAARS (10 MIN)

Foto's meebrengen kunstenaars en op het bord hangen. → Keith Haring + Piet Mondriaan

- Is er iemand die deze personen herkent?

De kans is groot dat niemand van jullie deze personen herkent, maar misschien herkennen jullie wel deze personen hun tekenstijl. Ik zal jullie enkele werken tonen. (Voorbeelden op het bord hangen.)

- Heb je een van deze personen hun kunst al eens in het echt gezien?
- Wat valt je op aan hun werken?
- Wat vind je mooi?
- Wat vind je niet mooi?
- Waarom zou ik deze 2 kunstenaars bij elkaar hebben geplaatst? Wat hebben ze gemeenschappelijk?

Deze kunstenaars werken beide met zeer duidelijke structuren. Daarnaast gaan deze personen ook aan het werk met heldere kleuren.

- Mondriaan werkt met een bepaald palet kleuren. Rood, geel en blauw. Hoe noemt met deze 3 kleuren samen? De primaire kleuren.

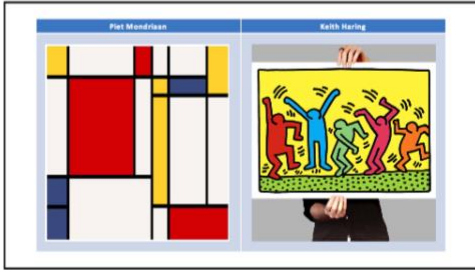
Keith Haring is trouwens homoseksueel. Hij maakt heel kleurrijke tekeningen met de primaire kleuren om duidelijk te maken dat mensen van hetzelfde geslacht op elkaar kunnen verliefd zijn. Ondanks dat Piet Mondriaan al was gestorven toen Keith Haring nog moest geboren worden, hebben deze personen meer gemeen dan je op het eerste zicht zou zeggen. Voor de opdracht van vandaag gaan we hun werken combineren. Het kan prachtige tekeningen opleveren. (Voorbeelden tonen.)

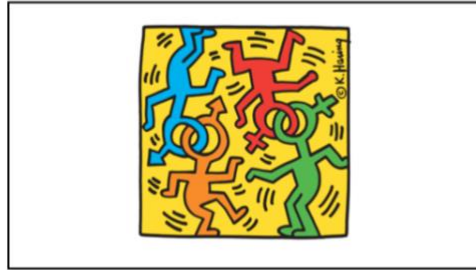
1

2

3

4

5

11.5.5 Katholieke godsdienst - bibliodrama Paulus - midden

LESFASE TITEL + TIMING

MIDDEN (25 MIN)

AANPAK

BIBLIODRAMA (25 MIN)

Uitleg bibliodrama (5 MIN)

We gaan vandaag in de personages van het Bijbelverhaal kruipen. Er zijn heel wat personages in dit verhaal. Ik heb alle namen van de personages op het bord genoteerd. Jullie gaan straks in stilte en zelfstandig nadenken over welk personage jullie het meest aanspreekt en waarom. Dit noteer je in je boek op pagina 61.

Daarna ga ik enkele leerlingen vooraan in de klas kort interviewen. Het is de bedoeling dat deze leerlingen in de huid van de personages kruipen. Je antwoordt dus alsof je dat personage echt zou zijn. Deze keer telt jouw mening niet maar enkel die van het personage. Denk na over hoe die persoon zich voelt en wat de persoon denkt.

ZELFSTANDIG WERK - WB p.62 nr. 2 (5 MIN)

Neem jullie boek op pagina 61 daar kiezen jullie 1 van de personages die ik op het bord heb genoteerd. Als jouw gekozen personage niet in het boek staat dan noteer je de persoon er gewoon bij. **Let op, je geslacht maakt niet uit. Je mag zowel Paulus als het personeel van Demetrius zijn.** Daarna noteer je waarom je voor die persoon koos. Tot slot denk je na over het leven van de persoon. Hoe zou deze persoon denken over de gebeurtenis in de stad Efeze. Dit doe je in stilte.

Interview vooraan in de klas – uitwerking bibliodrama (15 MIN)

Zoals gezegd daarnet gaan er enkele leerlingen naar voor komen. Zij kruipen echt in de huid van hun gekozen personage. Daarna stel ik hen enkele vragen. **Afhankelijk van de tijd interviewen we meer of minder personages.**

2 voorbeelden van vragen tijdens de interviews:

- Wie koos er voor Paulus? Steek je vinger op. Ik kies één van de leerlingen die voor Paulus koos en laat deze leerling vooraan in de klas staan. Ik stel de persoon enkele vragen.
 - Wie ben jij?
 - Wat doe jij in Fezel?
 - Wat vind je van Demetrius?
 - Wat vind je zo bijzonder aan jezelf?
 - Wat vind je van jouw vrienden?
→ leerling mag uit de rol komen. Hoe heb je dit interview ervaren? Vond je het moeilijk? Waarom?
- Wie koos er voor Demetrius? Steek je vinger op. Ik kies één van de leerlingen die voor Demetrius koos en laat deze leerling vooraan in de klas staan. Ik stel de persoon enkele vragen.
 - Wie ben jij?
 - Wat is jouw werk?
 - Wat vind je van Paulus?
 - Wat vind je bijzonder aan jezelf?
 - Wat vind je van jouw vrienden?
→ leerling mag uit de rol komen. Hoe heb je dit interview ervaren? Vond je het moeilijk? Waarom?

11.6 Leerplandoelen basisonderwijs

11.7 Leerplandoelen secundair onderwijs

11.7.1 Gemeenschappelijk funderend leerplan 1^e graad

11.7.2 Basisvorming 1^e graad

11.7.3 Vakoverschrijdende eindtermen 2^e en 3^e graad

11.7.4 Leerplannen 2^e en 3^e graad

Leerplan basisonderwijs⁶⁰

Ontwikkelveld	Socio-emotionele ontwikkeling			
Ontwikkelthema	Relationele vaardigheden	Omgaan met gevoelens en behoeften	Inlevingsvermogen	Seksueel bewustzijn
Generiek(e) doel(en)	<p>SErv1 Zich engageren in relaties, daar deugd aan beleven en zich daarover uitdrukken</p> <p>SErv2 De verscheidenheid van mensen als rijkdom ervaren en deze benutten</p> <p>SErv4 Bewust sociale rollen opnemen die zowel het individueel als het groepsbelang ten goede komen in diverse situaties en contexten</p>	<p>SEgb1 Gevoelens en behoeften bij zichzelf en anderen beleven, aanvaarden, herkennen en in taal uitdrukken</p>	<p>SEiv1 Zich inleven in anderen, andere standpunten en situaties, zonder de eigen identiteit te verliezen</p> <p>SEiv2 De eigenheid en grenzen van anderen respecteren</p> <p>SEiv3 In het eigen gedrag rekening houden met de gevoelens en de behoeften van anderen zonder zichzelf te verliezen</p>	<p>SEsb3 Respectvol en met de gepaste taal communiceren over seksualiteit</p> <p>SEsb4 Genderbewust zijn, gendervriendelijk handelen en verschillende relatievormen (h)erkennen</p>

Ontwikkelveld	Muzische ontwikkeling		
Ontwikkelthema	Muzische grondhouding	Muzische geletterdheid	Muzische vaardigheid
Generiek(e) doel(en)			

⁶⁰ (Katholiek Onderwijs Vlaanderen, 2018)

Ontwikkelveld	Ontwikkeling van initiatief en verantwoordelijkheid				
Ontwikkelthema	Zelfregulerend vermogen	Onderzoekscompetentie	Ondernemingszin	Gezonde en veilige levensstijl	Engagement voor duurzaam samenleven
Generiek(e) doel(en)		IVoc1 Nieuwsgierig zijn naar en bereidheid tonen om het nieuwe te ontdekken en erover te leren IVoc4 Alleen en met anderen kritisch reflecteren op ervaringen en bevindingen en daaruit leren		IVgv1 Zorg dragen voor de eigen mentale, sociale en fysieke gezondheid en veiligheid en die van anderen en daarbij aandacht hebben voor: Relaties en seksualiteit Mentaal welbevinden	

Ontwikkelveld	Ontwikkeling van oriëntatie op de wereld					
Ontwikkelthema	Oriëntatie op de samenleving	Oriëntatie op bewegingscultuur	Oriëntatie op tijd	Oriëntatie op de ruimte	Oriëntatie op techniek	Oriëntatie op natuur
Generiek(e) doel(en)	OWsa1 Ervaren, onderzoeken, vaststellen en illustreren hoe mensen op verschillende manieren samenleven en groepen vormen					

Ontwikkelveld	Ontwikkeling van wiskundig denken				
Ontwikkelthema	Logisch en wiskundig denken	Getallenkennis	Rekenvaardigheid	Meetkunde	Meten en metend rekenen
Generiek(e) doel(en)					

Ontwikkelveld	Ontwikkeling van een innerlijk kompas			
Ontwikkelthema	Identiteit	Levensbeschouwelijke grondhouding	Waardengevoeligheid en normbesef	Veerkracht
Generiek(e) doel(en)	IKid1 Basisvertrouwen ontwikkelen IKid2 Een positief, realistisch zelfbeeld opbouwen IKid3 Zichzelf worden in verbondenheid met anderen		IKwn1 Gevoelig zijn voor wat zinvol, goed, schoon, waardevol ... is voor zichzelf én voor anderen. Een persoonlijk geweten ontwikkelen IKwn2 Gewetensvol en verantwoord handelen IKwn3 Ervaren hoe waarden en normen kunnen verschillen naar gelang de context en de levensbeschouwelijke traditie	IKvk5 Grensoverschrijdend gedrag herkennen en er weerbaar mee omgaan

Ontwikkelveld	Motorische en zintuiglijke ontwikkeling				
Ontwikkelthema	Zintuiglijke ontwikkeling	Lichaams- en bewegingsperceptie	Omgaan met bewegingsruimte en -tijd	Grootmotorisch bewegen	Kleinmotorisch bewegen
Generiek(e) doel(en)					

Ontwikkelveld	Mediakundige ontwikkeling		
Ontwikkelthema	Mediawijsheid	Mediageletterdheid	Mediavaardigheid
Generiek(e) doel(en)	MEnw1 Media enthousiast en positief aanwenden		

Ontwikkelveld	Taalontwikkeling					
Ontwikkelthema	Talige grondhouding	Mondelinge taalvaardigheid Nederlands	Mondelinge taalvaardigheid Frans	Schriftelijke taalvaardigheid Nederlands	Schriftelijke taalvaardigheid Frans	Taalbeschouwing Nederlands
Generiek(e) doel(en)	TOtg4 Mondeling en schriftelijk willen en durven communiceren en het nut daarvan inzien	TOmn2 Een mondelinge boodschap overbrengen TOmn3 Actief deelnemen aan een gesprek		TOsn3 Een schriftelijke boodschap overbrengen		

Ontwikkelveld	Rooms-katholieke godsdienst				
Ontwikkelthema	Levensbeschouwelijk, religieus en/of godsdienstig groeien	Vertrouwen en wantrouwen, mogelijkheden en beperkingen	Verbondenheid met zichzelf, anderen, gemeenschappen, natuur en cultuur	Gevoeligheid voor goed en kwaad	Openkomen voor geloofstaal, symboliek en rituelen
Generiek(e) doel(en)				RKgk1 Zich aangesproken weten om goed te doen. Gewetensvol in het leven staan en zich hierbij mogelijk laten inspireren door mensen die God ontdekken in de kwetsbare ander	

Leerplan secundair onderwijs – Gemeenschappelijk funderend leerplan (1ste graad A- en B-stroom)⁶¹

Krachtlijn	4.1 De leerlingen gaan bewust en zorgzaam om met zichzelf
Leerplandoelstelling	<p>LPD 2 De leerlingen durven de eigen emotionele kwetsbaarheid verwoorden in een gepaste taal en met respect voor de eigenheid van een ander.</p> <p>LPD 3 De leerlingen bewaken in interacties de eigen fysieke en mentale grenzen en die van anderen.</p> <p>LPD 4 De leerlingen vragen indien nodig ondersteuning en hulp bij persoonlijke problemen of problemen met anderen.</p>

Krachtlijn	4.2 De leerlingen gaan bewust en zorgzaam om met anderen
Leerplandoelstelling	<p>LPD 5 De leerlingen laten zien dat ze belang hechten aan respect en zorgzaamheid in een relatie.</p> <p>LPD 7 De leerlingen komen op tegen pesten en uitsluiten.</p> <p>LPD 9 De leerlingen onderscheiden inspraak, participatie en besluitvorming in schoolse situaties, waarbij ze rekening houden met de rechten en plichten van iedereen.</p>

Krachtlijn	4.3 De leerlingen gaan bewust en zorgzaam om met de samenleving en engageren zich in de samenleving
Leerplandoelstelling	<p>LPD 11 De leerlingen laten zien hoe zij een bijdrage kunnen leveren aan een samenleving waar plaats is voor iedereen.</p> <p>LPD 12 De leerlingen gaan respectvol en constructief om met individuen en groepen in een diverse samenleving.</p> <p>PD 13 De leerlingen komen op voor de eerbiediging van de rechten van de mens en het kind en voor sociale rechtvaardigheid, voor zover het relevant is voor hun eigen leefwereld.</p> <p>LPD 16 De leerlingen werken mee aan een duurzame, rechtvaardige en inspirerende samenleving.</p>

⁶¹ (Katholiek Onderwijs Vlaanderen, 2019)

Krachtlijn	4.4 De leerlingen gaan bewust en zorgzaam om met media
Leerplandoelstelling	LPD 17 De leerlingen gebruiken (sociale) media en internet op een doordachte en zorgzame manier.

Krachtlijn	4.5 De leerlingen nemen initiatief en krijgen zin in ondernemen
Leerplandoelstelling	/

Krachtlijn	4.6 De leerlingen nemen het eigen leren en de studieloopbaan in handen
Leerplandoelstelling	LPD 26 De leerlingen beoordelen geselecteerde bronnen op bruikbaarheid, correctheid en betrouwbaarheid.

Krachtlijn	4.7 De leerlingen gaan op een verantwoordelijke en positieve manier om met gezondheid met seksualiteit en met veiligheid
Leerplandoelstelling	<p>LPD 43 De leerlingen illustreren hoe respectvol om te gaan met de relationele en seksuele gezondheid en integriteit.</p> <p>LPD 44 De leerlingen gaan respectvol om met vriendschap, verliefdheid, seksuele identiteit en geaardheid, seksuele gevoelens en gedrag, seksuele ontwikkeling en veranderingen in de puberteit.</p>

Krachtlijn	4.8 De leerlingen waarderen cultuur en ontdekken creatieve en artistieke mogelijkheden
Leerplandoelstelling	/

Krachtlijn	4.9 De leerlingen hanteren normen en waarden en gedragen zich op een moreel verantwoordelijke manier
Leerplandoelstelling	<p>LPD 51 De leerlingen laten zien dat zij gevoelig zijn voor normen en waarden, voor goed en kwaad.</p> <p>LPD 52 De leerlingen tonen aan dat ze motieven en argumenten achter goed en minder goed handelen begrijpen.</p> <p>LPD 53 De leerlingen erkennen het bestaan van gezagsverhoudingen en het belang van gelijkwaardigheid, afspraken en regels in relaties.</p> <p>LPD 54 De leerlingen maken verantwoorde en onderbouwde keuzes in verband met normen en waarden en goed en kwaad.</p>

Krachtlijn	4.10 De leerlingen ontwikkelen een levensbeschouwelijke gevoeligheid in dialoog
Leerplandoelstelling	/

Leerplannen secundair onderwijs - Basisvorming (1ste graad)

Enkel de basisvorming leerplannen die een link hebben met het thema LGBT+ zijn opgenomen in onderstaande kolommen.

A-stroom

Leerplan	Leerplandoelstellingen
Mens & samenleving⁶²	<p>LPD 3 De leerlingen beschrijven bij een feit hun gedachten, gevoelens, gedrag en de gevolgen voor zichzelf met behulp van richtvragen.</p> <p>LPD 5 De leerlingen verwoorden met behulp van richtvragen welke feiten hen zelfvertrouwen geven en welke feiten hen onzeker maken.</p> <p>LPD 8 De leerlingen beoordelen de mogelijkheden van mediagebruik en de risico's voor de lichamelijke en mentale gezondheid.</p> <p>LPD 9 De leerlingen geven aan waar ze informatie en hulp kunnen vinden in geval van persoonlijke problemen of problemen met anderen.</p> <p>LPD 12 De leerlingen illustreren dat identiteit: een wisselwerking is tussen verschillende aspecten; zich ontwikkelt door en in relatie met anderen en; zich ontwikkelt doorheen tijd en ruimte.</p> <p>PD 13 De leerlingen illustreren hoe diversiteit in de eigen klas- en leefomgeving kansen geeft en uitdagingen biedt voor het samenleven.</p> <p>LPD 17 De leerlingen benoemen in de samenleving situaties van onverdraagzaamheid en discriminatie.</p> <p>LPD 18 De leerlingen lichten de mechanismen van vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk toe.</p> <p>LPD 19 De leerlingen demonstreren in gesimuleerde situaties: strategieën om tot constructieve oplossingen voor conflictsituaties te komen; strategieën om respectvol te reageren bij pest- en uitsluitingsgedrag.</p> <p>LPD 24 De leerlingen lichten het belang van mensenrechten en kinderrechten toe.</p>

⁶² (Katholiek Onderwijs Vlaanderen, 2019)

B-stroom

Leerplan	Leerplandoelstellingen
Maatschappelijke vorming ⁶³	<p>LPD1 De leerlingen beschrijven bij een feit de eigen gedachten, gevoelens en gedragingen en de gevolgen voor zichzelf met behulp van richtvragen.</p> <p>LPD 3 De leerlingen verwoorden met behulp van richtvragen welke feiten hen zelfvertrouwen geven en welke feiten hen onzeker maken.</p> <p>LPD 6 De leerlingen beoordelen de mogelijkheden van mediagebruik en de risico's voor de lichamelijke en mentale gezondheid.</p> <p>LPD 7 De leerlingen geven in een concrete situatie aan waar ze informatie en hulp kunnen vinden in geval van persoonlijke problemen of problemen met anderen.</p> <p>LPD 10 De leerlingen illustreren dat identiteit: een wisselwerking is tussen verschillende aspecten; zich ontwikkelt door en in relatie met anderen en zich ontwikkelt doorheen tijd en ruimte.</p> <p>LPD 11 De leerlingen illustreren hoe diversiteit in de eigen klas- en leefomgeving kansen geeft en uitdagingen biedt voor het samenleven.</p> <p>LPD 14 De leerlingen illustreren hoe in een concrete situatie vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk invloed kunnen uitoefenen.</p> <p>LPD 15 De leerlingen reageren gepast in situaties van pesten en uitsluiting.</p> <p>LPD 16 De leerlingen gebruiken aangereikte strategieën om tot constructieve oplossingen voor conflicten te komen.</p> <p>LPD 21 De leerlingen onderbouwen een eigen mening over actuele maatschappelijke gebeurtenissen, thema's en trends met geldige argumenten die gebaseerd zijn op betrouwbare informatie: het onderscheid tussen feit, mening en argument; het onderscheid tussen realiteit en fictie.</p>

⁶³ (Katholiek Onderwijs Vlaanderen, 2019)

	<p>LPD 22 De leerlingen lichten het belang van mensenrechten en kinderrechten toe.</p> <p>LPD 26 De leerlingen geven voorbeelden van situaties van onverdraagzaamheid en discriminatie in de samenleving.</p>
--	---

Leerplan secundair onderwijs – Vakoverschrijdende eindtermen secundair onderwijs (2de en 3de graad)⁶⁴

Context	1: Lichamelijke gezondheid en veiligheid
Leerplandoelstelling	/

Context	2: Mentale gezondheid
Leerplandoelstelling	<p><i>De leerlingen:</i></p> <p>3 erkennen probleemsituaties en vragen, accepteren en bieden hulp;</p> <p>4 aanvaarden en verwerken hun seksuele ontwikkeling en veranderingen in de puberteit;</p> <p>5 kunnen zich uiten over en gaan respectvol om met vriendschap, verliefdheid, seksuele identiteit en geaardheid, seksuele gevoelens en gedrag;</p>

⁶⁴ (Creemers, et al., 2010)

Context	3: Sociorelationele ontwikkeling
Leerplandoelstelling	<p><i>De leerlingen:</i></p> <p>3 accepteren verschillen en hechten belang aan respect en zorgzaamheid binnen een relatie;</p> <p>4 kunnen ongelijk toegeven en zich verontschuldigen;</p> <p>5 handelen discreet in situaties die dat vereisen;</p> <p>6 doorprikken vooroordelen, stereotypering, ongepaste beïnvloeding en machtsmisbruik;</p> <p>7 bespreken opvattingen over medische, psychische en sociale aspecten van samenlevingsvormen, veilig vrijen, gezinsplanning, zwangerschap en zwangerschapsafbreking;</p> <p>8 uiten onbevangen en constructief hun wensen en gevoelens binnen relaties en stellen en aanvaarden hierin grenzen;</p> <p>9 zoeken naar constructieve oplossingen voor conflicten;</p> <p>10 beargumenteren, in dialoog met anderen, de dynamiek in hun voorkeur voor bepaalde cultuur- en kunstuitingen;</p>

Context	4: Omgeving en duurzame ontwikkeling
Leerplandoelstelling	/

Context	5: Politiek-juridische samenleving
Leerplandoelstelling	<p><i>De leerlingen:</i></p> <p>3 tonen het belang en dynamisch karakter aan van mensen- en kinderrechten;</p> <p>4 zetten zich actief en opbouwend in voor de eigen rechten en die van anderen;</p>

Context	6: Socio-economische samenleving
Leerplandoelstelling	/

Context	7: Socioculturele samenleving
Leerplandoelstelling	<p><i>De leerlingen:</i></p> <p>2 gaan constructief om met verschillen tussen mensen en levensopvattingen;</p> <p>3 illustreren het belang van sociale samenhang en solidariteit;</p> <p>4 trekken lessen uit historische en actuele voorbeelden van onverdraagzaamheid, racisme en xenofobie</p>

Leerplannen secundair onderwijs (2de graad)

Enkel de leerplannen die een link hebben met het thema LGBT+ zijn opgenomen in onderstaande kolommen.

Leerplan	Leerplandoelstellingen
<p>Godsdienst ⁶⁵</p> <p>2e graad doorstroom ASO/TSO/KSO</p>	<p><i>Terrein: persoonsvorming</i></p> <p>3. hun meervoudige identiteit concretiseren (begrijpen);</p> <p>4. de wisselwerking illustreren tussen persoonsvorming en het toebehoren aan een groep/(geloofs-)gemeenschap (begrijpen);</p> <p><i>Terrein: ontmoeten</i></p> <p>2. analyseren wat ontmoetingen waardevol kan maken (analyseren);</p> <p><i>Terrein: omgaan met verscheidenheid</i></p> <p>1. verkennen hoe mensen verscheidenheid anders beleven (begrijpen);</p> <p>7. de eigen kijk op verscheidenheid uitdrukken;</p>

⁶⁵ (Erkende Instantie rooms-katholieke godsdienst, 2019)

Leerplan	Leerplandoelstellingen
<p>Godsdienst ⁶⁶</p> <p>2e graad arbeidsmarkt BSO</p>	<p><i>Terrein: persoonsvorming</i></p> <p>3. hun meervoudige identiteit concretiseren (begrijpen);</p> <p>4. de wisselwerking verhelderen tussen persoonsvorming en het toebehoren aan een groep/(geloofs-)gemeenschap (begrijpen);</p> <p><i>Terrein: ontmoeten</i></p> <p>2. In kaart brengen wat ontmoeten waardevol kan maken (begrijpen);</p> <p><i>Terrein: omgaan met verscheidenheid</i></p> <p>1. herkennen dat mensen verscheidenheid anders beleven (onthouden);</p> <p>7. de eigen kijk op verscheidenheid uitdrukken;</p>

⁶⁶ (Erkende Instantie rooms-katholieke godsdienst, 2019)

Leerplan	Leerplandoelstellingen
<p>Maatschappelijke vorming⁶⁷ 2e graad BSO</p>	<p>1. De leerlingen kunnen onder begeleiding en in concrete situaties relevante en toegankelijke informatie vinden en selecteren uit: tekstmateriaal, beeldmateriaal, ICT-bronnen, tabellen, grafieken, diagrammen en kaarten.</p> <p>7. De leerlingen kunnen de eigen mening en gevoelens uiten.</p> <p>8. De leerlingen kunnen gepast ageren:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bewuste keuzes maken • sociale en maatschappelijke leefregels, normen en gedrag respecteren • formele en informele afspraken, regels en procedures volgen • gepast taalgebruik hanteren • hulp invoeren

Leerplan	Leerplandoelstellingen
<p>Project Algemene vakken⁶⁸ 2e graad BSO</p>	<p>1. De leerlingen kunnen onder begeleiding en in concrete situaties relevante en toegankelijke informatie vinden en selecteren uit: tekstmateriaal, beeldmateriaal, ICT-bronnen, tabellen, grafieken, diagrammen en kaarten.</p> <p>13. De leerlingen kunnen de eigen mening en gevoelens uiten.</p> <p>14. De leerlingen kunnen gepast ageren:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bewuste keuzes maken • sociale en maatschappelijke leefregels, normen en gedrag respecteren • formele en informele afspraken, regels en procedures volgen • gepast taalgebruik hanteren • hulp invoeren

⁶⁷ (Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs, 2014)

⁶⁸ (Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs, 2012)

